

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

**MODERN VE POSTMODERN HAKİKAT ANLAYIŞLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİYE DAİR KAVRAMSAL BİR
İNCELEME**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hümeýda AYDIN

BURSA – 2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

**MODERN VE POSTMODERN HAKİKAT ANLAYIŞLARI
ARASINDAKİ İLİŞKİYE DAİR KAVRAMSAL BİR
İNCELEME**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hümeýda AYDIN

Danışman:

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

BURSA – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim, Felsefe Tarihi Bilim Dalı'nda **701821057** numaralı **Hümeida AYDIN**'ın hazırladığı “**Modern ve Postmodern Hakikat Anlayışları Arasındaki İlişkiye Dair Kavramsal Bir İnceleme**” konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, .../.../... günü ..... - .....saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ..... (başarılı/başarısız) olduğuna ..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Ahmet DAĞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DİKMEN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

...../...../ 20.....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../.../2022

- 1- Tez Başlığı / Konusu: **Modern ve Postmodern Hakikat Anlayışları Arasındaki İlişkiye Dair Kavramsal Bir İnceleme**
- 2- Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ... sayfalık kısmına ilişkin, .../.../2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %...'dur.
- 3- Uygulanan filtrelemeler:
- 4- Kaynakça hariç
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç
- 6- Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
- 7- Gereğini saygılarımla arz ederim.

...../...../2022

Adı Soyadı:

Öğrenci No:

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı:

Statüsü: ☒ Yüksek Lisans

Danışman

Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

...../...../2022

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "Modern ve Postmodern Hakikat Anlayışları Arasındaki İlişkiye Dair Kavramsal Bir İnceleme" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı : **Hümeýda AYDIN**

Öğrenci No : 701821057

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri/Felsefe Tarihi

Programı :

Tezin Türü : **Yüksek Lisans**

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hümeýda AYDIN
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Felsefe Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Mezuniyet Tarihi : .../.../2022
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

MODERN VE POSTMODERN HAKİKAT ANLAYIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİYE DAİR KAVRAMSAL BİR İNCELEME

Hakikat anlayışının olumsuzluklarına işaretle modernizmi reddetmek üzere ortaya çıkan postmodern düşünce, tepkisel özelliğinin bir sonucu olarak modernizme benzer şekilde olumsuzluklara yol açmaktan kendini kurtaramamış ve eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, postmodernizmin nihai bir düşünceyi temsil edemeyeceği iddiasını, onun modernizme yönelik tepkisel özelliği üzerinden temellendirmektir. Ayrıca modernizmin ve postmodernizmin olumsuzluklarının dışarıda bırakıldığı bir sentezin zorunluluğunu ispatlamak ve söz konusu senteze yönelik bazı imkanlara işaret etmek hedeflenmektedir. Bu amaç ve hedefler doğrultusunda; bu tez çalışmasında benzerlik, tepkisellik, birbirini gerektirme ve sentez olmak üzere modern ve postmodern düşünceler arasındaki ilişkiyi gösteren dört aşamadan oluşan kavramsal bir model geliştirilmiştir. Birinci aşama olan benzerlik olgusunu tespit etmek üzere modern ve postmodern hakikat anlayışları karşılaştırılmıştır. Benzerliğe dair elde edilen verilerden hareketle mantıksal çıkarım yoluyla diğer aşamalara geçilmiştir. Sonuç olarak, modern ve postmodern düşünceler arasında bir sentezin gerekliliği fikrine ulaşılmıştır. Çalışmamızın çağdaş felsefede modern ve postmodern düşünürlerin birbirlerine yönelik sert eleştirilerinin yerine yapıcı önerilerin sunulduğu bir tartışma zemininin oluşmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hakikat, Tekillik, Farklılık, Modern, Postmodern, Hegel, Sentez

ABSTRACT

Name and Surname : Hümeйда AYDIN
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science
Institution Field : Study of Religion and Philosophy
Branch : History of Philosophy
Degree Awarded : Master
DegreeDate : .../.../2022
Supervisor : Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

A CONCEPTUAL STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN MODERN AND POSTMODERN UNDERSTANDING OF TRUTH

Postmodern thought, which emerged to reject modernism by pointing to the negativities of the understanding of truth, could not save itself from causing negativities similar to modernism as a result of its reactive feature and became the focus of criticism. The aim of this study is to base the claim that postmodernism cannot represent a final thought on the basis of its reactive feature towards modernism. In addition, it is aimed to prove the necessity of a synthesis in which the negativities of modernism and postmodernism are excluded and to point out some possibilities for this synthesis. In line with these aims and objectives; In this thesis, a conceptual model consisting of four stages has been developed, showing the relationship between modern and postmodern thoughts: similarity, reactivity, requiring each other, and synthesis. In order to determine the first stage, the phenomenon of similarity, modern and postmodern understandings of truth were compared. Based on the data obtained on similarity, other stages were passed through logical inference. As a result, the idea of the necessity of a synthesis between modern and postmodern thoughts has been reached. It is expected that our study will contribute to the formation of a discussion ground where constructive suggestions are presented instead of the harsh criticisms of modern and postmodern thinkers in contemporary philosophy.

Keywords: Truth, Singularity, Difference, Modern, Postmodern, Hegel, Synthesis

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEKİLLİK – ÇOĞULLUK BAĞLAMINDA MODERN VE POSTMODERN HAKİKAT ANLAYIŞLARI

1.1. Modern Hakikat Anlayışı ve Tekillik	14
1.2. Postmodern Hakikat Anlayışı ve Çoğulluk.....	24
1.3. Sonuç.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN VE POSTMODERN HAKİKAT ANLAYIŞLARI ARASINDAKİ BENZERLİKLER

2.1. Modernizm ve Postmodernizmde Aşırılık	36
2.1.1. Teklik – Çokluk	36
2.1.2. Evrensellik – Yerellik	38
2.1.3. Özdeşlik – Farklılık.....	40
2.1.4. Mutlaklık – Görecelilik.....	41
2.1.5. Kesinlik – Müphemlik	43
2.1.6. Bütünlük/Merkezilik – Parçacılık/Merkezsizlik	45
2.1.7. Ussallık – Usdışılık	46
2.2. Modernizm ve Postmodernizmde Çelişki	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN VE POSTMODERN HAKİKAT ANLAYIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.1. Tepkisellik.....	53
3.1.1. Aşırılığa Karşı Aşırılık.....	54
3.1.2. Çelişkiye Karşı Çelişki.....	55
3.2. Birbirini Gerektirme.....	56
3.2.1. Modernizmin Postmodernizmi Gerektirmesi.....	56
3.2.2. Postmodernizmin Modernizmi Gerektirmesi.....	58
3.3. Sentez.....	59
3.3.1. Sentezin Unsurları.....	63
3.3.1.1. Denge	63
3.3.1.2. Tutarlılık.....	65
3.3.1.3. Sağduyu.....	65
3.3.1.4. Duyarlılık	66
3.3.2. Sentezin Sonuçları.....	67
3.3.3. Modernlik Tartışmalarında Bir Yöntem Olarak Sentezin Konumu ve Geçerliliği.....	70
3.3.4. Postmodern Düşünürlerde Sentez Eğilimi	71
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA	80

GİRİŞ

20.yy.'ın ikinci yarısında başlayıp günümüze kadar devam eden postmodernleşme süreci bireysel ve toplumsal sonuçları bakımından analiz edildiğinde ortaya çıkan olumsuzluklar, onun nihai bir düşünceyi temsil edemeyeceğini göstermiştir. Bu durum, bir arayışı zorunlu kılmaktadır. Bu arayış, ne postmodernizmi yok sayarak moderne geri dönmek, ne de moderniyi yok sayarak öncesine dönmekle sürdürülemez. İnsanlığın birikimi olarak, olumlu olumsuz yönleriyle bu ikisinin dikkate alınması zorunludur. Aksi takdirde tarihsel bir tekerrürden öteye gidilemeyecektir. Bu doğrultuda Hegel'in tarih anlayışı, mantıksal formülasyonu bakımından önemli bir yol göstericidir. Hegel'in bu formülasyonu, çelişkiler veya paradokslar üzerinden ilerlemektedir. Buna göre özgürleşme idealine ilerleyen tarihsel süreçte belli bir düşünce, taşıdığı olumsuzluklar nedeniyle eleştirilerek yerine ona karşıt başka bir düşünce geçirilir. Ancak bu yeni düşünce de olumsuzluklar taşıdığından çözüm, bu iki düşüncenin tecrübesinden hareketle ideal olana daha yakın üçüncü bir düşünceye ulaşmaktır. Basit ifadesiyle çözüm, tez ve antitez üzerinden bir senteze ulaşılmasındadır. Eğer bu sonuncusu da eksiklikler taşıyorsa bu defa sentez teze döner ve yeni bir sentez için düşüncenin devinimi devam eder. Nihai bir sentez, tez ve antitezin her ikisinin de doğrulanabildiği bir düşüncedir.¹

Felsefe tarihi, bir hakikat arayışı sürecidir. İnsan, sınırlı yetilere sahip olması nedeniyle, onun hakikatle ilişkisi bir süreç, bir ilerleme üzerinden gerçekleşir. Hakikat arayışında sınırlı yetileri ile insanın bu ilerlemesi ise, ancak değillemeler ile mümkündür. Diyalektik yöntem, bir değillemedir ve insanın somut tarihsel tecrübelerinde hakikate uygun olmayanların, olumsuzlukların ayıklanması işlevini görür.

Aydınlanma ile başlayan dönemi ifade etmek üzere kullanılan modern kelimesine post öneki getirilerek oluşturulan postmodern tabiri, aldığı ekin hem bir kopuşu, bir olumsuzlamayı, hem de bir sürekliliği, tabiiyeti ifade etmesi bakımından çok anlamlı bir yapıya sahiptir.² Söz konusu çok anlamlılığın da ima ettiği üzere postmodern deyişi, ilk bakışta modernden radikal bir kopmayı gösterse de iki düşüncenin analiziyle ortaya çıkan

---

¹ Şafak Ural, "Diyalektik Düşünce ve Mantık", *Felsefe Arkivi* 28 (1991), 3.

² Steven Best - Douglas Kellner, *Postmodern Teori*, çev. Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 55.

benzerlikler, kelimenin süreklilik ve tâbiyet ifade eden ikinci anlamının göz ardı edilemeyecek bir haklılığını ortaya koymaktadır.

Modern ve postmodern arasındaki bir taraftan kopuşa diğer taraftan sürekliliğe işaret eden bu ilişki, bir kısım eleştirmenlerin yaptığı gibi modern tecrübeyi tamamen reddetmek veya postmodern eleştirileri bütünüyle göz ardı etmek şeklindeki iki uç tavrın nihai bir noktayı gösteremeyeceğini ortaya koymaktadır.

İnsan tabiatı kendisi gibi olana daima yakınlık duyar. Bunun bir nedeni, elbette genellikle insanın, kendi düşüncelerinin kabul görmesinden hoşnutluk duymasıdır. Ancak daha önemli bir sebebi, insanın bireysel ve toplumsal olarak belirsizliği sevmemesidir. Bu anlamda farklılıklar, yabancılar her zaman için az veya çok bir rahatsızlık uyandırmıştır. Modernizm bu rahatsızlıkla başa çıkmak üzere onları ötekileştirip asimile etmek şeklinde bir tavır benimsemiştir. Ancak söz konusu tavır, yabancıların varlığını çok daha rahatsız edici bir hale getirmiştir.³ Zira ötekileştirmeye ve asimilasyona maruz kalan kesim bu defa ne kendi olabilmiş ne de olması istenene dönüşebilmiştir. Bu hal ise, toplumu tedirgin eden belirsizlik durumunu arttırmıştır.

Bu çalışma; tekillik-çoğulluk bakımından modern hakikat anlayışına yönelik postmodern eleştirileri konu almaktadır. Batı medeniyetinin-kökünü, Antik Yunan felsefesine uzanan mutlak, totalleştirici, evrensel, tekil hakikat tasavvuru, Rönesans ve ardından Aydınlanma ile ortaya çıkan modern öznenin ve mekanik dünya algısının bir getirisi olarak nihai hudutlarına dayanmaktadır. Genel geçer tek bir doğrunun, evrensel değerlerin varlığını öngören bu anlayış, farklılıklara yönelik negatif bir tavır göstererek kendi doğrularını ve değerlerini zaman ve mekan üstü bir doğrular ve değerler sistemine tabi olmaya zorlamıştır. Modern düşünceye göre hakikat, doğanın yani nesnel olanın bilgisi olup rasyonel bir bilme eyleminin konusunu oluşturur. Dolayısıyla hakikatin, dışsal bir özelliğe sahip olduğu modern düşüncede hakikat; teknik bir bilme eyleminin ortaya çıkmasının da sebebidir. Doğaüstünün bilgisi, kesinliğe ulaşılma imkanının bulunmaması nedeniyle modern bilime konu olmaz. Modernliğin felsefi söylemden bilimsel söyleme geçişi de bu düşüncenin bir ürünüdür.

---

³ Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003), 110.

Evrensel hakikat anlayışı, modern felsefenin ortaya çıktığı dönemde bile eleştirilmiş olsa da söz konusu bu eleştiriler, yine modern paradigma kullanılarak yapılmıştır. Postmodernizm ise, modern paradigmayı Yunan felsefesine geriye götürerek reddeden bir eleştiri mekanizması üretmektedir. Mutlak, evrensel hakikat anlayışı, postmodernizmin eleştirilerinin yalnızca başlangıç noktası olmakla kalmaz, aynı zamanda postmodern felsefenin oluş sebebinin de teşkil eder. Postmodern düşünürlere göre tek bir hakikat yoktur; akıllar sayısınca hakikatler bulunur; hakikatin çoğulluğundan söz etmek gerekir; nesnel, tarafsız ve kesin bir bilim ise imkansızdır. Ancak postmodernistlerin ileri sürdüğü üzere hakikatin tekilliği anlayışının, farklılıklar üzerinde tahakkümün meşrulaştırılmasına sebebiyet vermesi gibi, benzer şekilde hakikatin çoğulluğu anlayışının da bilginin zeminin kaybedilmesi ve değerlerin yitirilmesi gibi olumsuz sonuçları meydana getirmesi kaçınılmazdır. Bu bakımdan postmodernizmin nihai bir düşünceyi temsil etmesi imkansızdır.

Modernizm ile postmodernizm arasında hakikate yönelik anlayış farklılığı, literatürde çeşitli kavram çiftleriyle ifade edilmektedir. Söz gelimi, tekillik-çoğulluk, teklik-çokluk, özdeşlik-farklılık, evrensellik-yerellik, mutlaklık-görecelik, nesnellik-öznellik, aşkınlık-içkinlik, zorunluluk-olumsallık, kesinlik-müphemlik bunlardan bazılarıdır. Çalışmamızda bağlamına uygun olacak şekilde bu kavram türlerinden yararlanılacaktır.

Ayrıca modernlik, postmodernlik tartışması çözümlenmeye çalışılırken Hegel'in diyalektik yönteminden hareketle modernizm, postmodernizm ve ikisinin birliği anlamında tez-antitez-sentez tabiri kullanılacaktır. Aslında Hegel'in kendisine ait olmayan⁴ bu üçlü terimden anlaşılma kolaylığı sunması sebebiyle çalışmamızda nadiren de olsa yararlanılmıştır. Esasında Hegel'in yöntemine diyalektik demek de doğru olmaz. Hegel'in kendisi bu yönteme “triplizität⁵ (üçlülük)”, “spekülatif/kurgul yöntem⁶” gibi isimlendirmelerde bulunmuştur. Ancak Türkçe literatürdeki aşinalık nedeniyle bu çalışmada *diyalektik* kavramına sıklıkla başvurulacaktır.

⁴ Bk. Philip W. Cummings Cummings, “Thesis-Antithesis-Synthesis: Legend or Fact?”, *The Journal of Critical Analysis* 6/2 (Nisan 1976), 62-70; Gustav E. Mueller Mueller, “The Hegel Legend of ‘Thesis-Antithesis-Synthesis’”, *Journal of the History of Ideas* 19/3 (Haziran 1958), 411-414.

⁵ Julie E. Maybee, “Hegel’s Dialectics”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2020).

⁶ Sebastian Stein, “Hegel and Kant on Rational Willing: The Relevance of Method”, *Hegel Bulletin* 35/2 (2014), 282.

Bu çalışmanın odak noktası, modern ve postmodern düşünceler arasındaki benzerlikler ile postmodernizmin modernizme yönelik tepkiselliği arasındaki ilişkinin niteliği ve ikisi üzerinden bir sentezin imkanı olup bunun tespiti için cevaplanacak sorular şunlardır:

- Postmodernistlerin, (mahiyet ve sonuçları bakımından) modern hakikat anlayışına yönelik eleştirileri nelerdir?
- Postmodernistlerin düşünceleri ile eleştirdikleri modern düşünce arasındaki benzerlikler nelerdir?
- Modern ve postmodern düşünce arasındaki benzerlikler ile postmodernizmin tepkiselliği arasında neden-sonuç ilişkisi var mıdır?
- Postmodern düşüncenin olumsuz / eleştirilen yönleri nelerdir?
- Modern ve postmodern düşünce arasında Hegelyan bir sentez ilişkisi kurulabilir mi?

Araştırmanın üzerinde ilerleyeceği mantıksal düzen veya kavramsal model, “benzerlik”-“tepkisellik”-“birbirini gerektirme”-“sentez” şeklinde dört aşamadan meydana gelmektedir. Bu kavramsal aşamalar arasındaki ilişki şöyle açıklanabilir:

- “Benzerlik”-“Tepkisellik”: Birbirine zıt olan modern ve postmodern düşüncelerin birbirine birçok yönden benzemesi, ikincisinin oluşumunda tepkiselliğin belirleyici olduğunu gösterir. Zira aralarında bir zıtlık ilişkisi olmasına rağmen benzerliklerin çokluğu, postmodernizmin modernizm zemininde, ona yönelik eleştirel bir nitelikle ortaya çıkması ile açıklanabilir.
- “Tepkisellik”-“Birbirini Gerektirme”: Tepkisellik ilişkisinde iki taraftan herhangi birini tercih etmek diğerine götürecektir, diğerini zorunlu olarak üretecektir.
- “Birbirini Gerektirme”-“Sentez”: Modernizm ve postmodernizm arasında birinin tercih edilmesinin diğerini sonuç vereceği birbirini gerektirme durumu, iki düşünce arasında bir kısır döngü oluşturmaktadır. Nihai bir hakikat anlayışı tarihsel olarak kendinden önceki düşüncelerden bağımsız olamayacağından, yeni bir düşünce ancak modern ve postmodern arasındaki bir sentez ilişkisi üzerinden kurulabilir.

Bu kavramsal modelin birinci basamağından ikinci basamağına geçişte kurulan nedensellik ilişkisi, yani benzerliğin başka bir şeyi değil de tepkiselliği gerektirmesi durumu, modelin iç geçerliliğinin sağlanması için temellendirilmeyi zorunlu kılar.

Benzerlik ile tepkisellik arasında nedensel ilişkiyi açığa çıkaran en önemli etken, tarihsel süreçte, sonra gelenin önce geleni reddetmek üzere meydana gelmesidir. Başka bir ifadeyle postmodern düşüncenin modern düşünce ile benzerliğinde onun tepkisel özelliğinin belirleyici olduğunu söylememizin sebebi, postmodernizmin kendinde bir varlığa sahip olmayışı, modern reddetmek üzere ortaya çıkışıdır.

Araştırmanın kavramsal modeli incelendiğinde son üç aşamanın mantıksal olarak kolaylıkla türediği görülecektir. Amaca ulaşmada merkezi rol ise, birinci aşamayı oluşturan benzerlik olgusunun açığa çıkarılmasındadır. Bu nedenle çalışmamızın odağı modern ve postmodern düşünce arasındaki benzerlikler olacaktır.

Çalışmada modern ve postmodern düşünceler arasındaki benzerliklerin izinin sürülmesi, mahiyet ve sonuç bakımından olmak üzere teorik ve pratik olarak ifade edilebilecek iki kategori üzerinden gerçekleştirilecektir. Ancak her iki kategoriye ait veriler, çoğunlukla iç içe bulunduğu farklı başlıkların açılması yoluna gidilmemiştir. Mahiyet bakımından hakikat ifadesiyle modern düşüncedeki özdeşlik merkezli, “tek, mutlak, kesin, evrensel, bütünlükçü” hakikat anlayışı, postmodern düşüncedeki “çoğul, göreceli, müphem, yerel, parçacı” hakikat anlayışı kastedilmektedir. Sonuç bakımından hakikat ifadesiyle ise “fark” ve “farklılık”lara bakış açısı itibarıyla modern düşüncedeki dışlayıcı tavır, postmodern düşüncedeki her türlü farkın eşit değerde görülmesi ve dolayısıyla aslında hiçbirine kendinde bir değer atfedilmemesi tavrı kastedilmektedir. Bu kategorilerden birincisi olan modern ve postmodern hakikat anlayışlarının mahiyeti bakımından yapılacak bir inceleme sonucunda iki düşünce arasında benzerlik noktaları, hakikate yönelik biri tekil, diğeri çoğul iki uç tavrın benimsenmesinden ortaya çıkan aşırılık ve her iki düşünce yapısının içerdiği çelişkiler olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci kategori olan modern ve postmodern hakikat anlayışlarının ortaya çıkardıkları sonuçlar bakımından incelenmesi sonucunda iki düşünce arasında benzerlik noktaları, “fark”a yönelik biri kendinden olmayan her şeyi dışlayıcı, diğeri her bir oluşumu eşit düzeyde kapsayıcı iki uç tavrın benimsenmesi, böylece aidiyet fikrinin yanlış inşası nedeniyle anarşinin ortaya çıkması ve birlikte yaşama kültürünün zarar görmesi başta olmak üzere pek çok olumsuzluklara sebep olmalarıdır. Bu ikincisi de aynı şekilde aşırılık ve çelişkilerle doludur.

Bu çalışmanın amacı, postmodern felsefenin nihai bir düşünceyi temsil edemeyeceğini, onun modern felsefeye yönelik tepkisel özelliği üzerinden temellendirmek, her ikisinin olumsuzluklarının dışarıda bırakıldığı bir sentezin zorunluluğunu ispatlamak ve söz konusu senteze yönelik bazı imkanlara işaret etmektir.

Bu çalışmada Antik Yunan'dan beri felsefe tarihini meşgul eden ve her çağda farklı düşünürler tarafından yeniden gündeme getirilen diyalektik yönteminin, çağdaş felsefenin en büyük problemi olan modern postmodern tartışmasında yol gösterebileceği iddia edilmiş ve söz konusu iddia kavramsal bir model üzerinden temellendirilmiştir. Bu doğrultuda modern ve postmodern arasındaki tepkisellik ilişkisi, benzerlik temelinde ispat edilip, ikisinden birinin tek başına nihai bir çözüm oluşturamayacağı, birbirini gerektirmeleri durumuna işaret edilerek ortaya konulmuş, böylece tek çözüm yolunun ikisinin birlikte değerlendirilmesinden, diğer bir ifadeyle her iki tecrübenin biraradalığından geçtiği gösterilmiştir.

Bu doğrultuda tekillik ve çoğulluk kavramları bağlamında modern ve postmodern hakikat anlayışlarının ele alındığı ilk bölümde öncelikle modern bilimin öncüleri olan Bacon, Descartes ve Newton'ın doğa tasavvurları üzerinden modern bilimsel yaklaşımda olay ve olguların anlamının araştırılmasının, onları kontrol edebilme ve hakimiyet altına alabilme amacına yönelik gerçekleştirildiği ortaya konulmuştur. Ayrıca aslında modern bilimsel yaklaşımın, klasik felsefeye karşıtlık oluşturmak üzere içerisinde aşırılıklar barındırdığı iddia edilmiştir. Ardından modern özne anlayışına vurgu yapılarak hakikatin, insanın zihin içerikleriyle özdeş kılındığı yaklaşım üzerinden modern felsefede evrensel, mutlak hakikat anlayışının başka bir deyişle hakikatin tekilliği anlayışının arka planı ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci olarak Deleuze'ün fark felsefesi, Foucault'nun denetim mekanizmalarıyla ilişkilendirdiği modern özne eleştirisi ve Lyotard'ın arzu felsefesi üzerinden postmodernizmin hakikatin çoğulluğu anlayışı ele alınmıştır. Bu bölümün sonuç kısmında ise her iki düşünce sisteminin farklılıklara bakış açısı, içerdiği olumsuzluklara işaret edilmek suretiyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Modern ve postmodern düşüncelerin epistemolojik açıdan analize tabi tutularak aralarındaki benzerliklere işaret edildiği ikinci bölümde postmodern felsefenin modern reddetmek üzere ortaya çıkmasına rağmen modernizmle birçok noktada benzer olduğu iddiası temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda iki düşüncenin tekillik çoğulluk

bağlamında hakikate yaklaşımları arasındaki benzerlikler, aşırılık ve çelişki olmak üzere iki ana kategoride bir araya getirilmiştir. Aşırılık kategorisinde modernizmin hakikatin tekliği anlayışını farklı açılardan temsil eden teklik, evrensellik, özdeşlik, mutlaklık, kesinlik, bütünlük, merkezilik, ussallık kavramları ve buna karşılık postmodernizmin hakikatin çoğulluğu anlayışını temsil eden çokluk, yerellik, farklılık, görecelilik, müphemlik, parçacılık, merkezsizlik, usdışılık kavramları ikili karşıtlıklar şeklinde teker teker işlenmiştir. Bu kavramların ikili çiftler şeklinde ayrı ayrı ele alındığı her bir başlık altında ilgili kavramla en çok örtüştüğü düşünülen görüşlere sahip postmodern düşünürün felsefesine değinilmiştir. İkinci ana kategori olan çelişki konusunda, modern ve postmodern paradigmaların kendi içlerinde ve birbirlerine karşıt konumlanmalarında tutarlılık sağlayamadıkları hususlara dair bazı tespitlere yer verilmiştir. Benzerlik konusunun aşırılık ve çelişki üzerinden ispat edildiği bu bölüm, araştırmamızda esas alınan kavramsal modelin birinci aşamasını oluşturduğundan dolayı merkezi bir konuma sahiptir.

Benzerliğe dair ortaya konulan bulguların sonucu niteliğinde, kavramsal modelin diğer üç aşamasının ele alındığı üçüncü bölümde, öncelikle modern hakikat anlayışının aşırılıkçı tutumuna karşı postmodern hakikat anlayışının aşırılıklar içermesi, aynı şekilde modern hakikat anlayışındaki çelişkili tutuma karşı postmodern hakikat anlayışının çelişkiler içermesi, iki düşünce arasındaki tepkisellik ilişkisi üzerinden konumlandırılmıştır. Burada özellikle önceki bölümde ortaya konulan benzerlik olgusu ile söz konusu tepkisellik arasındaki nedensel ilişkiye dikkat çekilmiştir. Ardından tepkisellik durumunun bir gereği olarak modern ve postmodern hakikat anlayışlarının herhangi birinin esas alınması durumunda zorunlu olarak diğerinin ortaya çıkacağı vurgulanmak suretiyle birbirini gerektirme aşaması ele alınmıştır. Son olarak iki düşünce sisteminden herhangi birinin tek başına nihai bir noktayı temsil etmesinin mümkün olmadığından hareketle ve tarihsel tecrübenin de tamamen göz ardı edilemeyeceği düşüncesiyle yegane çıkış yolu olarak sentez aşamasına geçilmiştir. Burada imkan ve gerekliliği vurgulanan sentezin muhtemel unsurlarına dair bazı tespitlere yer verilmiştir.

Bu çalışma, hakikat iddiaları bakımından modern ve postmodern arasında cereyan eden güncel tartışmanın temel argümanları arasındaki gerilimler üzerinden hakikate dair nihai bir algının oluşturulmasına yönelik çözüm için teorik bir temellendirme sunmaktadır. Çalışmada modernlik tartışmalarında diyalektik yöntemin benimsenebileceğinin

mantıksal yönden temellendirilmesi hedeflenmiş olup psikolojik, sosyolojik vb. bağlamlar için çözüm önerileri üretmek, çalışmanın asıl amacını oluşturmamaktadır. Diyalektik yöntemin çözüm olacağına dair iddianın pratik değerinin ispatlanması, çalışmanın sınırlılığı dahilinde mümkün değildir. Bu nedenle modern-postmodern diyalektiğinin pratik yönüne çalışma boyunca yeri geldikçe ara ara değinilmekle yetinilmiştir. Literatürde bir kopuş ile tasvir edilen modernlik ve postmodernlik ilişkisi, bu çalışmada reddedilerek, aksine bir sürekliliğin varlığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

Hegel'in diyalektik yöntemi, günümüz felsefe literatüründe önemli bir ilgi görmektedir. Modern-postmodern tartışmasında diyalektik yöntemin çözüm olabileceği ise, ilgili literatürde alışıldık bir iddia sayılamaz. Pek çok araştırmacı, modernliğin de postmodernliğin de taşıdığı sıkıntıları çalışmalarında konu edinmişlerdir. Söz konusu bu çalışmalarda, modernliğe veya postmodernliğe tamamen teslim olmanın yol açacağı krizler dile getirilmiştir. Ancak bunlardan pek azı diyalektik yöntemden bahsetmektedir. Söz konusu çalışmalarda diyalektik yöntemin pratik yönünün değerlendirilmesi ise belli alanlarla sınırlı kalmaktadır. Buradan hareketle modernlik tartışmasında diyalektik çözümün pratik yönünün, sosyal ve beşeri bilimlerde çok çeşitli alanlar gözetilerek değerlendirilmeye ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

Çalışma, çağdaş felsefenin temel bir konusu olan modernlik-postmodernlik tartışmasında çözüm odaklı bir perspektif sunmaktadır. Böylece söz konusu tartışmanın birey ve toplum yaşamının farklı görünümünde güncelliğini koruyan problemlerin çözümüne -başlangıç düzeyinde de- olsa bir katkı sağlaması umulmaktadır.

Bu araştırmanın temel problemlerinden biri, modern ve postmodern düşünceler arasındaki ilişki olup çalışmada benzerliklerin aşırılık ve çelişki olmak üzere iki kategori altında bir araya getirilmesiyle söz konusu ilişki belirginleştirilmeye çalışılmıştır. İkinci adımda araştırmanın diğer bir problemi olan modernizm ve postmodernizm üzerinden bir sentezin mümkün olup olmadığı, keşfedilen benzerliklerin anlamının sorgulanması yoluyla kademeli mantıksal bir çıkarım yapılarak gösterilmiştir. Böylece araştırma problemi, amaçlandığı şekliyle tam olarak çözümlenmiş olmaktadır.

Modern ve postmodern hakikat anlayışlarını tümünden incelemek, bir çalışmanın sınırları dahilinde mümkün değildir. Bu doğrultuda modern ve postmodern hakikat anlayışları, mahiyeti ve sonucu bakımından ele alınacak olmasının yanı sıra aynı zamanda Deleuze

ve Foucault, başta olmak üzere belli düşünürlerin görüşleri ile de sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla çalışmada ulaşılabilecek sonuçların bir teori oluşturmak için ilave araştırmalara ihtiyaç duyacağı vurgulanmalıdır. Bununla birlikte elde edilecek verilerin çağdaş felsefede modern ve postmodern düşünürlerin birbirlerine yönelik sert eleştirilerinin yerine yapıcı önerilerin sunulduğu bir tartışma zemininin oluşmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırma sonucunda ortaya konulan mantıksal modelin modernlik tartışmalarında aşırılıkçı, sert tutumların yerine olumlu, yapıcı bir eleştirel tavrın geçmesinde çağdaş felsefe literatürüne katkı yapması beklenmektedir. Ayrıca modernlik ve ardından postmodernlikte sosyal ve ekonomik değişimlerle birlikte ciddi bir sorun haline gelen yabancılaşma olgusuna karşı birey ve toplum için yeni bir ufuk açabilmesi umulmaktadır.

Araştırmada diyalektik yöntemin modernlik ve postmodernlik tartışmalarında uygulanabilirliği, birbirine eklemlenen üç olgu (benzerlik, tepkisellik, birbirini gerektirme) üzerinden, bu olgular arasında nedensel ilişkiler tespit edilmek suretiyle ve özgün bir yaklaşım benimsenerek ispat edilmiştir. Bu yönüyle araştırma sonuçlarının, konuya dair yeni bir kuramsal çerçeve oluşturduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Modernizm gibi postmodernizmin de nihai bir düşünceyi temsil edemeyeceğini ispatlama amacıyla olan bu çalışmada kuram oluşturma deseni⁷ kullanılmıştır.⁸ Konunun ele alınışı bakımından inceleme türü bir araştırma olan çalışmanın veri toplama aşamasında konu ile ilgili yazılan kitap, tez ve makalelerin tarandığı doküman analizi yöntemi, analiz aşamasında modernizmi ve postmodernizmi savunan söylemlerin incelendiği eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Ancak çalışmada veri toplama ve analiz süreci çoğunlukla eşzamanlı olarak sürdürülmüş olduğundan temel yöntem “sürekli karşılaştırmalı analiz yöntemi” olarak ifade edilebilir. Bu doğrultuda başlangıçta yapılan ilk okumalardan oluşturulan kavramlar ve bu kavramlar arasında kurulan ilişkiler, sonraki okumalarla desteklenmeye ve sürekli olarak test edilmeye çalışılmıştır.

---

⁷ Kuram oluşturma, araştırma konusu hakkında elde edilen verilerin analizinden hareketle ortaya çıkan kavramların veya temaların, araştırmanın ilerleyen sürecinde test edilmesi sonrasında ulaşılan bu kavram veya temalar üzerinden anlamlı bir açıklamanın, bir kuramsal betimlemenin yapılabildiği bir araştırma desendir.

⁸ B. Hancock vd., *An Introduction to Qualitative Research* (Nottingham: The NIHR RDS EM, 2007), 12.

Çalışmanın genel yapısını oluşturmada etkili olan temel kaynakların başında Steven Best ve Douglas Kellner tarafından kaleme alınan *Postmodern Teori* kitabı gelmekte, bunu ikinci sırada Kasım Küçükaltın'ın *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları* adlı kitabı izlemektedir. Adı geçen kaynaklarda modern ve postmodern hakikat anlayışlarının genel olarak karşılaştırmalı analizi yapıldıktan sonra ikinci aşamada her iki alanda öne çıkan düşünürlerin konu edinildiği çalışmalar incelenmiştir. Bunlara Kasım Küçükaltın'ın *Deleuze'ün Felsefe Kavrayışı*, Mine Kaya Keha'nın *Descartes'in Epistemolojisi ve Foucault'nun Eleştirisi: Akıl ve Akıl Dışılık Bağlamında Bir Eleştiri*, Sinan Kılıç'ın *Liotard: Fark ve Çokluğun Anlatısı Postmodernite*, Ülker Öktem'in *Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi*, İlyas Altuner'in *Descartes Felsefesinde Kuşkudan Bilgiye Geçiş ve Zihnin Kendini Kavrayışı* ve Oğuz Düzgün'ün *Bir Modernizm Eleştirisi İmkânı Olarak: Descartes* makaleleri örnek olarak gösterilebilir.

Ardından modern ve postmodern düşüncelere dair okumalarda elde edilen bilgiler arasında savrulmamak için, temel iddiası modern ve postmodern hakikat anlayışlarının sentezinin imkanı ve gerekliliği olan tezimizin ana doğrultusunu ve yöntemini belirginleştirmek üzere Hegel ve onun diyalektik yöntemi ile ilgili kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunlar arasında, Hegel'in kendi eserleri ile birlikte Alexandre Kojève'nin *Hegel Felsefesine Giriş*, Selahattin Hilav'ın *Diyalektik Düşüncenin Tarihi* adlı çalışmaları önemli başvuru kaynakları olarak sayılabilir. Söz konusu kaynaklardan tezin yapısal örgüsünü kuvvetlendirecek malzemeler toplanarak önceki okumalarda elde edilen bilgiler bu malzemeye göre işlenmiş ve kavramsal bir şema tasavvuru oluşturulmuştur. Devamında modern ve postmodern düşünürlerin kendi eserlerine müracaat edilmek suretiyle oluşturulan kavramsal tasavvur geliştirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada ortaya konulan perspektif, kökenleri Antik Yunan'a dayanan⁹, modern dönemde Hegel'in düşüncesiyle ünlenen, ama aslında Kant felsefesinde de içsel bir şekilde kabul edilen¹⁰ yöntemden, Kant'ın ifadesiyle tez, antitez ve sentez üçlüsüyle düşünmeden, daha çok Marksist bir tabirle diyalektikten hareketle geliştirilmiştir. Ancak burada temelde Hegel'in görüşleri çerçevesinde bu yöntemden yararlanılmıştır.

⁹ Alexandre Kojève, *Hegel Felsefesine Giriş*, çev. Selahattin Hilav (İstanbul: YKY, 2001), 181.

¹⁰ Meriç Bilgiç, "Kant ve Hegel Diyalektiklerinde Rol Değişimi", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (Güz 2014), 231.

Türkçe literatürde yaygın kullanımı nedeniyle çalışmada Hegelci diyalektik olarak ifade edilen yöntem, çağdaş felsefede pek çok düşünür tarafından olumlu ve olumsuz değerlendirmelere konu edilmiştir. Hegel'in felsefesi, bir tarafta farklılıkların tanınma mücadelesinin aşılamayacağı iddiasına diğer tarafta farklılıkları tek bir temel kimliğe indirgeme eğiliminde baskıcı bir tutuma nispet edilmesinde olduğu gibi, birbirine aykırı aşırılıkçı yorumlara tabi tutulmuştur.¹¹ Düşüncesinin her iki uç yorumlamayı da mümkün kılan yapısı, onun yönteminin bu çalışmanın kuramsal temellerini oluşturmasında belirleyici olmuştur.

Hegel'e göre varlıkta özdeşlik kategorisinin yanı sıra bir de olumsuzluk kategorisi vardır. Buna göre bir şey kendisi ile aynıdır, başka şeylerden farklıdır. Ancak aynı zamanda o şey kendisindeki bu özdeşliği kendi kendine olumsuzlayabilir, hatta karşıtı olan şeye dönüşebilir.¹² Görüldüğü üzere Hegel, modern ve postmodern felsefelerde onların en temel karakteristikleri olan ve bu tezde de merkezi bir konuma sahip özdeşlik ve farklılık ilkelerinin her ikisini de olumlayan bir noktayı betimleyebilmiştir. Bu nedenle nihai bir düşünceye ulaşmada Hegel'in yönteminin, modern ve postmoderni geride bırakan bir bakışı sağlayabilmesi mümkündür.

Bu çalışmada savunulan sentez fikri, çağdaş literatürde D. Harvey, E. Laclau, C. Mouffe gibi teorisyenler tarafından modernliğin kurtarılabilir boyutları üzerinde postmodern bir teori inşa etmek düşüncesiyle kendini göstermektedir. Best ve Kellner de modern ve postmodernin, kopuş ve sürekliliğin diyalektiği üzerinden konumlandırılmasına dair bu araştırmanın bulguları ile örtüşmekte olan görüşlerini, söz konusu düşünürler üzerinden örneklemiştir. Yine Best ve Kellner'ın işaret ettiği üzere Foucault ve Derrida gibi önde gelen postmodern düşünürler de kendileriyle çelişmek pahasına zaman zaman modern olandan tam bir kopuşun imkansızlığını dillendirmişlerdir.¹³

Postmodernliğin modernliğin bir ürünü, bir sonucu olduğunun savunulduğu bu çalışma, Best ve Kellner'in ortaya koydukları kuram ile pek çok yönden örtüşmektedir. Bununla birlikte iki teori arasındaki ilişki, söz konusu araştırmacılar tarafından çalışmamızdan farklı olarak değişim kavramı ile açıklanmıştır. Buna göre postmodern, modernin “kendi

¹¹ Faruk Yalvaç, “Hegel, Dünya Tarihi ve Özgürlük Mücadelesi Olarak Uluslararası İlişkiler”, *Uluslararası İlişkiler* 6/21 (Bahar 2009), 5-6.

¹² Kojève, *Hegel Felsefesine Giriş*, 205-206.

¹³ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 382.

varlığında vücut bulan” bir değişimdir.¹⁴ Bize göre ise postmodernizm tepkisellik sonucu ortaya çıkmış bir başkalaşım olup modernliğin sonucu olarak ondan ayrı bir varlığa sahiptir.

Anthony Giddens’in postmoderni; “modernin bir uzantısı, radikalleşmiş bir hali” olarak tasvir etmesi de aynı şekilde çalışmamızla örtüşmektedir. Onun postmodernizme yönelik teorisini benlik, kimlik ve toplum merkezli olarak çeşitli açılardan örneklemelerle desteklemesi, bizim çalışmamızda modern ve postmodern arasındaki ilişkilerin psikolojik, sosyolojik, etik estetik vb. açılardan sonuçlarını göz önünde bulundurarak yaptığımız incelemelerle içerik bakımından önemli benzerlikler taşımaktadır. Giddens’in postmoderni modernin radikalleşmiş hali olarak tasvir etmesine ilave olarak bu çalışmada postmodern ile birlikte modernin de bir radikalleşme olduğu savunularak üçüncü bir teorinin gerekliliği bu temelde ispat edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar özgün olmakla birlikte okumalar esnasında fark edildiği üzere diğer bazı araştırmalarla örtüşen yönleri sahiptir. Bunlardan birisi makro ve mikro toplum teorilerinin sentezi üzerinden toplumsal gerçekliği anlamlandırmaya çalışan P. L. Berger ve T. Luckmann’ın çalışmalarıdır. Her ne kadar çalışmamızdan farklı olarak modern ve postmodern değil de modern ve klasiğin sentezini konu alsalar ve Hegel değil de Marks’ın diyalektiği üzerinden ilerleseler de aslında içerik bakımından çalışmamızda ulaşılan sonuçlarla örtüştüğü görülmektedir.¹⁵ Berger ve Luckmann’ın birey ve toplumun karşılıklı etkileşim halinde olması nedeniyle toplumsal gerçeğin anlaşılmasında makro ve mikro teorilerin sentezini zorunlu görmelerine benzer şekilde çalışmamızda da modernizmin totalleştirici hakikat anlayışı ile postmodernizmin farklılıkları kutsayan tavrının sentezi öngörülmektedir.

Çalışmamızın bazı yönlerden örtüştüğü görülen bir diğer düşünce Habermas’ın teorisidir. Modernitenin krizine karşılık Aydınlanmacı bir düşünür olarak bilinen Habermas, bu krize yol açan ilkeleri sorgulamış, 20.yy. dil felsefelerinin modernite eleştirileri üzerinden bir senteze ulaşma yolunu tercih etmiştir.¹⁶ Onun teorisinin en önemli eksiği; düşünce,

¹⁴ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 384.

¹⁵ İbrahim Yücedağ, “Bir Sentez Girişimi Olarak Gerçekliğin Sosyal İnşası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/2 (2013), 18.

¹⁶ İlkin Özdikmenli Çelikoğlu, “Habermas’ın Modernite Savunusu: Eleştirel Bir Okuma”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/3 (2011), 242.

kültür ve sanat alanında 1970’li yıllar sonrasına damgasını vuran postmodern dalgayı görmezden gelmesi ve onu akıl ve realite karşıtı bir konuma indirgemesidir. Modernizmin yol açtığı krize tepki olarak gelişen postmodernizmin görmezden gelinmesi, ancak geçici bir çözüm sunabilir. Nihai bir düşüncenin varlığı, tepkisellik üzerinden gelişen modern-postmodern ikiyeşkinin dikkate alınarak, her ikisinin de kısmen içerildiği bir sentezin elde edilmesine bağlıdır. Aksi takdirde iki düşüncenin karşılıklı tekrarından oluşan kısır döngü aşılamaz. Dolayısıyla çalışmamız; diyalektik sentez yöntemi üzerinden modern krizin aşılması çabası bakımından Habermas’ın teorisiyle benzeşmekteyse de modernizmle sentez ilişkisine sokulan ikinci ögenin birinde dil felsefesi, diğerinde postmodern felsefe olması, aralarında esaslı bir fark meydana getirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEKİLLİK – ÇOĞULLUK BAĞLAMINDA MODERN VE POSTMODERN HAKİKAT ANLAYIŞLARI

Tekil hakikat veya hakikatin tekilliği, mutlak bir doğrunun varlığını, ondan başka her şeyin yanlışlığını ifade etmek için kullanılır. Hakikatin tekilliği, hakikatin farklılaşmamışlığı durumunu anlatır. Bunun zıddı çokluk veya çoğulluk olup birden fazla hakikatin aynı anda var olduğunu, farkların, farklılıkların bir arada bulunabilmeleri halini betimler. Gerçekliği evrensel, tümel, özdeş bir tasavvur üzerinden kavrayan modern felsefedeki hakikatin tekilliği anlayışına karşılık, gerçekliği yerel, tikel, fark esaslı bir tasavvur üzerinden kavrayan postmodern felsefede hakikatin çoğulluğu savunulmaktadır.

1.1. Modern Hakikat Anlayışı ve Tekillik

Tek olmak; “eşi olmayan, biricik, yegane”¹⁷ olmak anlamına gelir. Tek kelimesi –il eki aldığı anda “teklik, tek olmak” anlamındaki tekil kelimesini oluşturmaktadır. Tekil kelimesi bir şeyin birden çok olmadığını gösterir.¹⁸ Tekillik ise tekil olma halini ifade etmektedir. Tekillik kavramı konu olduğu disiplinlerin farklılıklarına göre çeşitlilik kazanmaktadır. Sözelimi matematiksel tekillik, fiziksel tekillik, teknolojik tekillik, hukuki tekillik bunlardan bazılarıdır. Çalışmamızda tekillik kavramı özdeşliği ifade etmek üzere felsefi tekillik anlamında kullanılmaktadır. Felsefede tekillik kelimesi bireylere nispet edilirse bireysellik anlamında olup bireylerin sayısınca farklı durumları içine alır. Her bir bireyin tekilliği yani bireyselliği onun kendine özgü, eşsiz halini ifade eder. Böylece bireylerin tekilliği denildiğinde bir çokluktan bahsedilmiş olur. Tekillik kelimesi hakikate nispet edildiğinde ise, hakikatin eşsizliği, biricikliği, özdeşliği anlamını vermek suretiyle bir tekliğe işaret eder.

İnsan aklının aşkın aklın bir parçası ve matematiksel mükemmelliğin de yeryüzünü aşan bir boyuta sahip olduğunun kabulü bakımından modern düşünceden tamamen farklı bir tasavvur bulunsun da mutlak, evrensel bir hakikat anlayışı, Klasik Yunan döneminden beri

¹⁷ Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), “Tek”.

¹⁸ Ali Püsküllüoğlu, *Tekil* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1996), “Çağdaş Türkçe Sözlük”, 539.

Batı düşüncesinin temel bir özelliği olmayı sürdürmüştür.¹⁹ Öyle ki Batı medeniyetinde düşünmenin, sofistler ve septikler gibi evrensellik karşıtı fikirlerle mücadele faaliyeti olarak görülmesi mümkündür.²⁰

Ortaçağ düşüncesinden farklı olarak 16. ve 17. yüzyıllarda bilimsel gelişmelerle birlikte varlık alanı, bir inanç ögesi olmaktan çıkarılarak salt bir inceleme nesnesi haline getirilmiştir. Modern bilimin kurucusu sayılan Bacon, Descartes ve Newton gibi bilim insanlarının doğa tasarımları dikkate alındığında bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bacon'a göre insanın yaşadığı pek çok sıkıntının ortaya çıkmasında, onun doğa karşısındaki konumu etkili olmuştur.²¹ Ancak insanın doğa karşısındaki mağlup durumundan kurtulması mümkündür. Bunun sağlanması, bilginin bütün bu sıkıntıları çözebilecek şekilde değerlendirilmesine bağlıdır.²² Söz konusu değerlendirme, nesnelerin ve zihnin işleyişi dikkate alınacak şekilde doğa üzerindeki gözlemlerle yapılabilir.²³ Ona göre, gözlemlerle elde edilen veriler üzerinden yapılan değerlendirme, insana doğayla mücadele edebilecek gücü üretir. Bu düşüncesinden anlaşılacağı üzere bilgi, Bacon'da güç ile eşdeğer bir konuma yerleştirilmiştir. Bilgi varsa güçten söz edilebilir; bilgi yoksa güç de yoktur.²⁴ İnsan, doğanın işleyişindeki düzeni, bu düzenin tabi olduğu kuralları öğrenmek ve bu kurallara uymak suretiyle doğada hakimiyetini kurabilir.²⁵

Bilgi ile gücü özdeşleştiren söz konusu anlayışı, Bacon'ı doğada yaptığı deney ve gözlemlerde aşırı bir tutuma sevk etmiştir. Onun doğa anlayışına hakim olan aşırılık tutumu şu sözlerinde açıkça kendini göstermektedir: "Doğa insanın eziyeti altında iken, sırlarını, kendi başına bırakıldığından daha fazla dışa vurur."²⁶

---

¹⁹ Kasım Küçükalt - Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 22-24.

²⁰ Küçükalt - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, 20.

²¹ Bk. Nuray Akkol, "Değişen Doğa Algısı ve Armağan Etme Bağlamında Ekolojik Sanat", *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 7/44 (2018), 421-427.

²² Bk. Akkol, "Değişen Doğa Algısı ve Armağan Etme Bağlamında Ekolojik Sanat", 421-427.

²³ Sema Önal Akkaş, "Francis Bacon'un 'Novum Organum' Adlı Eseriyle Düşünce Tarihine Getirdiği Yenilikler", *Felsefe Dünyası* 19 (1996), 119.

²⁴ Bk. Akkol, "Değişen Doğa Algısı ve Armağan Etme Bağlamında Ekolojik Sanat", 421-427.

²⁵ Francis Bacon, *Novum Organum Tabiatın Yorumu ve İnsan Âlemi Hakkında Özlü Sözler*, çev. Sema Önal (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 120.

²⁶ Bacon, *The New Organon*, Book I, 81. Aktaran: Selami Çalışkan, "Modern Bilimde Pratiğin Kurucu Etkisi: Homo Faber-Homo Economicus Dayanışması", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19/36 (2014), 114.

Bacon’ın insan düşüncesini idollerden arındırmakla nesnel bilgiye ulaşmayı sağlayacak bir yöntem arayışı ile bilginin güç olduğuna dair düşüncesi birlikte değerlendirildiğinde, onun insanın özgürlüğe ulaşması amacını doğa üzerinde egemenlik kurmak için bir araç haline getirdiği söylenebilir.

Bacon’ın bilginin güç olduğuna dair düşünceleri, kendisinden sonra doğa bilimlerinin sınırlarını aşarak toplum bilimlerine tesir edecek, toplumun da doğa gibi yasalı olduğu ön kabulünden hareketle, üzerinde hakimiyet tesis edilebilmesi için ona bir nesne muamelesi yapılacaktır.²⁷ Bu anlamda Bacon’ın eserlerinde dikkat çeken hususlardan birisi, onun “İnsanın Krallığı”na vurgu yapmasıdır. O, insanın krallığını tesis etmesi yönüyle değerlendirdiği bilgiyi, bu idealin bir aracı olarak benimsemiştir.

“Şimdiye kadar niteliklerini tanımladığımız idol türlerinin sağlam ve ciddi çözümlerle nasıl saf dışı edilmesi gerektiğini ve anlığın idollerden nasıl arınabileceğini inceledik. Öyle ki, bilimler üzerine kurulmuş olan insan krallığına giriş, çocuklar dışında hiç kimsenin kabul edilmediği Tanrısal Krallığın girişine benzeyebilir.”²⁸

Bacon’ın doğa tasarımı, teori ve pratiğin birlikteliğine dayanır. O, bir taraftan Ortaçağ’ın pratik bilim anlayışını reddederken tamamen soyut bir felsefeden de uzak durmaya çalışmıştır. Bacon’ın bu tavrının en önemli yansıması, yine onun bilgi-güç ilişkisine dair meşhur görüşünde ortaya çıkmaktadır. Doğanın işleyiş kurallarının tespit edilip bu kurallara göre davranış geliştirilmesini öngören bu görüşe göre, insanın ilerlemesi teorik ve pratik bilimlerin birlikte yürütülmesine bağlıdır. Bacon’ın düşüncesinin söz konusu pratik boyutu doğaya uyum sağlamaktan ziyade onu kontrol altına almak için gerektiğinde müdahale edebilmeyi ifade eder. Bilginin güce dönüşmesinin asıl anlamı burada kendisini gösterir. Onun düşüncesinde pratik boyutun etkili oluşu, bilimlerin sınırlarını sağladıkları güce göre belirlemesinden de anlaşılmaktadır.²⁹

²⁷ Bk. Zehragül Aşkın - Serpil Durgun, “Heidegger ve Adorno’nun Perspektifinden Teknik Kavramının Değerlendirilmesi”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 17 (2011), 41-55.

²⁸ Bacon, *Novum Organum*, 145.

²⁹ Yasin Usta, *Aydınlanma Düşüncesi ve Eleştirel Teoride Bilgi ve Özgürlük İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014), 29.

“İnsan gücünün ve insan bilgisinin yolları arasında son derece içli dışlı bir bağlantı ve neredeyse bir özdeşlik olmasına rağmen, yine de soyutlamalar üzerinde duran zararlı ve kökleşmiş bir alışkanlık dikkate alınır, pratikle ilgili bölümle ilişkili olan temellerden bilimlere başlayıp inşa etmek ve teorik olanın çerçevesini çizip sınırlandırmak, elbette ki en güvenilir yöntemdir.”³⁰

Pratik yararın gözetildiği bir bilimin nihai noktası Bacon’a göre, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın tüm insanlığın hizmetine sunulacak ürünler ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla bilimin değeri, icatların yapılması ve böylece endüstriyel kalkınmanın sağlanması ile ölçülür. Bacon’ın klasik mantığın yetersizliğini, faydasız bir faaliyet oluşu ile ilişkilendirmek suretiyle eleştirmesi ve bilimlere sistematik bir yöntem getirme çabası bu bağlamda değerlendirilmelidir.³¹ Bacon’ın pratiği ön plana çıkaran söz konusu anlayışı, modern düşüncenin pragmatist nitelikli bir yapı arz etmesine esas teşkil etmektedir. Zira kendisinden sonra modernitenin bir ürünü olarak ortaya çıkan kurumlar, onun pragmatist bir tutumla oluşturduğu bilimsel sistemin bir ürünüdür.

Bacon, geliştirdiği bilimsel yaklaşımda doğru sonuçlara ulaşmak için zihinde yerleşen idollere dikkat çekerek araştırmacının her şeyden önce bunlardan kurtulmakla işe başlaması gerektiğini söylemiştir.

“İnsan anlığını şimdiye kadar kuşatan ve orada derinlemesine kök salmış olan idoller ve yanlış fikirler, yalnızca, insan zihnini şöylece bir kuşatıp girişi güçleştirmekle kalmamıştır; giriş sağlandığında bile insanlık, kendini bunlara karşı çok iyi korumazsa, bilimlerin yenilenmesi sırasında yeniden karşılaşacağımız idoller ve yanlış fikirler bizi rahatsız edecektir.”³²

Soy, mağara, çarşı-pazar ve tiyatro idolleri olmak üzere dört idolden bahseden Bacon, devamında bunlardan kurtulmanın yolunun gerçek bir tümevarım temeline dayanan kavramlar ve aksiyomlar oluşturmaktan geçtiğini ifade eder.³³ Bu düşünce, Bacon’un Aristo mantığını reddetmesinin ve yeni bir mantık arayışına geçmesinin dayandığı noktayı temsil eder. Zira ona göre Aristoteles, kıyas yoluyla duyulardan ve tikellerden yola çıkarak en genel aksiyomlara hızla ilerler, sonrasında kesin kabul edilen bu en genel

³⁰ Bacon, *Novum Organum*, 205.

³¹ Bk. Usta, *Aydınlanma Düşüncesi ve Eleştirel Teoride Bilgi ve Özgürlük İlişkisi*, 21-29.

³² Bacon, *Novum Organum*, 126.

³³ Bacon, *Novum Organum*, 127.

aksiyomlardan aradaki aksiyomları çıkarır. Halbuki en genel aksiyomlara ulaşmak bu kadar kolay değildir. Duyular ve tikellerden başlayarak yavaş yavaş, derece derece ilerlemek ve aradaki ilkeleri, aksiyomları bu şekilde keşfetmek gerekir. Gelişigüzel bir tümevarımın ardından tündengelim yoluyla alt ilkelere ulaşıldığı böyle bir yöntemde doğru bir sonuca ulaşmak her zaman mümkün olmayabilir.³⁴ Tündengelimsel bir akıl yürütme, genel önermeleri gerekli incelemeye tabi tutmaksızın onları olumlama eğiliminde olan zihnin kolayca hataya düşmesine sebep olabilir.³⁵

Bacon'ın Aristoteles'ten ayrıldığı bir diğer husus, bilginin nedenleriyle ilgilidir. Aristoteles'in madde, form, etken neden ve ereksel neden olarak ifade ettiği dört nedenin yanlış olmadığını kabul eden Bacon, bunlardan madde ve etken nedenin, faydasız; ereksel nedenin ise insanın insanla ilişkisini ve bilimleri bozması dolayısıyla zararlı olduğunu ileri sürer. Bacon'a göre, bilginin elde edilmesi için incelenmesi gereken şey, bilimlerin yasaları anlamına gelen formlardır. Formun bilgisi, hem teorik hem de pratik gelişimi sağlar.³⁶

Bacon'ın mantık ve bilginin nedenleri konusunda Aristoteles'e muhalefeti, bilimi metafiziksel bilgidен arındırarak onu akıl merkezli olarak inşa etme çabasını gözler önüne sermektedir. Ussallaştırma olarak ifade edilebilecek bu çaba, modern bilimin temel bir özelliği haline gelecektir. Bacon'ın Aristoteles mantığını ve kendisine kadar gelmiş bilgileri tümünden reddetme anlayışı, yukarıda bilgi-iktidar ilişkisine dair düşünceleri ifade edilirken de değinildiği üzere, onun düşüncesine hakim olan aşırılık tutumunun bir sonucudur. O, kendi zamanına kadar yapılan keşiflere, şans eseri olmaktan öte bir değer tanımamıştır. Onun Aristoteles'in mantığını ve Platon'un teolojisini reddetmesi, Aristoteles'e bağlılığın bir dalkavukluktan başka bir şey olmadığını ifade etmesi³⁷, bu yaklaşımını göstermektedir.

Bilgi ile gücü özdeşleştiren Bacon, tikel konularda bilgi sahibi olmak ile formların bilgisine ulaşmak arasında sağlayacağı güç bakımından bir ayrım yapar. Ona göre bir cisim hakkında tam bir bilgiye sahip olunmadıkça ona yeni bir doğa giydirmek ve onu

³⁴ Bk. Bacon, *Novum Organum*, 84-91.

³⁵ Ahmet Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 56-57.

³⁶ Bacon, *Novum Organum*, 203-204.

³⁷ Bk. Bayram Dalkılıç - Yakup Akyüz, "Organon ve Novum Organum'da Temel Öğeler ve Tümevarım Yöntemi", *Hikmet Yurdu* 10/20 (2017), 25-50.

başka bir cisme dönüştürmek mümkün değildir.³⁸ Doğru bilgiye ulaşmak için doğadaki nesnelerin tümevarım yoluyla incelenmesi gerektiğini savunan Bacon'ın güç ile eşdeğer tuttuğu bilgi, doğanın yasaları anlamında formların bilgisidir. Eğer kişi, doğanın yasalarını ve bu yasaları oluşturan sebepleri bilirse-yanlış zanlara sürüklenmeden doğayı anlayabilecek, onu kontrol altında tutabilecek ve istediği zaman müdahale edebilecektir.³⁹ Formun bilgisini elde eden insan, sorunlarına çözüm bulacak, yaşam standardını arttıracak ve böylece doğa karşısında daha özgür bir konuma yükselecektir. Bilgi yoluyla doğal felaketlerin yol açtığı sorunların giderilebilmesi, yönetimde soylulara karşılık pratik meselelerde uzmanlaşan kişilerin söz hakkı elde etmesi ve zihinlerin itaat altına alınabilmesi gibi durumlar, Bacon'ın eserlerinde bilimsel bilgi ile güç ilişkisine dikkat çekilen bağlamlar olarak ifade edilebilir.⁴⁰

Ortaçağ düşüncesinde bilimsel faaliyetin amacı, kendisiyle uyum içinde yaşanması için doğanın anlaşılması iken, görüldüğü üzere Bacon ile birlikte bu durum, insanın hakimiyet alanının artırılması için doğanın anlaşılması olarak dönüşüm geçirmiştir. Bilgi, bütүнleştirici bir temelden uzaklaşarak iddiacı, kendini kabul ettirici bir niteliğe ulaşmıştır.⁴¹ Ortaçağ'da maddi olgulara bakış açısı onların anlam ve önemini anlamaya çalışma şeklinde manevi bir eğilim taşımakta iken Bacon, olguları tahmin ve kontrol etme esasına dayanan, somut bilimsel bir yaklaşım getirmiştir.

Bacon'ın doğayı anlamdan soyutlayarak ona, üzerinde tahakküm edilecek bir nesne muamelesi yapması, doğa hakkındaki sözlerinde açıkça ortaya çıkmaktadır. O, doğanın avlanması, dizginlenmesi, hizmete mecbur bir köle haline getirilmesi ve işkence yoluyla sırlarının öğrenilmesi gerektiğini belirten ifadeler kullanmaktan çekinmemiştir. Bacon'a göre, doğaya hükmetmesi, insanın mutluluğa ulaşmasının bir şartıdır. Bu nedenle insanın incelemelerinde değerden bağımsız nesnel bir tavır takınması önem arz etmektedir. Onun zihnin idollerden arındırılmasına yönelik vurgusu da değerden bağımsızlaşma bağlamında bir adım olarak görülebilir.⁴²

³⁸ Bk. Bacon, *Novum Organum*, 203-210.

³⁹ Bk. Yasin Çeler, *Francis Bacon'un Yeni Mantık (New Organum) Anlayışı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2007), 107-110.

⁴⁰ Bk. Usta, *Aydınlanma Düşüncesi ve Eleştirel Teoride Bilgi ve Özgürlük İlişkisi*, 21-29.

⁴¹ Hasan Yaylı, "Mekanik düşünceden ekolojik düşünceye: Yeni bir insan-doğa ilişkisi tasarımının doğuşu", *Sosyoloji Konferansları* 34 (2006), 67-82.

⁴² Bk. Abdullah Ünlüsoy, "İnsan Bilimlerinde Olgu-Değer Ayrımının Meydana Getirdiği Problemler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 234-252.

Bacon’ın doğayı değerden bağımsız bir tahakküm nesnesi olarak görme eğilimi, doğayla ilişkilendirerek ele aldığı kadın üzerinde de bir tahakkümü içermektedir. Bu durum onun doğa egemenliği düşüncesinin arka planında insan üzerinde egemenliği de kapsayan eril bir bakış açısının varlığına işaret etmektedir. Onun doğayı kendisinden yararlanıldığı bir fahişe olarak betimlemesi⁴³, düşüncesine hakim olan bu eril karakteri göstermektedir.

Görüldüğü üzere modern bilimin en önemli öncülerinden biri olan Bacon’un doğa düşüncesi, klasik felsefeye karşıt oluşturmak üzere tepkisel, aşırılık içeren, pragmatist, usçu bir yaklaşımdan oluşmaktadır. Bacon, İlk ve Ortaçağ’da benimsenen doğanın bir bütün olarak kavranma fikrine karşı çıkararak onu akıl sahibi insan için yalnızca bir hizmet aracı konumuna ve dolayısıyla ikincil bir konuma getirmiş, insanın müdahale sınırlarını kaldırarak güç uğruna her türlü muamelenin kabul gördüğü faydacı bir bakış açısını usçu bir yaklaşımla inşa ettiği bilim görüşüne temel yapmıştır.

Modern bilimin bir diğer kurucusu Descartes da Bacon gibi kendisinden önceki geleneksel bilgiyi kabul etmeyerek bir düşünce sistemi kurma girişiminde bulunmuştur.⁴⁴ Ancak Bacon, deney ve gözlemin bir arada kullanıldığı bir bilimsel yöntem ortaya koyarken Descartes ondan farklı olarak matematik ve geometri temelli bir bilimsel yöntem geliştirmiştir. Descartes’ın matematik üzerine kurduğu yeni düşünce sistemi, fizik bilimini etkilemiş ve kendisinden sonra Newton’un düşüncelerinin oluşumuna tesir etmiştir.⁴⁵

Bacon, tikel olgulardan tümel sonuçlara ya da genellemelere ulaşmayı öngören tümevarım yöntemini benimserken Descartes bir şeyin parçalara ayrılarak incelenmesi gerektiğini öngören tümdengelim yöntemini savunmuştur.⁴⁶ Analitik yöntem de denilen söz konusu parçalara ayırarak inceleme, bilimsel kuramların ve karmaşık teknoloji projelerinin geliştirilmesinde etkin bir işlevi yerine getirerek modern bilimin ilerlemesine büyük bir katkı sağlamıştır.⁴⁷ Descartes’ın bütünü göz önünde bulundurmaksızın

⁴³ Nevzat Can, “Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 13 (2009), 104-105.

⁴⁴ Bk. Yaylı, “Mekanik düşünceden ekolojik düşünceye: Yeni bir insan-doğa ilişkisi tasarımının doğuşu”, 67-82.

⁴⁵ Can, “Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine”, 104-105.

⁴⁶ Bk. Halil İbrahim Karatoprak, “Descartes ve Bacon Bağlamında Modern Bilincin Epistemolojik Çıkması Olarak Rasyonalizm ve Ampirizm”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12/31 (ts.), 169-181.

⁴⁷ Can, “Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine”, 104-105.

parçalara vurgu yapan mekanistik yaklaşımı, modern bilimin materyalist karakterinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Ruh beden düalizmini ortaya koyan Descartes'ın bedeni bir makineye benzetmesi, onun doğa görüşünü de göstermektedir. Zira onun beden olarak ifade ettiği kısım bir nesne olarak doğayı da kapsamına almaktadır. Descartes'ın makine metaforu denetlenebilir bir doğa anlayışına işaret etmektedir. Makine, kullanıcısının çıkarları doğrultusunda dizayn edilmiş ve onun denetimine verilmiştir. İnsan bedeni ve doğanın denetiminin öğrenilmesi onlar üzerinde tahakküm kurmanın yegane yoludur. Descartes'ın doğanın bir makine olarak tasvir edilip insanın onun üzerinde istediği gibi hakimiyet kurabileceğini ifade eden söz konusu düşüncesi, modern bilimin pragmatist karakterine de işaret etmektedir. Buna göre, doğanın işleyiş kurallarının tespiti, kullanıcısı olan insanın ondan en yüksek derecede fayda sağlamasının yolunu açar.

Descartes'ta akıl bireysel insan zihnini ifade eder. Evrende insan zihni dışındaki şeyler, mekanik ve amaçsız nesneleri oluşturur. Bu düşünce, Descartes'ın değerden yoksun bir doğa tasavvuru olduğunu gözler önüne sermektedir.⁴⁸ Descartes'ın düşüncesinde doğa edilgen bir konumda olup kendisine ait herhangi bir hedeften yoksundur. Geleneksel ilimlerin atfettiği kutsallık anlayışı Descartes'ta yerini anlamsız, değersiz bir dünya algısına bırakmıştır. Doğanın değeri onu kullanan insanın amaçlarına göre belirli hale gelmektedir. Bu anlayış, doğanın denetim altına alınarak ona istenildiği gibi müdahale edilmesi ve sömürülmesi yönündeki insan davranışlarını mazur hale getirmektedir.

Descartes'ın söz konusu düşünceleri dikkatle değerlendirildiğinde onun da Bacon gibi kendinden önceki felsefeye karşı tepkisellik içeren, aşırı, pragmatist ve usçu bir tavra sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bacon gibi Descartes da doğaya akıl sahibi insana hizmet dışında bir değer atfetmeyerek onu ikincil bir konuma indirmiştir. Modern düşüncenin materyalist karakterinin oluşumuna zemin hazırlayan mekanistik yaklaşımı, onun aşırılık içeren, pragmatist ve usçu tavrının somut bir göstergesidir.

Bacon ve Descartes'tan sonra Newton, Bacon'ın tümevarım yöntemiyle ve Descartes'ın tündengelim yöntemlerinin karşıtlıklarını gidererek onların bir sentezini ortaya koymuştur. Newton'a göre maddesel parçacıklar, bunlar arasındaki güçler ve hareketlerin

---

⁴⁸ Bk. Şefik Deniz, "Öznelcilik ve Eleştirisi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (ts.), 219-230.

temel yasaları yaratıldıktan sonra evren harekete geçirilmiş ve belirlenmiş bu yasalara göre bir makine gibi işlemeye başlamıştır. Bu durum doğada meydana gelecek olayların tahmin edilebilirliğini ve dolayısıyla doğa üzerindeki hakimiyetin imkanını ortaya koyar niteliktedir.⁴⁹

Bacon ve Descartes'ın yöntemlerinden etkilenecek evrenin matematiksel formülasyonunu gerçekleştiren Newton'la birlikte makine evren anlayışı, modern bilimin hakim paradigması haline gelmiştir. Mekanik evren anlayışı, başlangıçta her ne kadar yaratıcı bir Tanrı'nın varlığını gerektirse de fiziksel olayların kendilerinin kesinlikle tanrısal olarak düşünülmemiş olması, kutsal niteliğinden tamamen uzak bir bilimsel anlayışın doğmasına sebep olmuştur. Bu anlayışla üretilen bilgi de zamanla doğa üzerinde sınır tanımaz tahakkümün vasıtası haline getirilmiştir. Bacon, Descartes ve Newton'un sonraları modern bilimin hakim karakterini oluşturacak olan, doğa karşısında insanı ayrıcalıklı bir konuma yerleştiren söz konusu düşünceleri, doğal düzene ve dolayısıyla bu düzende yer alan insana karşı büyük zararlar içermesi nedeniyle yararcı ve usçu olmak bakımından çelişkiler barındırmaktadır.

Descartes'tan itibaren kabul görmeye başlayan özne nesne düalizmi ile birlikte insanın hakikatin bir parçası olmaktan çıkarak hakikatin karşısında konumlandırılması sonucu onun ontolojik ve epistemolojik karakteri değişmiştir. İnsanın varlığı akıl yoluyla kuşatmaya güç yetirebilirliği anlamında özne olarak inşası, varlığın kategorilerinin rasyonaliteyle özdeşliğinin kabulünü ve dolayısıyla rasyonel bir hakikat anlayışının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir.⁵⁰ Yaşanan bilimsel gelişmelerin ardından fiziksel dünyanın ahlaki ve dini sebeplerle değil, geometri ve matematiksel yasalarla açıklanabilir bir yapıda objektif, mekanik bir işleyişe sahip olduğu anlayışı sonucunda mutlak anlamda geçerli, nesnel bir bilgi ve hakikat arayışı kendini göstermiş, akıl evrene uyum sağlama aracı olmaktan çıkarılarak onu dönüştürmeye ve ona dair bilgiyi kendisinden hareketle belirlemeye, onu temsil etmeye yetkin bir öznede konumlandırılmıştır.⁵¹

⁴⁹ Yaylı, "Mekanik düşünceden ekolojik düşünceye: Yeni bir insan-doğa ilişkisi tasarımının doğuşu", 71-73.

⁵⁰ Yakup Kahraman, "Kurucu Öge Olarak Modern Özne Anlayışının Teşekkülü", *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 31 (2018), 129.

⁵¹ Küçükcalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, 138.

Varlığı rasyonel bilme eylemine konu edinen modern felsefeye göre varlık, düşüncede kavranabilir. Düşüncede kavranabilir oluşu, onun düşüncenin kategorileri ile örtüşmesinden ileri gelmektedir. Buna göre varlığın hakikati, zihne doğrudan net bir şekilde yansımaktadır. Bu aşamada zihin, adeta bir ayna gibi işlev görür. Varlığın düşüncede kavranabilirliği, onun düşünce ile özdeş olduğu dolayısıyla ona dair genel geçer tek bir hakikatin bulunduğu modern kabulünü göstermektedir. Sınırları düşüncenin sınırlarından dışarı taşmayan bu hakikat, evrensel bir nitelik arz etmektedir.⁵² Varlığın anlamının zihin içeriğiyle, bilincin işleyişiyle eş tutulduğu modern anlayışta hakikat, her türlü bağlamsal farklılığın göz ardı edildiği soyut, tümel, matematiksel gerçekliklerden ibaret görülmüştür.⁵³ Oluş sürecinde tek tek olayların veya varlıkların farklı görünümünün ardında değişmeyen bir özün bulunduğu inancı da evrensel, mutlak bir hakikat anlayışının temelini oluşturmuştur. Söz konusu hakikat anlayışında varlık yalnızca akla referansla kavranılabilir.⁵⁴

Hakikatin, insan aklı tarafından temsil edilmesi, onun her türlü zamansallıktan uzak tarihdışı, evrensel mahiyetini göstermekte olup modern düşüncenin tarihe karşılık teoriyi önceleyen karakterini de belirlemiştir.⁵⁵ İstikrarsız olduğu için kavranılamayan, rasyonel yasalar üzerinden düşünceye konu edilemeyen tarihsel alan ve kültürel farklılıklar, modern bir bakış açısından ilgiye değer görülmez.⁵⁶

Varlık ve düşüncenin özdeşliği anlayışı, rasyonalite sınırları dışında kalan açıklamaların gereksiz kabul edilerek bilginin mekanik bir yapı içinde değerler alanından soyutlanmış bir şekilde ele alınmasını da beraberinde getirmiştir.⁵⁷ Başka bir deyişle hakikatin tekilliği olarak ifade edilen modern anlayış, aklın tekeline bir özdeşlik düzleminde inşa edilen yapısıyla insana aşkın her şeyin reddini gerektirmiştir. Varlığın düşünceye, insan zihninin sınırlarına eşitlenmesi, onun denetim altına alınması anlamına gelmek suretiyle modern bilimin bilgi güç ilişkisine dair kabulünün de temelini oluşturmuştur.⁵⁸ İnsan zihninin varlık alanından çıkarılarak onun karşısında onu kavrayan bir özne olarak konumlanması, onun bilgisini elde etmede her türlü yolu kullanabilmenin meşru zeminini oluşturmuştur.

⁵² Bk Sema Cevirici, *Postmodern Düşüncede Temsil Krizi* (İstanbul: DBY Yayınları, 2020), 28-31.

⁵³ Kahraman, “Kurucu Öge Olarak Modern Özne Anlayışının Teşekkülü”, 133.

⁵⁴ Küçükcalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, 20-21.

⁵⁵ Küçükcalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, 149-150.

⁵⁶ Küçükcalp - Cevizci, *Batı Düşüncesi*, 141.

⁵⁷ Cevirici, *Postmodern Düşüncede Temsil Krizi*, 34-35.

⁵⁸ Cevirici, *Postmodern Düşüncede Temsil Krizi*, 38.

Ayrıca keşfedilen özellikleri üzerinden var olanların belli bir sınıflandırılmaları ve düzene tabi tutulmaları, beşeri çıkarlar uğruna onların denetim altına alınması çabasına yol açmıştır. Değer alanından soyutlanmanın da etkisiyle bilimsel bilgi, bir taraftan nesnesi olan fizik alemde tahribata yol açarken diğer taraftan o bilgiyi elinde bulundurmayanlara karşı bir dışlama ve baskı unsuru haline gelmiştir:

“...Ama gösterene en azından bir anlığına ipotek koyulmuştur: birçoğumuzun inlemesine ve boyun eğmesine sebep olan, ve geri kalanın, Lacan'ın emperyal söylemini saf bilimsel bir üniversite söylemine dönüştürmek suretiyle yeni bir terörizmi tesis etmek için kullandığı şu büyük despotik arkaizme; bu "bilimsellik," bizi gözden yiten arkaik bir despotun güncel yapısal işlevlerine zincirleyerek, bize ait nevrozu yeniden desteklemek, bir kez daha boğmak, ve Ödipus'u hadım-edilme ile üstkodlamak için tastamam uygundur. Çünkü şüphesiz ki en şiddetli hallerindeyken bile, ve bilhassa bu halde, ne kapitalizm, ne devrim, ne de şizofreni gösterenin yolundan geçer.”⁵⁹

Postmodern düşünürlere göre modern felsefedeki mutlak, evrensel, tek bir hakikatin varlığına yapılan vurgu, nihayetinde farka ve farklılıklara yönelik bir ötekileştirme ve asimilasyonu beraberinde getirmektedir. Özdeşlik mantığına dayanan modern düşünce, homojen bir ortam oluşturma, bir düzen kurma çabasıyla farklılıkların varlığını yadsımakta; evrensellik, totallik arayışı ile farklılıklara yönelik bir baskının oluşmasına öncülük etmektedir.

1.2. Postmodern Hakikat Anlayışı ve Çoğulluk

Modernizm düşüncesine tepki olarak ortaya çıkan postmodernizm, hakikatin tekilliği anlayışını bir tahakküm aracı olarak kabul eder ve buna karşılık hakikatin çoğulluğunu benimser. Postmodern düşünürlere göre, tek bir hakikat yoktur, akıllar sayısınca hakikatler bulunur; nesnel, tarafsız ve kesin bir bilim imkansızdır.

Postmodern ve fark felsefesinin filozofu olarak ün kazanmış Deleuze'e göre modern felsefe, aşkınlık fikrini benimsemesi ve tüm gerçekliği ona göre açıklama çabasıyla varlık

---

⁵⁹ Gilles Deleuze - Felix Guattari, *Anti-Odipus: Kapitalizm ve Şizofreni I*, çev. Fahrettin Ege vd. (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2014), 354-355.

alanları üzerinde bir tahakküm oluşturarak farklılıkları asimile etme yoluna gitmiştir. Deleuze, Batı düşüncesini aşağıdan yukarıya doğru yetkinleşen hiyerarşik bir düzen içerisinde ağaç biçimli bir yapı olarak betimler. Ona göre bu yapı, arzuların bastırılıp sabitlenmesine yol açarak yaratıcılığa ve farklılığın oluşumuna set çekmektedir. Buna karşı Deleuze, farklılığın ön plana çıkarıldığı, oluş fikrinin vurgulandığı bir anlayış getirmektedir. Ağaç merkezli düşünceye alternatif olarak sunduğu köksap düşüncesi ile Deleuze, varlığın ve kavramların önceden belirlenmiş bir sisteme veya temele göre düşünülmediği, farklılığın sistem içerisinde asimile edilmediği, aksine ona sistemi başkalaştırma imkanının tanındığı bir mantıksal düzeni felsefesinin esası yapmıştır.⁶⁰

Deleuze'ün gerçekliği farklılıklar üzerinden parçacı kavrayışı, Organsız beden betimlemesinde de gözlemlenebilmektedir:

“İyi görmek tıpkı Deligny'nin dediği gibi, bu çizgiler hiç bir şey demek değildir. Bu haritasal bir işdir. Haritalarımızı oluşturduğu gibi bizi de oluşturur bu çizgiler. Çizgiler değişebilir. Ve bir çizgiden diğer bir çizgiye geçilebilir. Köksap. Şüphesiz dilyetisi ile hiç bir bağı yoktur, tersine, dilyetisi çizgileri izlemek zorundadır, kendi çizgileri arasında yazı kendini bununla beslemek zorundadır. Şüphesiz imleyenlerle, imleyenle bir öznenin belirlenmesiyle de bağı yoktur; bu çizgilerin en sertleşen yerinde ortaya çıkan aslında imleyendir, Özne ise en alt düzeyde meydana gelir. Şüphesiz sadece konumları ağaçvarîlikleri ve noktaları işgal etmekten başka bir şey yapmayan ve kesin olarak kaçmasını önlemek için sistemi daima kapsayan bir yapıyla hiç bir bağı yoktur. Deligny onca parça, eşik veya kuantayı, yurdluluk, yersizyurdsuzlaşma veya yeniden yerine yurduna sokma gibi ortak bir Bedende kayda geçen çizgilere başvuruyor. Çizgiler Organsız bir Bedende kayda geçiyorlar. Organsız Beden üzerinde her şey çiziliyor ve kaçıyor, imgelemsiz, simgesel, işlevsiz kendisinin soyut olduğu bir çizgi: OsB (Organsız Bedenin) gerçeği...”⁶¹

⁶⁰ Bk. Kasım Küçükalp, “Deleuze'ün Felsefe Kavrayışı”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 12 (2009), 137-143.

⁶¹ Gilles Deleuze - Felix Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni 2: Kapma Aygıtı*, çev. Ali Akay (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993), 30-31.

Ağaçbiçimli olarak nitelediği belli bir kökene, bir başlangıç noktasına dayanan yapı ve düşünceleri reddederek köksap betimlemesini felsefesinin esası yapan Deleuze, şizoanaliz olarak isimlendirdiği felsefi yöntemini bir mikropolitika olarak değerlendirir.

“...Bu sefer bir ağacın aşkınlığınca belirlenmiş büyük kopukluklar ve büyük hareketler yerine bir köksapın içkinliğinde çatışmalar ve itilmeler olur. O bilinmeden çatlamıştır, ama az endişe verici değil, daha çok ürkütücüdür, ve sadece kişisel ve içsel değildir: O da başka bir düzeyde ve başka şekillerde, ağaçvari yerine köksapsal başka bir doğa ve başka parçalarla şeyleri oyuna koyar. Bir mikro-politika.”⁶²

İlişkilerdeki iktidar olgusunu analiz ederek bireyi “özne” olarak belirleyen denetim mekanizmalarını eleştiriye açmak suretiyle, Foucault’nun bireyi kategorize edip ona kimlik biçen bir yasanın dayatıldığına dair vurgusu⁶³, modernitenin tek, mutlak, kesin, evrensel bir hakikat anlayışına karşı gelişmiş olan reflekslerden bir diğeridir. Her bir bireyin ayrı ayrı varoluşlarının görmezden gelinerek insanların özneye indirgenişi, hakikatin tekilliğinin farkın ihmal edilmesi pahasına öne çıkarılması anlamına gelmekte ve postmodern farklılık felsefelerinin tepkisel arka planını meydana getiren unsurlardan birini oluşturmaktadır.

Postmodern düşünürler, modern hakikat anlayışının dayatmacılığına karşı cinselliğin, arzunun vb. özgürleştirilmesine yönelik vurguda bulunmuşlardır. Lyotard’ın arzu felsefesi, bunun için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Modernliğe karşı tepki olarak geliştirdiği söz konusu felsefede Lyotard, faşist, devrimci, yıkıcı etkilerine bakmaksızın arzunun olumlu olumsuz tüm yönleriyle özgürleştirilmesi savunusuna girişmiştir.⁶⁴ Lyotard bir tiyatro olarak nitelediği iktidarı, arzunun doyumunu aldatan bir mekanizma olarak görerek eleştirmiş ve onun yerine bedenin içindeki yoğunlukların belli bir sahne hacmine sığdırılamadığı açık libidinal beden şeridi betimlemesinin gerekliliğini vurgulamıştır.⁶⁵ Ancak tepkisel özelliğinden dolayı Lyotard’ın düşüncesi, ahlakdışı ve

⁶² Deleuze - Guattari, *Kapitalizm ve Şizofreni 2*, 23-24.

⁶³ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, thk. Güçlü Ateşoğlu, ed. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden - Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 62-63.

⁶⁴ Jean-François Lyotard, *Libidinal Ekonomi*, çev. Emre Sunter (İstanbul: hil yayın, 2011), 283-284.

⁶⁵ Lyotard, *Libidinal Ekonomi*, 13-14.

adaletsizlik içeren görünümüleriyle etik ve politik alanda geçerli bir teori oluşturmayı başaramamıştır.⁶⁶

Postmodern düşünce, modernliğin postmodernliğe açılan ve onu üreten farklı özelliklerini dikkate almaz. Bu yönüyle indirgeyici bir yapı arz eder. Analizleri yüzeyseldir, pek çok olgu üzerinden belli genellemeleri üretmeye zorlar, ulaştığı sonuçlar fazlasıyla soyuttur. Postmodernizm, modern teori ve pratikleri eleştirir, eleştirilerini normatif bir şekilde temellendirmez; söylemleri yöneten iktidar ilişkilerinin ortaya çıkarılmasından bahseder, bu iktidarın boyutlarıyla ve faillerinin kim olduğuyla ilgilenmez; çağın sorunlarını tespit etme gayesi güder, onların çözümüyle ilgilenmez. Postmodernizm, diğer toplumsal kısıtlama biçimleriyle birlikte etiği de değersizleştirip yerine estetiği geçirerek sürdürülebilir bir toplumsallığın inşasını engeller. Lyotard'ın ifadesiyle:

“Bizi, libido ekonomistlerini tehdit eden, bu avunmayla birlikte yeni bir ahlak kurmaktır. Bu, libidinal topluluğun yararlı, duygu dolaşımının neşeli, figürlerin anonimliğinin ve bir arada mümkün olamazlığının hayranlık uyandırıcı ve serbest olduğunu, her acının tepkisel olduğunu ve büyük Sıfırdan ortaya çıkan bir biçimlenmenin zehrini içinde barındırıyor olduğunu ilan etmek ve yaymaktır, söylediğim budur. Oysa ihtiyaç duyulan şu ya da bu etik değildir. Belki de bir *ars vitae*'ye [yaşama sanatına] ihtiyacımız vardır genç adam, ama o zaman da propagandacı değil sanatçı, teorisyen değil maceracı, sansürcü değil hipotez üreticisi oluruz.”⁶⁷

Modernizmi pek çok yönden eksik bulduğu halde eleştirilerini belli bir temele yerleştirmeyen ve yıktıkları yerine yenisini getirme gayretinde bulunmayan postmodernizm, söz konusu eksiklikleri nedeniyle kısır bir düşünce olmaya mahkûm kalmaktadır.

1.3. Sonuç

Hakikatin tekilliği anlayışının farklılıklar üzerinde tahakkümün meşrulaştırılmasına sebebiyet vermesi gibi hakikatin çoğulluğu anlayışının da bilginin zemininin kaybedilmesi, ahlaki değerlerin anlamını yitirmesi gibi olumsuz sonuçlarından

⁶⁶ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 223-225.

⁶⁷ Lyotard, *Libidinal Ekonomi*, 24.

bahsedilebilir.⁶⁸ Bu nedenle modernizmin hakikatin tekiliği anlayışının kökenlerine inilerek onun mahiyetinin en iyi şekilde anlaşılması, analiz edilmesi ve ona tepki olarak ortaya konulan postmodern düşüncenin, muhtemel sonuçları da göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekir. Böylece her iki sistemin negatif yönlerinin dışarıda bırakıldığı yeni bir paradigma oluşturmanın imkanı tartışılabilir.

Tekillik ve çoğulluk anlayışlarıyla modern ve postmodern yaklaşımların farklılıklara yönelik tavırda ortaya çıkan sonuçlarının değerlendirilebilmesi için öncelikle her iki düşünce sistemi için farkın konumu iyi analiz edilmelidir. Modern hakikat anlayışının farkı dışlayan tavrına karşılık postmodernizmin onu merkeze alması, ikincisinin farka olan sempatisinden olmadığı gibi birincisinin farka yönelik nefretinden de değildir. Zira modern perspektiften bakıldığında esasında farkın dışlanması, hakikatin mutlak bilgisinin elde edilebileceği inancına dayanan bir tahakküme değil, bilimi üst bir anlatı olarak kabul edip varlıkların tanım ve tasnifi yoluyla düşüncenin idealize edilmesi ve oluşturulacak ideal sistemde farklılığın yerleştirilememesi sorununa dayanmaktadır.

Özdeşlik ilkesinin kabulünden hareketle var olanların tam tanımlarının yapılabileceğinin ve belli sınıflandırmalara tabi tutulabileceğinin öngörülmesi, modern bilimselci yaklaşımın var olanları idealize etmek, ideal bir düşünce ve toplum oluşturmak için tanım ve tasnif dışı kalana, başka bir ifadeyle farka ve farklılığa yönelik şiddetinin temelini oluşturmaktadır. Bilimselci yaklaşımın somut varlıklar üzerinden soyut tanım ve ayrımlara ulaştıracak şekilde genellemeleri esas alıp ideal olana ulaşmayı masa üstünde yapılan hesap ve ölçümlere göre planlaması, bilgiye ulaşma çabasının, bilimsellik vurgusunun bir göstergesidir.

Bacon ile birlikte modern bilimde hakim olan bilgi - güç özdeşliği anlayışına göre, insan doğaya ve diğer insanlara bilgi yoluyla hükmedebilir. Ancak belirtmek gerekir ki, burada hükmetme yetkisini elinde tutan, hiç şüphesiz bilim ve teknikteki ilerlemeleriyle Batı insanıdır. Batı medeniyetinin örnek alındığı modern çağda söz konusu hükmetme ahlakı, Batı'nın teknolojisini kullanan tüm dünya insanlarına da sirayet ederek yerleşiklik kazanmıştır. Böyle bir yapıda adalet fikri, bireysel menfaat odaklı hale gelmiştir. Hak,

---

⁶⁸ Bk. Ahmet Ayhan Koyuncu, “Özne ve Hakikat Bağlamında Modern ve Postmodern Epistemolojinin Eleştirisi: Vasat'ı Yakalama Üzerine Bir Deneme”, *II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I* (Bursa: Star Ajans Matbaacılık, 2013), 7-19.

kişinin sadece kendine yönelik beslediği bir duygu olmuştur. Bu da kişiliklerde menfaati, çıkarı esas alan yararcı bir eğilimi ortaya çıkarmıştır.

Diğer taraftan postmodernizm, bilginin iktidar ile olan ilişkisine dikkat çekerek insan arzusunun bastırıldığını iddia etmiş ve bu arzusun özgürlüğünü savunmuştur. Bunun bir örneği, Postmodern Durum adlı eseriyle ün kazanan Lyotard'ın arzu felsefesinde karşımıza çıkmaktadır. Modern evrenselci, totalleştirici, mutlak hakikat anlayışını ve oluşturduğu tahakkümü yıkmak için her alanda farklılığın ve çoğulluğun savunuculuğunu üstlenen Lyotard, özgürlük ve yaratıcılığın önünün açılması adına olumlu olumsuz her türlü arzuyu onaylamıştır.⁶⁹

Batı düşüncesi, içerdiği düalist yapısıyla birtakım şeyleri ön plana çıkarırken diğerlerini ikincil konuma yerleştiren indirgeyici bir bakış açısına sahiptir. Platon'un varlık-var olanlar ayırımına kadar dayandırabileceğimiz⁷⁰ bu bakış açısı, yine Platon'un logos-mitos⁷¹ ayırımı ile ve sonraları insan-doğa, batı-doğu, beyaz-siyah, erkek-kadın gibi ayrımlarla sürdürülmüştür. Bu düşünce yapısının ortaya çıkardığı en temel sorun, varlığı ve kavramları kendilerinde bir değere sahip olmaktan alıkoyup onları birinciler lehine indirgeyerek ötekileştirmektir. Zihin-beden, özne-nesne ayrımlarının sisteme dahil edildiği Descartes düşüncesiyle başlayan modern felsefi süreçte ötekileştirme olgusu nihai hudutlarına dayanmış, ötekine yönelik her türlü muamelenin meşru görüldüğü aşırı bir anlayış gelişim göstermiştir.

Postmodern düşünürler, farklılıkların özdeşlik lehine ikincil bir konuma indirgenmesine karşı çıkarak ben ve öteki ayırımında hiyerarşik bir önceliğin önüne geçmeye çalışmışlardır. Modern biçimsel akılcılık anlayışının bir sonucu olan ve aynı zamanda ötekileştirmenin simge olayı konumundaki Yahudi soykırımını bizzat yaşamış olan Levinas, modern düşüncenin ötekini ikincil bir konuma indirgeyen bakış açısı yerine tam tersi olarak ötekini birincil konuma yükselten⁷², “ben”i “öteki”ne göre belirleyen bir düşünce geliştirmiştir.

⁶⁹ Lyotard, *Libidinal Ekonomi*, 13-14.

⁷⁰ Ahmet Güven, “Premodern'den Postmodern'e Benliğin ve Kutsalın Dönüşümü: Narsisist Benliğin Kutsal Algısı”, *İnsan ve İnsan* 2/5 (01 Aralık 2015), 22-23.

⁷¹ Bk. Burcu Kaya Erdem, *Batı Metafiziğinden Postmodernizme Ötekinin Kökleri* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2019), 23-28.

⁷² Kasım Küçükcalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 64.

Modern felsefedeki özerklik veya özgürlük için olan öznelik anlayışından farklı olarak Levinas için öznelik, başkası için yapılanır. Levinas, öznenin başkası ile olan ilişkisini sorumluluk esasına dayandırır. Hatta onun için öznenin özneliği, başkası için olduğu ölçüde vardır.⁷³

Batı felsefesindeki ötekileştirme olgusunun aşırı bir noktaya ulaşmasına karşılık Levinas'ın tepkisi, ontolojiyi ikinci plana alıp etiği önceleyen ve başkanın ötekileştirilmesine karşılık bu sefer öznenin kimliksizleştirilmesini içeren aşırılıkçı bir felsefeyi ortaya çıkarmıştır. Onun başkasına yönelik etik sorumluluğu öznenin başkaya tabiiyetini gerektirecek derecede ön plana çıkarması, sonraları Badiou gibi düşünürler tarafından eleştiri konusu yapılacaktır.⁷⁴

Modern düşünce birey için birleşmiş, bütünlüklü bir kimlik vaad ederken diğer taraftan toplum içinde ferdiyetçiliği sonuç vermiş; postmodernizm, merkezinde benliğin bulunduğu bütünlüklü kimlik anlayışından duyduğu rahatsızlık sebebiyle benliği merkeze almayan, bölünmüş, çoklu, çatışmacı bir kimlik anlayışının savunucusu olmuştur.

Mutlak, kesin, totalleştirici hakikat anlayışının bir sonucu olarak modern sanat ve kültürde, biçimci, akılcı ve ahlakçı bir anlayış üzerinden belirli kalıpların, normların ve rasyonelitenin bir zorunluluk olarak ele alındığı ciddiyetçi bir yaklaşım benimsenmiştir. Buna karşılık çoklukların, farklılıkların, göreceliliğin, müphemliğin esas olduğu postmodern hakikat anlayışı ise keyfi, kayıtsız, ahlakın hor görüldüğü ve irrasyonalist bir sanat ve kültür yapısı ile sonuçlanmıştır.⁷⁵ Bu haliyle her iki durum da olumsuz bir tavır oluşturan aşırılıktan kendisini kurtaramamıştır.

Modernizmin evrensel, mutlak, kesin gerçeklik anlayışı, birey ve toplum üzerinde farklılıklara yönelik bir baskıyı meydana getirmekte, onları özdeşlik doğrultusunda asimile etmeye çalışmaktadır. İnsanı ve onun aklını merkeze alan ve özgürlük vadeden hümanistik yapısı ile modernizm, diğer varlıkları insan lehine baskı altına almakla

---

⁷³ Özkan Gözel, “‘Öteki Metafiziktir’: Levinas’ta Varlık ve Öte/ki”, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim* 38-39 (2004), 64.

⁷⁴ Bk. Feyza Şule Güngör, “Levinas’ın Öteki Etiğini Badiou’nun Hakikat Etiği Perspektifinden Yeniden Düşünmek”, *Mediterranean Journal of Humanities* 8/2 (2018), 365-377.

⁷⁵ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 30.

kalmamış, hümanizmin ve akılcılığın kendisini, bizzat insan üzerinde egemen bir konuma getirmiştir.⁷⁶

Diğer taraftan çoğulluğu ve belirsizliği esas alan postmodern hakikat anlayışında, gerçekliğin bir kurgudan ibaret görülmesi, birey ve toplumda oluşmuş tutarlı davranışların önemsenmemesi, her türlü düşünce ve davranışın insani değerlerden bağımsız bir şekilde ele alınmasına, insan topluluklarının belirleyiciliği yerine kişilerin bireysel kanaatlerine göre şekillenmesine ve böylece toplumda bir anarşinin vücut bulmasına zemin hazırlamıştır.⁷⁷

Bu aşamada 2000’li yıllardan bu yana bir kısım literatürde anarşizmle ilişkilendirilerek ele alınan⁷⁸ Foucault’nun düşünceleri üzerinden postmodern anarşi üzerinde durmak yerinde olacaktır. Foucault, eleştirisinde bireyler ve toplumlar hakkında yargıda bulunmaktan ve doğru-yanlış, gerçek-sanal veya iyi-kötü gibi ayrımlar yapmaktan kaçınır.⁷⁹ Foucault, her türlü söylemin baskı ürettiğini ve arkeoloji yöntemiyle bu baskının ve söylemler arasındaki nedensel ilişkilerin ortaya çıkarılabileceğini ileri sürer.

80

Bu bağlamda modern bir kurum olarak hapisaneleri inceleyen Foucault, söz konusu kurumun suçluluk, disiplin kavramlarının üreticisi olduğunu ve suçu azaltmak yerine arttırma işlevi gördüğünü iddia etmektedir.⁸¹

Modernizme yönelik postmodern tepkinin bir sonucu, Fransa’da 1968 olaylarında somut olarak ortaya çıkmıştır. Fransız öğrenciler, birer tahakküm aracı gördükleri geçmişteki kurumlardan tamamıyla kopulması isteğiyle hayal gücünün esas olduğu bir sistemi savunmak üzere ayaklanma ve grevler yapmışlardır. Foucault’nun modern kurumlardaki iktidar olgusunu sorunsallaştırması da bundan sonra gerçekleşmiştir.⁸²

⁷⁶ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 18.

⁷⁷ Bk. Doğan Yıldırım Erdem, *Resim Sanatında Modernizm Akılcılığı ve Postmodern Yönelimler* (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 73-74.

⁷⁸ Bk. Süreyya Evren, “Foucault ile Anarşizmin Rabitaları: Michael Kohlhaas ve Tahrir Bağlamında Kolektif Parrhesia”, *Cogito* 70-71 (2012), 221-222.

⁷⁹ Hakan Gündoğdu, “Foucaultcu Eleştiri Nasıl Anlaşılmalı?”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 21 (Güz 2013), 42.

⁸⁰ Cevriye Demir Güneş, “Michel Foucault’da Söylem ve İktidar”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 21 (Güz 2013), 59-60.

⁸¹ Demir Güneş, “Michel Foucault’da Söylem ve İktidar”, 62.

⁸² Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 46-47.

Kısacası modern ve postmodern hakikat anlayışlarının politik alandaki sonucu makropolitikaya karşı mikropolitikanın savunulması olarak ifade edilebilir. bir tarafta çokkatlı, merkezi iktidar ilişkilerinin esas olması ile devletin sosyal ve kişisel hayata baskıcı müdahalelerde bulunduğu, diğer tarafta devletin müdahalelerine tepki olarak marjinal nitelikte çeşitli yeni toplumsal hareketlerin kendine yer bulduğu bir politik ortam ortaya çıkmıştır.⁸³

Yeni toplumsal hareketler, modern düalistik ayrımlarda ikinci plana atılan tarafların haklarını savunmak üzere ortaya çıkan oluşumlardır. Söz gelimi erkeklere karşı kadın haklarını savunan feminizm, insanlara karşı doğayı savunan ekolojik hareketler, hayvan haklarını savunan veganizm benzeri hareketler, cinsiyetçiliğe karşı eşcinselliği savunan hareketler bunlar arasında sayılabilir. Bu oluşumlar, modern düalist düşüncenin birinciler lehine ikincilere yönelttiği yıkıcılığın önüne geçmeye çalışırken bu defa ikincilerin haklarını öne çıkarmaktan kurtulamamıştır. Böylece ne modern anlayıştaki tahakkümcü devlet mantığı ne de postmodern merkezsiz, bütünlüksüz, parçacı yapılanma anlayışı, arzulanılacak düzeyde bir politika oluşturmayı başarabilmiştir.

Diğer taraftan modernizmin aslında baskıcı büyük teoriler kurmak suretiyle anarşizme kapı araladığı söylenebilir. Benzer şekilde modern teorileri reddederek onun yerine bedenleri ve hazları koyan postmodernizmin de beden ve haz merkezli başka baskı ve iktidar türlerinin ortaya çıkarmayacağı garanti edilemez. Yine toplumsal düzenin bulunmadığı bir yerde insanlar arası ilişkilerde gücü eline bulunduranların diğerleri üzerinde hakimiyet kurmaya çalışması kaçınılmazdır. Böylece modern düzen fikrinin getirisi olan iktidar anlayışı yerine bu defa kaba güç ilişkilerinin belirleyici olduğu bir iktidar anlayışı ortaya çıkacaktır. Bu da gösteriyor ki, modern ve postmodern teoriler, iki ayrı aşırı ucu temsil etmekle birlikte zaman zaman reddettiği aşırılık durumuna bizzat maruz kalarak çelişkili bir görünüm arzetmekle, mahiyetleri ve ortaya çıkardıkları sonuçları bakımından birçok noktada benzeşmektedirler.

Aralarında her ne kadar zıtlık ilişkisi kurulabilse de modern düşüncenin olumsuz sonuçlarına tepki olarak ortaya çıkan postmodernizmin, tepkisellik özelliğinin bir getirisi olarak benzer sorunlara yol açması kaçınılmazdır. Dolayısıyla tamamen bunlardan birine

---

⁸³ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 48-49.

tutunmak veya birini reddetmek, çözüme ulaşma noktasında bir yarar sağlamayacak, bizi bir kısır döngü içerisinde kalmaktan kurtaramayacaktır.

Geçmiş ve geleceğin birbirinden tamamen yalıtılması, sonra gelenin öncesinden etkilenmemesi mümkün değildir. Modern düşünce, geleneği tamamen reddetmek üzere tanrısal, gizil güçlerden arındırılmış aklın merkeze alındığı onun dışındaki her şeyin ikincilleştirildiği evrenselci bir iddia ile ortaya çıkarken postmodernizm ise gelenekte olanın önemini ilk defa kendisinin kavradığı şeklinde bir ima ile, yerel ve kültürel olana, göreceli olana yaptığı vurgu ile kendini göstermiştir. Hegel'in varlık ve düşünceye dair dizgesel betimlemesi doğrultusunda düşünüldüğünde ne modernin tamamen gelenekten bağımsız olduğu ne de postmodernin geleneği ilk defa görünür kıldığı veya modern akılcılıktan yalıtılmış olduğu söylenebilir.⁸⁴

Varlık ve düşüncenin diyalektik bir süreç olarak işlediğini iddia eden Hegel'e göre salt varlık soyut olup, onun görünür hale gelmesi, zıttı olan yokluk ile yani olumsuzlu ile diyalektik ilişkisinden ortaya çıkan oluş üzerinden gerçekleşir. Düşünce tarihi de benzer bir süreçten geçmektedir. Antik Yunan filozoflarının düşünceleri varlığın en soyut bir kavrayışı olup zamanla bu kavrayış olgusallaşma süreci geçirmiştir. Hegel felsefesinde diyalektik, bir yöntem olmaktan ziyade varlık ve düşüncenin evriminin betimlenmesinden ibarettir. Hegel'e göre nihai hakikat, varlık ve yokluğun biraradalığı (oluş), karşıtların birliği olarak tezahür eder.⁸⁵ Onun hakikatin yapısına yönelik oluş dizgesinin geçerli kabul edildiği bu çalışmada, modern ve onu olumsuzlayan postmodern düşünceler arasındaki tartışmaların nihayetinde varacağı veya varması gereken nokta öngörülmeyle çalışılmıştır.

Hegel'in diyalektik yöntemine göre, belli bir düşünce içindeki gerilimler diğer eleştirel bir düşünce ile çözülmeye çalışılır. Bu yeni düşüncenin taşıdığı kendine özgü gerilimler ise bir ileriki düşünce ile yani ikisinin sentezi ile çözüme ulaşır. Bu sayede ideal olana yürüyüş, birbirini takip eden, birbirine eklemlenen her adımda biraz daha somutlaşır ve böylece ideal olan, gerçekleşmeye daha yakın hale gelir. Buna göre modern evrenselci

---

⁸⁴ Bk. Murat Çeliker, "Postmodern Söylemin Modernizmle Olan İkilemi ve Postmodern Grafik Tasarım Yöntemlerinde Göstergelerarasılık Süreci", *Sanat, Gerçeklik ve Paradoks* (Uuslararası Sanat Sempozyumu, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Matbaası, 2015), 213.

⁸⁵ Bk. Şahin Özçınar, "Düşüncenin Tarihsel Sürecinde Hegel'in Varlık, Yokluk ve Oluş Diyalektiği", *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 22 (2014), 93-95.

yaklaşımlar ile postmodern görecelikçi yaklaşımlar, taşıdıkları gerilimler dikkate alınarak daha ideal bir perspektif altında bir araya getirilmelidir.

Hayatının belli bir döneminden sonra –özellikle “kendilik kaygısı etiği” ile ilgilenmesiyle birlikte⁸⁶- Foucault’nun görüşlerinde meydana gelen değişikliği, modern ve postmodernin sentezi üzerinden belli bir konuma yerleştirmek mümkündür. Başlangıçta, öznenin zorlama pratikleri veya bilimsel oyunlar yoluyla tahakküm altına alındığı yaklaşımını benimserken, Yunan ve Roma uygarlıkları üzerine yaptığı tarihsel incelemeler sonucunda Foucault’nun, kişinin hakikat ile bağının daha çok kendilik pratikleri ile ilgili olduğu yönünde, görüşlerinde bir kayma gözlenmektedir. Ancak onun, kişinin kendilik üzerinde çalışmasını tam anlamıyla bir “özgürleşme süreci” olarak ifade etmede ihtiyatlı davranması, çalışmamızın yöntemsel seyri bakımından dikkat çekicidir. Zira Hegel’in diyalektik yöntem ile birlikte tarihi, özgürleşme yönünde bir ilerleme olarak evrimsel şekildeki kavrayışı, bizim doğrudan kabul edeceğimiz bir unsur değildir. Çünkü postmodernistlerin ilerlemeci tarih anlayışına yönelik eleştirileri bu aşamada dikkate değer bazı tespitler içermektedir. Bu bakımdan Foucault’nun son geldiği noktada, özgürleşme sürecine karşılık özgürleşme pratiklerinin varlığına işarette bulunması⁸⁷, modern bir filozof olan Hegel’in yönteminin modern ve sonrasında postmoderni de kapsayarak aşması, yani bu çalışmamızda temel iddiamız olan modern ve postmodernin diyalektiği hususunda önemli bir ipucu sağlamaktadır. Böylece diyalektik süreçte kat edilen mesafenin her zaman olumlu anlamda bir özgürlük süreci olduğunu söyleyemesek de özgürleşme yönünde bir çabanın varlığını da inkar etmemiş olacağız.

Modern ve postmodernin, aşırılıkçı söylemler benimsemeleri ve geçmişi reddetmek üzere ortaya çıktıkları halde birçok yönden kendinden öncekine benzeyerek çelişkiye düşmüş olmaları, oluş sürecinin zorunlu bir getirisidir. Aşırılıkçı ve çelişkili durumlarından anlaşıldığı üzere modern ve postmodern düşünceler, nihai bir hakikat kavrayışını tek başına sahiplenemez. Bunlardan yalıtılmış üçüncü bir algının nevezuhur olarak ortaya çıkması imkanı bulunmadığına göre bu ikisinin sentezi zorunludur. Bu sentezin habercisi veya imkanını oluşturan zemin ise ikisi arasındaki benzerliklerdir.

⁸⁶ Foucault, *Özne ve İktidar*, 215.

⁸⁷ Foucault, *Özne ve İktidar*, 216-217.

Bu çalışmada söz konusu senteze ulaşmak için ilk aşama olarak modern ve postmodern felsefelerin hakikat anlayışları arasındaki benzerlik tartışmaya açılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN VE POSTMODERN HAKİKAT ANLAYIŞLARI ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Bu bölümde modern ve postmodern düşünceler, epistemolojik açıdan analize tabi tutularak aralarındaki benzerliklere işaret edilecektir. Benzerlikler aşırılık ve çelişki olmak üzere başlıca iki kategoride ele alınacaktır.

2.1. Modernizm ve Postmodernizmde Aşırılık

Hakikat anlayışları üzerinden yapılan incelemelerde modern ve postmodern felsefeler arasındaki benzerlikler, en açık haliyle aşırılık olarak ortaya çıkmaktadır. Bu başlık altında iki düşünce arasındaki aşırılıklar, teklik-çokluk, evrensellik-yerellik, özdeşlik-farklılık, mutlaklık-görecelilik, kesinlik-müphemlik, ussallık-usdışılık olarak ikili kavramlar üzerinden ele alınacaktır.

2.1.1. Teklik – Çokluk

Varlığı zaman ve mekandan bağımsız olarak tüm boyutlarıyla kuşatabileceği tasavvuruyla birlikte modern felsefede insan, gerçekliğin bir parçası değil, onun dışında onu karşısına alan bir konuma getirilerek anlamın yegane kaynağı olarak görülmüştür. Var olan her şeyin beşeri öznenin önünde temsil konumuna indirgendiği söz konusu anlayışta tüm hakikat, evrensel ilkelere göre işleyen bilincin içeriği üzerinden inşa edilmeye çalışılmıştır.⁸⁸ Anlamın var olanları kuşatabilen, aşkın ve soyut bir öznde temellendirildiği böyle bir tasavvur da evrensel, genelgeçer, nesnel bir bilgiye imkan tanımak suretiyle tek ve mutlak bir hakikatin bulunduğu modern kabullere yön vermiştir.

Varlığın var olanlara eşitlenmesine ilaveten hakikatin var olanların resmedilmesinden ibaret görülmesi ile birlikte, bir nesnenin aynadaki yansımasının tek bir sureti

---

⁸⁸ Kahraman, “Kurucu Öge Olarak Modern Özne Anlayışının Teşekkülü”, 129-130.

oluşturmasına⁸⁹ benzer şekilde modern anlayışta hakikat tek olmak ile vasıflandırılmış, böyle bir tasvirde çokluk ve çoğulluğa imkan tanınmamıştır. Söz konusu tek ve biricik olan hakikat modernlikte bilimsel zeminde kendine yer bulabilmiş, başka bir deyişle var olanların suretinin kendisinde yansıdığı ayna, bilim olarak tezahür etmiştir.

Postmodern düşünürlere göre aşkın bir öznde özcü bir yaklaşım üzerinden temellenen hakikatin tekilliği anlayışı, zamanla düşüncenin gelişmesinin önüne set çeken dogmatik bir ilke halini almıştır. Postmodern düşünce, modernizmin hakikatin tekliği, mutlaklığı anlayışına karşı çeşitliliği ön plana çıkaran çoğulcu bir hakikat tasavvuru ortaya koymaktadır. Bunun simgesel ifadesini Deleuze'ün köksap betimlemesinde bulabiliriz.

Deleuze'e göre modern düşünce, aşkın bir düzlemi esas alan hiyerarşik bir epistemolojiyi savunmaktadır. Bu tür bir epistemolojide bilginin bir köke, bir öze dayandırılması ile tek bir hakikat dayatılmaktadır. Deleuze'ün ortaya koyduğu köksap düşüncesine göre, düşünmeye bir özden, bir kökten, bir merkezden başlanması zorunluluğu bulunmamakta, böylece tümel kavramların yerine tekil olaylar üzerinden yeni kavramlar üretilebilmektedir.⁹⁰ Dolayısıyla her bir olay kendi tekilliği içerisinde değerlendirilebilmekte, çokluk, çeşitlilik ve farklılık kendine yer bulabilmektedir. Öznenin kurucu olduğu modern düşüncenin aksine daima özneyi aşan ve farklılıklar üzerinden kurulan Deleuze'ün düşüncesinde “*hem Bir[in] hem de çok[un] ötesine, Bir ile çok[un] birbirlerini tasdik eden ilişkisinin ötesine geçebilecek bir kategori olarak sadece çokluk kategorisi*” esastır.⁹¹

Deleuze'ün söz konusu düşünce ile tümel karşısında tekilin bilgisine imkan tanınması, modern, mutlak, tekçi hakikat anlayışının baskıcı, tahakküm oluşturuca yönüne set çekerken diğer taraftan bilginin zemininin kaybolması tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Zira rasyonel, sistematik, tümel bir bilgi anlayışı yerine bütün bilgileri ve dolayısıyla değerleri eşitleme yoluna giden bu anlayış, bilgi ve değerlerin göreceliliğine sebep olmakla kalmaz, aynı zamanda bilgisizliğin ve değersizliğin de yolunu açar. Söz gelimi, tarih ile tarih dışı, mekan ile mekan dışı, dinî ile dindışı, olgu ile tasavvur, ahlak

⁸⁹ Ömer Faik Anlı, “Hakikat (Doğruluk) Bağlamında Sosyal Bir İnşâ Olarak Bilimsel Bilgi -Bilimsel Kuram – Verili Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Post-Modern Eleştiriler”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (Bahar 2011), 53.

⁹⁰ Küçükalp, “Deleuze'ün Felsefe Kavrayışı”, 139.

⁹¹ Deleuze - Guattari, *Anti-Odipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*, 67.

ile ahlaksızlık arasında üstünlüğü sağlayacak herhangi bir kriter kalmaz.⁹² Bu durum postmodern felsefede hakikat anlayışının modern felsefede olduğu gibi nihai bir noktayı temsil edemeyecek şekilde aşırılıklar barındırdığını gözler önüne sermektedir.

2.1.2. Evrensellik – Yerellik

Modern Batı felsefesinin en temel ilkelerinden biri olan evrenselciliğe göre gerçeklik, evrensel yasalar tarafından düzenlenmiş olup bilginin elde edilmesinde düzenin mutlak üstünlüğü esastır. Tarihsel, kültürel, dilsel olarak bağlama göre bir değişim veya kapalılığa yer yoktur. Evrenselci yaklaşımın bir yansıması modern düşüncede aklın merkezi konumlandırılmasında karşımıza çıkmaktadır Avrupa tarzı düşünmenin tüm dünyaya dayatılmasında evrensellik yaklaşımı bir araç işlevi görmüştür. Buna göre modernist sistemde Avrupalı aklının doğru kabul ettiği doğru, onunla çelişenler hatalı sayılmıştır.⁹³

Tek bir hakikatin bulunduğu iddiasının bir uzantısı olarak hakikatin evrenselliği anlayışıyla modern düşüncede ilerlemecilik idealinin de etkisiyle farklılıklar rahatsız edici bir unsur ve bir engel olarak görülmüş, bulundukları bağlamlar dikkate alınmaksızın tek bir paydada birleştirilmeye çalışılmıştır. Coğrafi, etnik, sınıfsal, ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesinde insan olmak merkezinde bir araya getirilen farklılıklar, modern olmak için kendi kimliklerinden ve kültürlerinden koparılmanın, yalnızlık ve parçalanmış, belirsizlik ve acının içinde, sahip oldukları şeylerin tehdit edilmesiyle karşı karşıya kalmışlardır.⁹⁴

Hakikatin evrensel olduğu söyleminin bir yansımasını modern meta-anlatılarda görmek mümkündür. Zira bilginin meşrulaştırılması ve aktarılması işlevini gören anlatı türleri modern öncesinde de bulunmaktaysa da bunlar, içinden çıktığı bağlamdan bağımsız sayılmayıp yerel bir nitelik arz etmekteyken⁹⁵ mutlak bir hakikat iddiasıyla ortaya

⁹² Mehmet Narlı, “Postmodern Roman ve Modern Gerçekliğin Yitimi”, *Türkbilig* 18 (Erişim 23 Ocak 2022), 125.

⁹³ Kurtuluş Dinçer, “Tarihsizlikten Tarihselliğe”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (01 Eylül 2006), 153.

⁹⁴ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ - Bülent Peker (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 27.

⁹⁵ Bk. Özgül Ekinci, *Lyotard'da Bilginin Meşrulaştırılması Sorunu* (Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014), 46-48.

konulan meta-anlatılar, tüm zamanların ve tüm toplumların gerçekliklerinin doğruluk veya yanlışlık bakımından kendisine göre test edildiği yegane bir ölçü rolünü üstlenmiştir.

Modernizmin tektipleştirici, baskıcı, kısıtlayıcı ve dışlayıcı⁹⁶ evrensellik yaklaşımı, sözü edilen problemleri ve aşırılıkları nedeniyle postmodern düşünürler tarafından eleştirilerek buna karşılık yerellik, tarihsellik, bağlamsallık vurguları yapılmıştır. Meta-anlatıları reddetmesi modern evrenselleştirici anlayışa karşı postmodernizmin en belirgin tepkilerinden biridir. Meta anlatıları reddederek onun yerine dil oyunlarının çeşitliliğini, çokluğunu yerleştiren⁹⁷ Lyotard'ın çabası, evrensel, kuşatıcı, majör bir hakikat fikrine karşı yerel, minör olanın savunusunu ifade etmektedir. Var olanların zaman, mekan, tarih ve kültür gibi bağlamların göz ardı edilerek evrensel bir izahının ve hiçbir şeyi dışarıda bırakmayacak kuşatıcı sınıflama ve teorilerinin bulunduğu inancına dayanan meta-anlatıların kabulü, farklı tarihlerde yaşamış, farklı kültür, dil ve kavramlara sahip insanların fikir ve yorumlarının görmezden gelinmesi demektir. Lyotard'a göre az bir gerçeklikle yetinen temsili epistemolojiler yerine küçük anlatı anlamında dil oyunları⁹⁸ üzerinden yapılacak teorileştirmeler ile yerel olanın farklılığı korunmalıdır.

Söylemlerdeki iktidar ilişkilerini çözümleme amacıyla Foucault'nun, insan bedeni ve ruhu üzerinde, gücün çok ince mekanizmalarını işlettiğini düşündüğü meta-anlatıların evrensellik ve objektifliğine duyulan güveni sorgulamaya açması⁹⁹ da modern evrensel hakikat fikrine yönelik tepkisel yaklaşımlar arasında yer almaktadır. Üretildiği bağlamdan bağımsız olamamasının yanı sıra Foucault'ya göre sözcükler ile onların temsil ettiği varsayılan şeyler arasında tam girişimli değil kısmi bir ilişki bulunduğundan gerçekte hiçbir söylemin doğruluk veya yanlışlığından söz edilemez.¹⁰⁰ Evrenselliğin imkansız hale geldiği böyle bir durumda aynı ve farklı ikilemi ortadan kalkacağından farklılıkların yadsınmasından da bahsedilemeyecektir.

Modern evrenselci yaklaşımın bir meta anlatı olarak bilimi doğruluğun tek ölçüsü kabul ederek bilgiyi bilimsel olanla özdeş sayarak diğer bilgi türlerini görmezden gelmesi

⁹⁶ Özge Özyayın, "Modernliğin Akılcılık ve Evrenselcilik İddialarının Felsefi Kökeni", *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 12/1 (2011), 74-75.

⁹⁷ Sinan Kılıç, "Lyotard: Fark ve Çokluğun Anlatısı Postmodernite", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 3 (01 Temmuz 2015), 114.

⁹⁸ Küçükcalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*, 124.

⁹⁹ Küçükcalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*, 70.

¹⁰⁰ Küçükcalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*, 73.

örneğinde olduğu gibi farklılıklara yönelik indirgeyici¹⁰¹ analizler sunmasına karşıt olarak postmodern düşünce, bilginin bir dizi dağınık yorumdan ibaret olması, meşruiyetinin sağlanamaması, toplumsal bağları sağlayacak unsurlardan yoksun bulunması gibi problemleri beraberinde getirerek orta bir çizgiyi takip etmekten uzak düşmüştür. Buradan hareketle hem hakikati her türlü bağlamdan soyutlayarak evrensel bir nitelikte tasavvur eden modern düşüncenin hem de ona yalnızca bağlamsal bir değer atfedip yerel bir nitelik üzerinden tanımlayan postmodern düşüncenin nihai bir noktayı tek başına temsil edemeyecek şekilde iki aykırı uca savrulduğu söylenebilir..

2.1.3. Özdeşlik – Farklılık

Batı metafiziğinin temel karakteristiklerinden biri de özdeşlik anlayışıdır. Düşünülür olanla gerçek olanın aynılığının benimsendiği bu anlayışa göre, varlık “var olan” olarak tasavvur edilmektedir. Var olanlar üzerinden bir hakikat inşası ise varlığın yalnızca açığa çıkmış, fillî boyutunu temsil etmekte olup, düşünceye gizli kalan boyutun ihmal edilmesi anlamına gelmektedir. Hakikati insanın idrak düzlemine indirgemesi bakımından böyle bir anlayışta varlığın gösterilemez, müphem, düzen kalıplarına sığdırılamayacak belirsiz kısmı, aynıya karşılık fark ve farklılığın ikincil bir kategoride değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir.¹⁰²

Özdeşlik, var olanlar arasındaki farklılığın aynılık lehine ortadan kaldırıldığı, çokluğun bir haline getirildiği bir mantığı ifade eder. Böyle bir anlayış, bir yere kadar düzen ve uzlaşşı sağlıyor olsa da farka ve farklılığa yönelik haksız bir tahakküme de sebebiyet vermektedir. Farklılığı asimile edip homojenleştirmeye dayanan söz konusu özdeşlik mantığı, postmodernistler tarafından eleştirilmiştir. Onlar, modern özdeşlik anlayışı yerine farklılığın ve anlaşmazlıkların dil oyunları ile çoğaltılarak heterojenliğin ön plana çıktığı, yaratıcılığın güçlendiği bir anlayış geliştirmişlerdir.¹⁰³

Gerçekliğin aşkın bir gösterilende temsil edilemeyeceği düşüncesinden hareketle farklılıkların daima tanınmasını sağlamak üzere *différance* kavramına vurgu yapan Derrida’nın mevcudiyet metafiziğine yönelik eleştirileri, modern özdeşlik anlayışına yönelik postmodern eleştiriler arasında sayılabilir. Derrida’ya göre ister yazılı ister sözlü

¹⁰¹ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 62.

¹⁰² Bk. Küçükalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*, 15-19.

¹⁰³ Kılıç, “Lyotard”, 117.

olsun gerçeklik hiçbir şekilde bir gösterende tam olarak temsil edilemez.¹⁰⁴ Başka bir deyişle gerçeklikle onun adlandırılması arasında tam bir özdeşlik ilişkisinin bulunması imkansızdır. Çünkü bu özdeşlik ilişkisi daima farklılıkların sistematik oyunu üzerinden bozguna uğratılmaya mahkumdur.

Derrida’da olduğu gibi “fark” a yaptığı vurguyla bilinen bir diğer düşünür de Deleuze’ dır. Deleuze’ e göre özdeşlik ilkesi üzerinden var olanların bir ve aynı olanda temsil edilebilirliği ile ağaç biçimli klasik Batı felsefesi, farklılıkları kendi içerisinde eriterek onları bir değer hiyerarşisine tabi kılmıştır.¹⁰⁵ Buna karşılık farklılığı ve tekillikleri ön plana çıkarıp düşüncesini bütüncül olanın hakimiyetinden kurtararak değişimin sürekliliği üzerinden inşa eden Deleuze, özdeşliği reddederek ontolojik ve epistemolojik anlamda bir değerlendirme ve tahakküm mantığının karşısında yer almıştır. Ancak modern düşüncenin, farklılığı aynı lehine yadsımasında olduğu gibi postmodern düşüncede de farklılıklara yönelik vurgunun artması ile onların değerlerinin sırf farklı olmaları üzerinden belirlendiği bir aşırılık durumu ortaya çıkmıştır. Böylece her iki düşünce sisteminde de farklılıklar, kendinde bir değer görmekten uzak olarak ve dolayısıyla bir ötekilik perspektifiyle ele alınır olmuştur.¹⁰⁶

2.1.4. Mutlaklık – Görecelik

Zihin ve bedenin, düşünen töz ile maddesel tözün birbirinden ayrıldığı Kartezyen düalizm anlayışı üzerinde yükselen modern rasyonel düşünceye göre gerçeklik ve anlam, eylemlerden ve sosyal bağlamlardan bağımsız bir şekilde vardır.¹⁰⁷ Bu doğrultuda modern bilim, söylemden bağımsız objektif bir bilgi türü olarak kabul edilir.¹⁰⁸ Onda zaman ve mekan üstü, mutlak, değişmez, nesnel bir hakikatin var olabileceği anlayışı hakimdir. Bu yapısı ile modernizm, yaratıcı düşünceyi bastıran bir dogmatikliği ortaya çıkarmıştır. Modern düşüncenin söz konusu dogmatik yapısı altında bastırılmış fikirlerin

¹⁰⁴ Kasım Küçükalp, “Derrida’nın Mevcudiyet Metafiziği Eleştirisi”, *Felsefe Dünyası* 63 (YAZ 2016), 14.

¹⁰⁵ Küçükalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*, 90.

¹⁰⁶ Cem Kotan, “Postmodern Siyasal Eşitlik Sorunu: Kimlik-Farklılık İlişkisi ve Demokratik Siyaset”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (30 Kasım 2021), 300.

¹⁰⁷ Dilek Arlı Çil - Özgür Demirci, “Kartezyen Anlam Görüşünün Eleştirisi Olarak Felsefi Soruşturmalar’da Dil ve Anlam”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 19/1 (2020), 123.

¹⁰⁸ Edibe Sözen, *Söylem Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite* (İstanbul: Paradigma, 1999), 14-15.

önünü açmak için postmodern düşünce tarihsel, bağlamsal, rölativist ve yorum merkezli bir bilgi ve hakikat anlayışı geliştirmiştir.

Mutlak bir anlamın varlığına karşı görecelikçi bir yaklaşımı Deleuze'un aşağıdaki ifadelerinde bulmak mümkündür:

“Anlam daima çift yönlüdür ve ilişkinin doğru bir yönü olmasına izin vermez. Olaylar asla birbirinin nedeni değildir, ama yarı nedensellik ilişkilerine girerler, iki yöne de dönmeyi bırakmayan gerçektışı ve hayaletimsi bir nedensellik. Ne aynı anda ne de aynı şeye kıyasla daha genç ve daha yaşlıyım, ama aynı anda ve aynı ilişki yoluyla daha genç ve daha yaşlı olurum. Carroll'ın yapıtına dağılmış sayısız örnek buradan doğar: “kedilerin yaraları yedikleri” ve “yaraların kedileri yedikleri” görülür, “düşündüğüm şeyi söylerim” ve söylediğim şeyi düşünürüm”, “bana verilen şeyi severim” ve sevdiğim şey bana verilir”, “uyurken nefes alırım” ve “nefes alırken uyurum”- bunlar tek ve aynı anlama sahiptir. Böylece *Sylvie* ve *Bruno*'daki nihai örneğe ulaşırız: “Herkes Sylvie'yi sevecek” önermesini taşıyan kırmızı mücevherle “Sylvie herkesi sevecek” önermesini taşıyan mavi mücevher tek ve aynı mücevherin iki tarafıdır ve oluşun yasasına göre bunu yalnızca kendisine tercih etmek mümkündür (*to choose a thing from itself*).”¹⁰⁹

Postmodern çerçeveden hakikatin resmi, karakterlerinden birinin anlatıcı rolünde olduğu romana benzemektedir. Anlatıcı karakter, kişileri ve olayları gördüğü kadarıyla betimlemekte ve kendi bakış açısından analize tabi tutmakta, görüş alanı dışında kalan gerçeklere ulaşamamaktadır. Anlatıcının kendisi de bizzat romanın kurgusu içerisinde yer aldığından olguları tam olarak kuşatan mutlak, nesnel bir hakikat iddiasında bulunulamamaktadır. Karakterler arasında bulunmayan üst bir anlatıcının dilinden kaleme alınan bir romanda ise, kişi, olay ve olgular anlatıcının karşısında bütün yönleriyle apaçık gözükmemektedir. Burada anlatıcı özne, tam bir nesnel kavrayışla gerçeklikleri betimleyip analiz edebilmektedir. Yanlış, doğru, iyi ve kötü, anlatıcının yargılarına tabi olarak net bir şekilde gözükmemektedir. Anlatıcının, romanın karakterlerinden biri olduğu birinci tür romanda gerçeklikler belli bir perspektife dayalı olarak verilirken ikincisinde

¹⁰⁹ Gilles Deleuze, *Anlamın Mantığı*, çev. Hakan Yücefer (İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2020), 51.

kurgunun tamamen dışında onu kuşatan, ondan ayrı bir göz tarafından serimlenmektedir. Bu yönüyle ikincisinde anlatıcı, varlığı, kendinden ayrı bir nesne olarak idrak edebileceğini iddia eden modern özneye, romanın anlatıcı gözünden ortaya konulan kurgusu da modern hakikat anlayışına benzemektedir. Birincisinde bağlama, bakış açısına göre farklılaşan, öznenin ulaşamadığı gerçeklikler alanında belirsizliğin esas olduğu bir yaklaşım varken, ikincisinde ise net ayrımların yapıldığı, nihai yargıların verildiği tahakkümcü bir hakikat tasavvuru bulunmaktadır. Bu bakımdan her iki anlatım türünün de orta yollu bir tutumdan uzak düştüğü söylenebilir.

Modernliğin mutlaklık ve nesnellik iddiasıyla farklılıkları baskı altına almak suretiyle ortaya koyduğu aşırılıkçı yaklaşıma benzer şekilde postmodernlik de bireyden bireye, bağlamdan bağlama değişen yorumsal bilgidен başka bir gerçekliğin olmadığını ileri sürmek suretiyle yine aşırılıkçı bir yaklaşım geliştirmiş, bilgiye yönelik keyfiliğe kapı aralamıştır. Modern felsefeyi savunan düşünürlerin, rölativizme ve onun ötesinde irrealizme yol açacağı gerekçesiyle¹¹⁰ Foucault'nun hakikati iktidar ilişkileri bağlamında toplumu sistematize eden kurumlar tarafından şekillendirilen tarihsel mahiyetiyle ele alan yaklaşımına yönelik eleştirileri postmodern düşüncenin söz konusu tehlikelerine işaret etmesi bakımından önemlidir.

2.1.5. Kesinlik – Müphemlik

Modern düşüncenin öncüsü Descartes, felsefesini kurmak üzere metodik şüpheyi esas almış¹¹¹, bildiği her şeyden şüphe ederek akıl ve irade ile doğru ve kesin bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. En sonunda şüphe ettiğinden yani düşündüğünden şüphe edemeyeceğini, dolayısıyla düşünmenin ilk hakikat olduğunu cogito önermesiyle ortaya koymuştur.¹¹² Descartes bütün insanların anlık¹¹³ sayesinde sınırlı ama kesin bilgiye ulaşabileceğini iddia etmektedir.¹¹⁴ Bilgiye yönelik Descartes ile başlayan bu yönelim, sonraları dönemin

¹¹⁰ Gündoğdu, “Foucaultcu Eleştiri Nasıl Anlaşılmalı?”, 38.

¹¹¹ René Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın (İstanbul, 2015), 67.

¹¹² Ülker Öktem, “Descartes’da Bilginin Kesinliği Problemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI (1999), 314.

¹¹³ Çiğdem Sadıkoğlu Yolcu, *Descartes’ta Bilgi ve Doğruluk Problemi* (Kırklareli Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016), 69.

¹¹⁴ İlyas Altuner, “Descartes Felsefesinde Kuşkudan Bilgiye Geçiş ve Zihnin Kendini Kavrayışı”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 1/1 (30 Haziran 2011), 96.

“kesinlik çağı” olarak adlandırılmasından da anlaşıldığı üzere modernizm üzerinde temel belirleyici bir rol üstlenmiştir.¹¹⁵

Modern Batı felsefesine göre varlık belirli yasalar tarafından düzenlenmiş olup, onun doğru ve kesin bilgisine ulaşılabilir. Nesnelerin düşüncelerde temsil edilebildiği inancına dayanan söz konusu modern kesinlik anlayışı birbirinden farklı düşüncelerin, anlayışların veya inançların insan aklının onayından daha fazla bir doğruluk içermediğini iddia etmek¹¹⁶ anlamına geldiğinden aklın onaylayamadığını reddetmekten başka bir sonuç üretmeyecektir. Görünüşte insan özgürlüğüne yaptığı vurguya ve çağrıya rağmen modern felsefe, kendi doğruları üzerinden oluşturduğu bir düzende farklılıkları yadsımak suretiyle bu düzeni tehdit edecek bir herhangi bir belirsizliğe kapı aralamamak için ötekine varlık hakkı bile tanımamakta, bu yönüyle hakikat iddiasını güç temelli bir zemine yerleştirerek dayatma ve baskı kurmada kendisinden öncesine göre daha şiddetli bir duruş benimsemiş olmaktadır. Bunun uç örneklerini ırkçılık olgusunda görmek mümkündür.

Modern felsefenin varlığın evrensel yasalar tarafından düzenlenmiş olup bu düzenin akıl yoluyla tartışmasız, kesin bir biçimde kavranabileceğine dair inancına karşı bir tepki olarak postmodernizmde varlığın düzenlenmemiş ve bilinemez olduğu fikri hakimdir.¹¹⁷ Düzensiz ve belirsiz olan varlığa ilişkin bilgi de postmodernizme göre, yorum ve kurgudan öteye geçemeyecektir. Bu bağlamda postmodern düşünürler tarafından kesinliğe karşı müphemlik savunulmaktadır.¹¹⁸ Modernizmin kesinlik esasına bağlı özgürlük yaklaşımını dayatmacı niteliğinden dolayı çelişkili bulan postmodern düşünürler, kesinliğe karşı kararlaştırılmamışlığı, belirlenmemişliği, sınır(/f)landırılmamışlığı esas alarak iddia edilen özgürlüğün aslında müphemlik temelli bir hakikat fikrinde gerçekleşebileceğini ileri sürmüşlerdir.¹¹⁹

Modern filozofların bilginin kesinliğini ve akıl ile bu bilgiye mutlak bir surette ulaşılabilmesini iddia etmeleri gibi postmodern düşünürlerin bilginin yorumdan ibaret

---

¹¹⁵ Mehmet Emin Şimşek, *Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman* (Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014), 124.

¹¹⁶ Zygmunt Bauman, *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 168.

¹¹⁷ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 26.

¹¹⁸ Bk. Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*.

¹¹⁹ Ahmet Ayhan Koyuncu, “Özgürlüğün Bir İmkânı Olarak Belirsizlik: Bauman Bağlamında Eleştirel Bir Değerlendirme”, *EKEV Akademi Dergisi* ICOAEF Özel Sayısı (2019), 27.

olduğunu ve nihayetinde elimizde belirsizlikten başka bir şey kalmayacağını iddia etmeleri de sürekli bir kuşkuculuğa ve kafa karışıklığına yol açması ve pratikte toplumsal düzeni sağlayacak bir sistemi reddetmesi gibi yönleriyle aşırılık barındıran bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Postmodern eğilimler, varlığın hakikatının kesin bir şekilde kavranmasına yönelik eleştirel tavırlarında ileri gitmeleri sebebiyle anlamın kesinliği ile birlikte anlamın varlığını da kuşkulu hale getirmişlerdir.¹²⁰

2.1.6. Bütünlük/Merkeziyet – Parçacılık/Merkezsizlik

Modernizme göre hakikat, totalleştirici, merkezi teoriler çerçevesinde anlaşılabilir. Buna göre anlam, bir teori veya sistem içerisinde kapalı olup onun sınırlarını aşması mümkün değildir. Yaratıcı ve öznel fikirlerin bastırılarak körelmesine neden olabilecek söz konusu bütünlükçü, totalleştirici hakikat anlayışına karşı postmodernistler anlamın belirli sistemler içerisinde kapalı kalamayacağını, daima sirayet edip yayıldığını¹²¹ iddia etmişlerdir. Postmodern anlayışa göre düşünce için bir merkezden, standart sınırlardan söz edilemez. Var olanlar üzerinden belli bir teori ve sistem oluşturma çabası, gerçekliğin ancak belli bir yönden, bir bakış açısından betimlenmesi olup, bunun hakikati tek başına temsil ettiğini savunmak mümkün değildir.¹²²

Aşkın bir varlık ve hakikat fikrine tepki olarak yaşam ve oluşu felsefesinin esası yapan Deleuze’ün tüm gerçekliğin, merkezî üst bir ilke ile açıklanması eğilimini reddederek var olanların özsel yapılar bağlamında tanımlanıp sistem içerisinde entegre edilmesine karşın¹²³ belli bir köke, bir öze ihtiyaç duymayan köksap düşüncesini benimsemesi, modern bütünlükçü, merkezci anlayışa yönelik postmodern eleştirel tavrın önemli bir örneğidir.

Gerçekliği belli bir öze, merkeze göre açıklamak yerine tek tek olayların varlığını vurgulayan Deleuze’den “olaylar düşünürü”¹²⁴ olarak bahseden Derrida’nın düşüncesi de modern merkezci düşünceye karşı bir tepki olarak değerlendirilebilir. Batı metafiziğini akıl/söz merkezli bir gelenek olarak nitelendiren Derrida’nın düalist karşıtlıklar üzerinden

¹²⁰ Bk. Narlı, “Postmodern Roman ve Modern Gerçekliğin Yitimi”, 125.

¹²¹ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 46.

¹²² Kasım Küçükalt, *Nietzsche ve Postmodernizm* (İstanbul: Kibele Yayınları, 2010), 198.

¹²³ Küçükalt, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*, 84-85.

¹²⁴ Derrida, “Tek Başıma Hata Yapmam Gerekecek”, çev. Kadri Mustafa Orağlı, *Toplumbilim Gilles Deleuze Özel Sayısı 5* (1996), 103; Akt. Gül Esin Serttek, *Deleuze’ün Sinema Felsefesinde Zaman İmgesi* (Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2013), 8.

inşa edilen metinlerin yapılarını sökmek¹²⁵, anlamsal bütüncüllüğünü parçalamak ve onları meta-anlatılar olmaktan çıkararak anlatı parçaları haline getirmek üzere dekonstrüksiyonist bir okumaya tabi tutması da modern bütünlükçü, merkezci hakikat anlayışına karşı postmodern tepkiler arasında sayılabilir. Böyle bir okuma tarzı ile anlatıların iç içe geçmiş olduğu karmaşık, paradoksal unsurlar açığa çıkarılarak metin ve söylemlerin öteki konumuna indirgediği unsurlara da söz hakkı tanınmış, bütüne karşılık parçalı olanın sesi dinlenmiş olacaktır.

Postmodernistlerin merkeziliğe ve bütünlükçü anlayışa karşı geliştirdikleri tavır da modernizmde olduğu gibi aşırılık içermektedir. Nitekim düşünce için sınırlar koymak ve bir merkez tayin etmek, yaratıcılığa engel olma ve dolayısıyla bir tahakküm riski taşımaya karşın tutarlılığın sağlanması için zorunludur.

Modern düşüncede totalleştirme, merkezileştirme yaklaşımı ve olumsuzlukları, onun evrimsel tarih anlayışı üzerinden okunabilir. Modern bir bakış açısından tarih, ilerleme merkezli bir süreklilik arz eder. Olaylar ve olgular, bu süreklilik içerisinde konumlandırılır. Modernliğin tarihe yönelik bu yaklaşımı, bir belirlilik, düzen ve dolayısıyla bir öngörü sağlamasına karşılık diğer taraftan anlamın dar kalıplar içerisinde hapsedilmesine ve bu kalıpların haricinde anlamlandırma ihtimalinin ortadan kaldırılmasına sebep olmaktadır. Modern tarih tezinin yol açtığı olumsuzluğa postmodern düşünürler, kesintililiğin, parçacılığın esas olduğu bir tarih anlayışıyla cevap vermişlerdir. Böylece modern tarih anlayışının eksikliği, postmodernler tarafından radikal bir kopuş fikriyle karşılanmış olmaktadır. Bu anlayış ise anlamın hapsedilmesinde olduğundan daha şiddetli bir problem olarak anlamın kaybedilmesi sorununu beraberinde getirmiştir.

2.1.7. Ussallık – Usdışılık

Modern düşüncede akıl, hakikati tespit edip ele geçirebilecek bir konuma yerleştirilmiştir. İnsan, doğanın işleyişindeki düzeni, bu düzenin tabi olduğu kuralları öğrenmek ve bu kurallara uymak suretiyle hakimiyetini kurabilir.¹²⁶ Rasyonalist felsefenin öncüsü kabul edilen Descartes'e göre net ve canlı olarak düşünülebilen her şeyin kesin doğru olduğu kabul edilebilir.¹²⁷ Descartes, zihnin doğru bilgiye ulaşmasının, kuşkulardan arındırılması

¹²⁵ Küçükcalp, *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*, 140-141.

¹²⁶ Francis Bacon, *Novum Organum*, s. 120.

¹²⁷ Oğuz Düzgün, "Bir Modernizm Eleştirisi İmkânı Olarak: Descartes", *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2018), 54.

ile mümkün hale gelebileceğini iddia etmiştir. Onun bu düşünceleri, sonrasında Aydınlanma ile birlikte yerleşiklik kazanmış ve aklın yetkinliği, bireysel ve toplumsal düzeyde düşünce ve davranışlar için gerekli olan teorik ve pratik normlarda belirleyici hale gelmiştir.¹²⁸

Bilinç dışının varlığını yadsıyarak insanı yalnız rasyonel boyutuyla ele alan bir yaklaşımı ortaya çıkaran modern akılcılık anlayışı, bireyin kapasitesini sınırlandırırken, doğruluk yanlışlık düalitesi üzerinden sınırlandırmak¹²⁹ suretiyle bilginin içeriğini de daraltmıştır. Modern düşüncenin akla duyduğu sonsuz güvene, onu hakikat için en temel bir referans noktası olarak tayin etmesine karşılık postmodern düşünce akıldışını, irrasyonel olanı ön plana çıkarmıştır. Bunun en önemli örneği “Deliliğin Tarihi” adlı yapıtın sahibi Michel Foucault’da görülmektedir.¹³⁰ Foucault, gündelik bir olgu olarak kabul ettiği delilik deneyiminin, modern bilim ve rasyonel felsefe tarafından birtakım duyarlılık veya tikslenme pratikleri yoluyla dışlanmaya, ötekileştirmeye maruz kaldığını iddia eder. Bu nedenle aklın otoritesine karşı deliliği vurgular.¹³¹ Foucault, psikiyatriye kuşkuyla bakarak toplumun geneline göre normal olmayan delilerin, akıl hastanelerinde yine toplumun genelini temsil eden doktorlar tarafından nesneleştirilerek denetim altında tutulduğunu ve disipline edildiğini ileri sürer.¹³²

Foucault’nun bu yaklaşımı, toplumdaki iktidar mekanizmalarını ortaya çıkarmak bakımından önemli bir işleve sahipse de onun psikiyatri ve akıl hastanelerine karşı tutumunun aşırılık barındırdığını söylemek zor değildir. Nitekim psikiyatri disiplininin ideolojik yönünün varlığı kabul edilebilirse de, onun bilimsel yönüne de dikkat çekilmesi, ruhsal bozuklukların toplumda açabileceği sorunların göz önünde bulundurulması gerekir. Ayrıca önceleri toplumsal hiyerarşide bir yeri olan deliliğin modern zamanlarda herkesin her an dahil olabileceği bir alan haline gelmesi, deliliğin akıl lehine tahakküm altına alınıp alınmadığı hususuna Foucault’nun iddia ettiğinin aksine bir delil

¹²⁸ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 17.

¹²⁹ Ahmet Kara, *İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm* (Ankara: Vadi Yayınları, 2001), 8.

¹³⁰ Bk. Mine Kaya Keha, “Descartes’ın Epistemolojisi ve Foucault’nun Eleştirisi: Akıl ve Akıl Dışılık Bağlamında Bir Eleştiri”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 14 (2010), 116-121.

¹³¹ Bk. “Delilik Bir Toplumda Var Olur”, çev. M. Taha Tunç, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar* 12/2 (Temmuz 2019), 178-180; Feyza Şule Güngör, “‘Deliliğin Tarihi’ Bağlamında Toplumsal Ötekiliğin İnşasına Dair Bir Değerlendirme”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (Bahar 2018), 132.

¹³² Demir Güneş, “Michel Foucault’da Söylem ve İktidar”, 62.

sunmaktadır. Var olanların bilinç içerikleriyle temsil edilebilirliğine dair modern inanca ve bu inancın bilinçdışı alanı baskı altına alan söylemlerine muhalefet etmek üzere Deleuze ve Guattari'nin şizoanaliz metodunu benimsemesi de, modern ussalcı yaklaşıma yönelik postmodern tepkiler arasında sayılabilir. Deleuze'e göre şizofrenin yaşadığı deneyimler, organizmadan kaçış yolculukları olup onu özgürleştirici işlev görürler. "Şizofren evrensel üreticidir."¹³³sözünden de anlaşıldığı üzere Deleuze, şizofrenin yaşadıklarını, onun kendi bedeninin derinliklerindeki farklılıkların ve olası öteki oluşların üreticisi olarak değerlendirmektedir.¹³⁴ Ancak şizofreniyi olumlamaya kadar götürebilecek bu düşüncenin de nihai bir noktayı temsil edebileceğini iddia etmek zordur. İçerdiği aşırılığın bir sonucu olarak postmodern düşünürlerin modern akılcılığa yönelik eleştirileri, bir irrasyonallite savunusu olarak görülerek eleştirilmiştir.¹³⁵

2.2. Modernizm ve Postmodernizmde Çelişki

Modernizm, ussallık, bilimsellik ve nesnellik anlayışlarına dayanan kesin, mutlak bir hakikat tasavvuruna sahiptir. Ancak onun hakikat tasavvurunun söz konusu dayanakları bizzat kendi epistemolojik çerçevesi içinde çelişkiler taşımaktadır.

Hakikate yönelik kavrayışın bütün otoritelerin baskısından, her türlü dogmatizmden arındırılması amacıyla ortaya çıkan modern bilimsel anlayış, akı, kendisinden başka hiçbir şeyin kontrolünden geçmeyi kabul etmeyen yegane referans noktası olarak belirlemek suretiyle dogmatik bir yaklaşım geliştirerek amacına tamamen ters düşecek bir şekilde kendi karşısına dönmüştür. Bu doğrultuda özne merkezli bir hakikat anlayışı üzerinden oluşturulan modern epistemolojinin kurucularından Descartes'ın, bilginin kesinliği iddialarını yöntemsel kuşku temelinde ispat ederek her türlü yanılabilirlik olasılığını kuşku ile bertaraf etmeye çalışırken aklın kendisinden kuşku duymaması¹³⁶, modernizmin inşa edildiği temelin, daha baştan çelişkinin mahalli olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece düşüncenin her türlü dogmatik unsurdan kurtarılması idealini varoşulunun temeline yerleştirmesine rağmen akı sorgulamaksızın evrensel bir yasa

¹³³ Deleuze - Guattari, *Anti-Odipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*, 20.

¹³⁴ Bahattin Uzunlar, "Deleuze'ün Artaud Okumasında İçkin Yaşam Arayışı", *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 29 (30 Ekim 2017), 203-204.

¹³⁵ Bk. Habermas

¹³⁶ Kaya Keha, "Descartes'ın Epistemolojisi ve Foucault'nun Eleştirisi: Akıl ve Akıl Dışılık Bağlamında Bir Eleştiri", 121.

koyucu konumuna getirmesi ile modernizm paradoksal karakterini açığa vurmuş olmaktadır.

Modernizmde hakikatin bilgisinin öznenin kapasitesi ile sınırlandırılıp bunun ötesindeki gerçeklik alanının varlığı yadsınırken diğer taraftan söz konusu sınırlandırma nedeniyle öznel olarak nitelenebilecek bu bilginin evrenselliği iddia edilmektedir. Bu anlayış, öznenin zihin içerikleriyle varlığın hakikatinin tekabüliyetini öngörmek suretiyle düşüncenin temeline bir inancı yerleştirmesi bakımından, bilginin kesinliği iddiasıyla tutarsız bir tavır daha baştan benimsemiş olmaktadır. Böylece her türlü otoriteye meydan okumak üzere ortaya çıkmışken zihinsel temsilleri sorgulamaksızın bir dayanak olarak kabul ederek tam bir yanılsama içine düşmüştür.

Tanrının merkezde olduğu bilgi anlayışının, yerini özne merkezli bilgi anlayışına bırakmasıyla modernite, insanı hakikatin keşfinde egemen konuma yükseltirken¹³⁷ diğer taraftan bilginin iktidar ilişkilerinden bağımsız olamaması nedeniyle aynı zamanda onu denetim altına almaktadır¹³⁸. Başka bir ifadeyle modern hakikat anlayışı hem insanın özgürleşmesi hem de denetlenmesi olarak birbirine zıt görünümüleri ortaya çıkaran çelişkili bir yapı arz etmektedir

Ussallık, bilimsellik ve nesnellik iddialarıyla ortaya çıkmakla birlikte bu iddialarını yanıltacak şekilde çelişkileri kendi içinde taşıyan modern hakikat anlayışı, sonuç bakımından da çelişkilerin taşıyıcısı olmuştur. Onun sonuç bakımından taşıdığı çelişkiler en bariz bir şekilde farklılıklara karşı tavrında kendini göstermektedir. Modern hakikat anlayışı temelinde ortaya çıkan rasyonel kurumlar, bireyleri belli bir standardizasyona tabi tutarak onların kişisel ve sosyal benliklerini kurumsalın denetimi altında inşa etmeleri yönünde baskı oluşturur. Bu baskı çoğunlukla konformist bir tavır üretirken diğer yandan bir direncin oluşmasına da zemin hazırlar. Rasyonel öznenin tekelinde bir hakikat anlayışı üzerinden düzen oluşturulma çabası böylece amacına ters düşecek şekilde uyumsuzlukların, nonkonformist tavırların, anarşinin ortaya çıkmasının da bizzat sebebi haline gelmektedir.¹³⁹Söz gelimi modern düşüncede bir taraftan bireysel özgürlükler ön

¹³⁷ Koyuncu, “Özne ve Hakikat Bağlamında Modern ve Postmodern Epistemolojinin Eleştirisi: Vasat’ı Yakalama Üzerine Bir Deneme”, 10.

¹³⁸ Vedat Çelebi, “Michel Foucault’da Bilgi, İktidar Ve Özne İlişkisi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5/1 (01 Haziran 2013), 515.

¹³⁹ Ömer Aytaç, “Modern Bürokratik Kurumlar ve Baskı Düzenleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (2005), 272-273.

plana çıkarılırken diğer taraftan evrensel, mutlak bilgi anlayışı yoluyla farka ve farklılığa yönelik bir tahakküm kendini göstermektedir. Benzer şekilde yine seçim özgürlüğü, bireycilik, demokrasi gibi serbestlik görüntüleri altında birçok dogmanın yer edindiği görülmektedir.¹⁴⁰

Esasında Ortaçağ dogmalarından kurtulmak üzere ortaya çıkması sebebiyle, modern düşüncenin farklılıklara karşı potansiyel bir hoşgörü anlayışı içermesi beklenmektedir. Ancak hakkın ve doğrunun, gücü elinde bulundurana ait olduğu düşüncesi, ilerlemenin göstergesi sayılan toplumsal düzenin sağlanması yolunda araçsal aklın hakimiyetine ve farklılıkların, toplumu homojenleştirme lehine asimile edilmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda modern ulus devlet anlayışının bir sonucu olarak farklılıklar belli kesimlerin lehine diğerlerinin aleyhine olarak ötekileştirilmiş, hak ve özgürlükler de sınırlandırılmıştır.¹⁴¹

Modern ideolojinin şekillendirdiği hukuk anlayışı da evrensel insan hakları teorisiyle her bir bireye kendinde bir değer vererek eşit bir statü tanımakta, ancak söz konusu hakların belirlenmesinde batılı değerleri hakim kılması nedeniyle, en fazla “saygı gösterilme” konumuna değer gördüğü farklı kültürleri, indirgeyici bir anlayışla yadsımaktadır.

Modern epistemolojideki mutlaklık, kesinlik ve netliğin aksine postmodernizmdeki çoğulculuk, görecelilik ve müphemlik, onu daha baştan çelişkinin mahalli haline getirmektedir. Postmodernizmde teorik olarak bir upuygunluktan bahsedilemez.¹⁴² Dahası postmodernizm upuygunluğu reddetmek üzere ortaya çıkmıştır. Çoğulcu yapısına rağmen postmodern teorileri bir başlık altında toplamayı sağlayan da söz konusu reddetmedir. Ancak burada postmodernizmin çelişkileri denildiğinde, mahiyet bakımından iç içe olduğu bu çelişkilerden sarfı nazar edilerek, onun reddettiği durumlara bizzat kendisinin de maruz kalmasına dikkat çekilecektir.

Postmodern düşünürler; “tekillik, özdeşlik, mutlaklık, kesinlik, evrensellik, bütünlük, ussallık” merkezli modern hakikat anlayışına karşı “çoğulluk, farklılık, görecelilik, müphemlik, yerellik, parçacılık, usdışılık” savunusu yapmışlardır. Ancak postmodern düşünürler bunu yaparken adeta o “çoğulluk” içinde bir “tekillik”, “farklılık” içinde

¹⁴⁰ Jülide Kesken - A. Ersan Karadeniz, “Akılcılığın Akıldışılığı: McDonaldlaştırma Bağlamında Modern Örgütleri Anlamak”, *Journal of Yaşar University* 6/23 (01 Haziran 2011), 3772.

¹⁴¹ Süleyman Güven, “Postmodern Kimliklerin Kurulumu”, *Selçuk İletişim* 9/1 (2015), 269.

¹⁴² Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 17.

“özdeşlik”, “görecelilik” içinde “mutlaklık”, “müphemlik” içinde “kesinlik”, “yerellik” içinde “evrensellik”, “parçacılık” içinde “bütünlük”, “usdışılık” içinde “ussallık” oluşturmaktan kendilerini kurtaramamışlardır. Postmodern düşünürler, temsil ve teorileştirmeye yönelik bir itiraz ile ortaya çıkmışken, bu yöndeki sorunsallaştırmalarında, bizzat kendileri de belirli bir teori oluşturmaktan kurtulamamışlardır. Örneğin söylemlerdeki iktidar olgusunu göstermek üzere onları eleştirel bir okumaya tabi tutan ve sorunsallaştıran Foucault’ya özgü bir söylemin oluşması, onun eleştirdiği duruma düştüğünün, teori ve söylem oluşturmaktan kurtulamadığının bir göstergesidir.¹⁴³ “Postmodern Durum” adlı eserinde postmodernizmi büyük anlatıların sona ermesi olarak tanımlayan Lyotard’ın bu düşünceyle kendisinin de bir büyük anlatı oluşturduğunu gözden kaçırmamak gerekir.¹⁴⁴

Söylem ve teorilerin, değer ve gerçekliklerin yıkıma uğratılması ile ortaya çıkan anlam boşluğunun bizzat kendisi, yeni bilgi üretimi için bir zemin haline gelmekle, böylece postmodernin modernle olan iç içeliğinin yanı sıra kendi içindeki çatışmacı niteliğini de gözler önüne sermektedir. Benzer şekilde, pek çok postmodern düşünürün, gündelik yaşamı düzenleyen ve bütünlüklü bir sistem kurmayı sağlayan kuralların bireysel farklılıklar üzerinde iktidar oluşturmaktan dolayı meşru olmadığı iddiaları doğrultusunda düzenin kaldırılması durumunda, farklılıkların her birinin kendi normunu dayatmasıyla bu defa ters yönde bir iktidar ortaya çıkmayacağı garanti edilemez.¹⁴⁵

Postmodernlik, bir taraftan modernliğe yönelik ussallık eleştirisi yapıyor iken diğer taraftan farklı bir usçuluk anlayışına da kapı aralamakta, eleştirdiği durumdan kendisini kurtaramamaktadır. Bu doğrultuda moderne nispet edilen akıl kavramında olduğu gibi bir “postmodern akıl”dan bahsetmek yanlış olmaz.

Modern düşüncede farklılıkları özdeşlik lehine değerden düşürme söz konusu iken postmodern düşüncede farklılıklar estetikleştirilerek kültürel üretimcilerin metayı haline getirilmek suretiyle değersizleştirilmiştir. Yoksulluğun estetik haz için sunulması bunun bir örneğidir. Böylece, postmodernizmin “yeni duyarlılık” olarak adlandırılmasında¹⁴⁶

¹⁴³ Demir Güneş, “Michel Foucault’da Söylem ve İktidar”, 65.

¹⁴⁴ Iain Hamilton Grant, “Postmodernizm ve Politika”, çev. Mukadder Erkan - Ali Utku, *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, ed. Stuart Sim (Ankara: Babil Yayıncılık, 2006), 23.

¹⁴⁵ Grant, “Postmodernizm ve Politika”, 23.

¹⁴⁶ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 28.

olduğu gibi farklılıklara yönelik bir duyarlılık iddiası taşımasına karşılık bunun estetik ve kültürel alanla sınırlı kaldığı, etik alanda ise aksi yönde bir değişme olduğu, duyarlılığın giderek azaldığı görölmektedir. Bu durum, postmodern düşüncenin önemli bir eksiğini göstermekle birlikte aynı zamanda içine düştüğü çelişkiyi de ortaya çıkarmaktadır. Bu ve benzeri örnekler göz önünde bulundurulduğunda modern ve postmodern düşüncelerin iç tutarlılıklarının sağlamlığı tartışmalı hale gelmektedir. Bu da son kertede yeni bir düşünce sisteminin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN VE POSTMODERN HAKİKAT ANLAYIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Teklik-çokluk, evrensellik-yerellik, özdeşlik-farklılık, mutlaklık-görecelilik, kesinlik-müphemlik, ussallık-usdışılık olarak sıralanabilecek ikili karşıtlıklar üzerinden betimlenen modern ve postmodern hakikat anlayışları arasında, bu karşıtlıklara dayanarak doğrudan keskin bir ayırım yapıp yapılamayacağı tartışmalıdır. Bu bölümde modern ve postmodern hakikat anlayışlarının mahiyet ve sonuç bakımından benzerlikleri temelinde ikisi arasındaki bağlantılara işaret edilecektir.

3.1. Tepkisellik

Postmodernizmin reddettiği modernizme benzer bir şekilde pek çok aşırılık ve çelişki içermesi, onun modernliğin kabulü sürecinde tedrici bir aşamayı temsil ettiği ve dolayısıyla modernlik projesinin bir parçası olarak kabul edilebileceği görüşünü destekleyen bir argüman sayılabilir. Ancak bu fikir, bir ihtimalden öte değer taşımamaktadır. Bu çalışmada savunulan postmodernizmin modernizme bir tepki, ona karşı bir direnç olduğu fikrinin ise, iki düşünce arasındaki karşıtlıklar üzerinden temellendirilmesi zor değildir.

Modern ve postmodern düşünceler arasındaki benzerlikler, ikisi arasında ortak bir zeminin varlığını göstermektedir. Birbirlerine karşıtlık oluşturmaları da yine bu ortak zeminin varlığıyla gerçekleşmiştir. Söz konusu karşıtlık ilişkisi ise tepkiselliğin bir sonucudur. İkinci bölümde benzerlik iddiası aşırılık ve çelişki argümanları üzerinden ispat edilmişti. Benzerliğin tepkiselliğin bir getirisi olduğunun vurgulandığı bu başlık altında, ikinci bölümdeki aşırılık ve çelişki argümanlarının tepkisel arka planına yer verilecektir. Bu doğrultuda tepkisellik olgusu, aşırılığa karşı aşırılık ve çelişkiye karşı çelişki şeklinde benzerlik olgusuna karşılık gelecek iki argüman üzerinden sunulacaktır.

Belirtmek gerekir ki, modernizmle postmodernizm arasındaki benzerlikler aslında postmodernizmin modernizmle elde edilen kazanımlara karşı olmadığı, temelde vaad

edilen şeyler (özgürlük gibi) bakımından benzerliği ile açıklanabilir. Postmodernizmin moderne karşı durması ise, modernizmin verdiği sözleri yerine getirmediği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle benzerlik ilişkisi, tepkiselliğin bir sonucu olmakla beraber aslında diğer yandan onun sebebini de oluşturmaktadır.

3.1.1. Aşırılığa Karşı Aşırılık

Postmodern düşünce, modernizmin değersizleştirdiği, ikincil bir konuma indirgediği şeyleri tekrar meydana çıkarmak, modernizmin yıktıklarını onarmak üzere tarih sahnesinde yerini almış olup onun tahribatına karşı ilk tepkileri temsil etmektedir. Ancak postmodernizm, modernizmin geri plana attığı, ikincilleştirdiği şeylere tekrar konumlarını kazandırmak isterken bu tepkisellik özelliğinden dolayı onlara hak ettiğinden fazlasını vermiş, bu defa yıkımdan kurtardığı şeyleri kendisi ön plana geçirerek başka bir yıkıma sebebiyet vermiştir.

Modern Batı düşüncesine yönelik postmodern eleştirilerin en temel hareket noktası iktidar ilişkileridir. Modern hakikat söylemleri, Batı aklını ölçüt alarak diğer tüm söylemleri onun lehine değerden düşürmüştür. Böylece ekonomik, politik ve kültürel olarak küresel düzeyde tahakküm sağlama yönündeki hedefini gerçekleştirmiştir. Postmodern eleştiriler, özgürlük maskesi altında sunulan söz konusu modern tahakküm sistemlerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Tepkiselliğin bir getirisi olarak postmodern anlayış, sınır tanımaz bir karmaşıklık, müphemlik ve parçacılık savunusu yapmıştır. Karşı çıktığı düşünceye benzer şekilde postmodernizmin aşırılık özelliği, düşünürlerinin tavırlarındaki değişiklikler üzerinden de farkedilebilir. Nitekim postmodern düşünürler ortaya attıkları görüşlerini her koşulda savunma cesareti gösterememişlerdir. Modernizmdeki tarihin sürekliliği anlayışına kesintililik fikri ile cevap veren Foucault'nun teorisine kesintililik felsefesi denmesini reddetmesi¹⁴⁷ bunun bir örneği sayılabilir. Yine Foucault'nun iktidar ilişkileri üzerinden toplumsal kurumlar bağlamında modern tekil hakikat anlayışına yönelik eleştirisi, söylemlerdeki hegemonik karakterin tespitinin ötesinde bağlamından ayrı olarak tasavvur edilebilecek nesnel bir hakikatin varlığını şüpheli hale getirme gibi bir sonuca yol açma tehlikesi nedeniyle bizzat

---

¹⁴⁷ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 74.

kendisinin de hareket noktası olan ve var olmak için belli bir zemine ihtiyaç duyan eleştirel düşüncenin imkanını ortadan kaldırmaktadır¹⁴⁸.

3.1.2. Çelişkiye Karşı Çelişki

Postmodernizm, modernizmi reddetmek üzere ortaya çıkması nedeniyle ona aykırı aşırı uç denilebilecek bir tavır benimsemiştir. Bununla birlikte reddettiği modern düşünce ile birçok yönden benzerlik taşımaktan da kurtulamamıştır. Bu durum postmodernizmin kendi içindeki çelişkili yapısının yanı sıra aynı zamanda modern ile olan çelişik ilişkisini de ortaya koymaktadır. Postmodernizm modernizme tam olarak karşıt bir konum benimseme çabasıdayken diğer taraftan modernin tamamlayıcısı olmuş, modern farklı bir tarzda yeniden üretmiştir. Örneğin postmodern düşüncede kesinliğe karşı belirsizlik, müphemlik savunulmaktadır. Oysa ki, sınıflandırma dışında kalan alanı betimlemesi bakımından belirsizlik, modern kesinlik anlayışının bir sonucudur. Zira varlığın sınıflandırılabilmesi, onun kesin ayrımlara, net sınırlara sahip olduğu inancını gerektirir.

Belli bir sınıf altına dahil edilemeyen her bir durum belirsizlik olarak kendini göstermektedir. Bu belirsizlik ise, diğer bir sınıflandırma işlemi üzerinden aşılmaya çalışılmaktadır. Zira bilinmeyen, tanımlanmayan, tasnif dışı kalan bir alan, korku kaynağı haline geleceğinden belirsizliklerin giderilmesi, bütün varlığın merkezinde yer alan insan için zorunlu hale gelmektedir. Aydınlanma'nın radikalleşmiş mitsel korku olarak tanımlanması da bu sebeptir.¹⁴⁹ Görüldüğü üzere modern hakikat anlayışının temel bir özelliği olan kesinlik arayışı, paradoksal bir şekilde postmodern hakikat anlayışının temel bir özelliği olan belirsizliği üretmiştir. Ortaya çıkan belirsizlik ise, diğer bir sınıflandırma çabasını tetikleyerek modern kesinlik anlayışına kuvvet vermiştir.¹⁵⁰

Karşı çıktığı modern düşünceye benzer şekilde postmodernizmin kendisinin de çelişkili bir yapıya sahip olması, aralarındaki tepkisellik ilişkisinin dayandırılabilceği diğer bir boyutu oluşturmaktadır. Tarihsel olarak birbirini izleyen iki dönemi ifade eden modernizm ve postmodernizm, özgürleşme yolundaki adımlardır. İnsan doğasının birikimsel ilerleyişinin bir getirisi olarak bu iki düşünce, hedefledikleri yolda bazı

¹⁴⁸ Gündoğdu, "Foucaultcu Eleştiri Nasıl Anlaşılmalı?", 38.

¹⁴⁹ Kasım Küçükaltı, "Modern Epistemolojik Kriz ve Postmodern Epistemoloji", *Bilimname : Düşünce Platformu* I/2 (Şubat 2003), 89.

¹⁵⁰ Buket Çakır, "Belirsizlik ve Korkunun Yeni Düzenin Oluşmasına Katkısı", *Istanbul Journal of Sociological Studies* 36 (13 Eylül 2011), 64-65.

eksiklikler taşımaktadırlar. Bu eksiklikler ise kendini çelişki olarak açığa vurmaktadır. Bu çelişkiler bir zayıflık değil, aksine ilerlemenin tamamlanması yönündeki dürtüler olarak değerlendirilmez.¹⁵¹

Ortaçağ'ın skolastik yapılarının insan üzerindeki hakimiyetini kaldırarak düşünceyi özgürleştirme iddiasıyla ortaya çıkan modernizm, rasyonel hakikat iddiaları ve eşitlik ve özgürlük söylemi ile birlikte, bireyi evrensel bir doğrular sistemine boyun eğmek zorunda bırakacak şekilde kendi varlık sebebine aykırı bir sürecin başlatıcısı olması bakımından tam bir çelişki içine düşmüştür. Diğer taraftan postmodernizmin ürünü olan düşünceler de kendi çıkış noktasıyla ters düşen görünüm arz etmekten kendini kurtaramamıştır. Örneğin bir iktidarı elinde bulunduranlar tarafından temsil edildiği için zorunlu, mutlak bir hakikat anlayışını, kurumlar bağlamına indirgeyerek ona yalnızca tarihsel bir varlık rolü atfettiği izlenimi vermesi nedeniyle Foucault'nun modernizm eleştirisi, göreceliliğe, irrealizme yol açacağı gerekçesiyle Habermas gibi Aydınlanma taraftarı düşünürler tarafından reddedilmiştir. Foucault'nun modern hakikat anlayışına yönelik eleştirel analizi, Habermas'a göre bilginin imkanını ortadan kaldıracak denli aşırılıkçılığı nedeniyle aslında Foucault'nun da hareket noktası olan eleştiriyi imkansız hale getirdiğinden aşırılığının yanı sıra çelişkiye de mahal teşkil etmektedir¹⁵².

3.2. Birbirini Gerektirme

Aralarındaki zıtlık ilişkisinin bir sonucu olarak modern ve postmodern yaklaşımların içerdikleri aşırılık ve çelişkilerin giderilmemesi durumunda modernin kabulü postmoderni, postmodernin kabulü de modernin sonuç verecektir.

3.2.1. Modernizmin Postmodernizmi Gerektirmesi

Modernizmin “teklik, özdeşlik, mutlaklık, kesinlik, bütünlük, evrensellik, ussallık” çerçevesindeki hakikati garantileme tavrının farklılıklar üzerinde tahakküm ile sonuçlanmasına karşılık postmodernizm “çokluk, farklılık, görecelilik, müphemlik, yerellik, usdışılık” çerçevesindeki farklılıkların eşitliği yaklaşımı ile tepki vermiştir. Direnişin ortaya çıkması tahakkümün varlığına bağlı olduğu gibi postmodern farklılık merkezli hakikat anlayışının ortaya çıkması da modernizmin tahakkümü ortaya çıkaran

¹⁵¹ J. W. F. Hegel, *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1995), 153-154.

¹⁵² Gündoğdu, “Foucaultcu Eleştiri Nasıl Anlaşılmalı?”, 38-39.

özdeşlik merkezli hakikat anlayışına bağlıdır. Dolayısıyla postmoderni oluşturan bizzat modernin kendisidir. Başka bir deyişle postmodern modernin bir ürünü, bir sonucudur.

Modernite varlıklar hakkında kesin bilgiler, net ayrımlar, belirgin sınıflandırmalar yapılabileceğini öngörür. Bu ayırım ve sınıflandırma eylemleri, beşeri öznenin fail konumunda olması nedeniyle amaçladığı kesinliğe, netliğe ve belirginliğe ulaştırmak bir yana, bizzat belirsizlikleri üretmektedir.¹⁵³ Zira varlıkların düzenliliği kabul edilse bile, bunun nihai bilgisine ulaşmak mümkün olmadığından tasnif dışı bir alanın oluşması kaçınılmazdır. Bu durumda “belirsizliğin, göreceliğin, farklılığın, merkezsizliğin” savunuculuğunu yapan postmodernizm, modernizmin işleyişinin bir ürünü olarak gelişim göstermiş olmaktadır.

Ussallık anlayışı da bununla doğrudan ilişkilidir. Düzen arayışının bir getirisi olan varlıkları ayırma, tanımlama, sınıflandırma eylemleri sonucunda tanım ve tasnif dışı kalan kısım, ussal olmayan, anormal bir alan olarak muamele görmüştür. Bu nedenle modernizmde akıl kavramı, taraflı bir görünüm sergiler. Söz konusu akıl kavramı çerçevesinden akıldışı olarak nitelenen alana yönelik baskı, postmodernizm tarafından tepki ile karşılanmış, ancak onun tepkiselliği modern akıldışı alanı ayırım gözetmeksizin kucaklamasına ve böylece irrasyonel bir tavır almasına sebep olmuştur.

Doğa bilimlerinin teknik gelişmeler alanında başarılı sonuçlar vermesi ile doğadaki yasalılık fikrinin beşeri bilimlere de uygulanabileceği yönünde pozitivist düşüncenin yükselişi ile birlikte modernizm farklılıkları bir deney ve gözlem nesnesi olarak görmeye başlamıştır. Bu aşamadan sonra, söz konusu bilimsellik anlayışını ve bilimsel başarıyı elinde bulunduranlar, farklılıklara yönelik insani, duygusal, değer merkezli bir tavırdan donuk, maddi bir tavra dönüş yapmışlardır. Bu da insanın değerlere, kendine ve farklı olana karşı yabancılaşmasını sonuç vermiştir. Modernizmin bilimsellik anlayışını sosyal bilimlere, doğa bilimlerine uyguladığı kesinlikte uygulama çabası, yol açtığı sonuçlar dikkate alındığında kabul edilemez görünmektedir. Bu durum, postmodern bir eleştiri mekanizmasının doğmasının sebepleri arasında görülmelidir. Postmodernizm, Batı’nın farklılıkları yadsıyıcı bu bilimsellik tavrının ve ussallık anlayışının terk edilmesini önermektedir.

---

¹⁵³ Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, 11-12.

Modern öncesi dönemde toplumsal yaptırımlar bireyler için belirli kalıpların dışına çıkılmasını mümkün kılmıyordu. Modern düşünürlerdeki ilerlemeci tarih tasavvuru, ruhun nihai özgürlüğünü vadetmek suretiyle önceki çağlarda benzeri görülmedik bir hoşgörü anlayışına kapı aralamıştır. Bu tavır, farklılıkların türemesini sağlayan bir zemin oluşturmuştur. Ancak mutlak, bütünleştirici, ussal bir hakikat anlayışına dayanması nedeniyle modern söylem, söz konusu farklılıkların bir aradalığını sağlayamamıştır. Postmodernizm bu ihtiyacın karşılanması zorunluluğuna binaen ortaya çıkmış köken itibarıyla modern bir oluşumdur, modernin bir sonucudur.

Dünya bir taraftan modernleşirken diğer taraftan postmodernleşmektedir. Modernleşmeden postmodernleşme mümkün değildir. Bu, basit bir biçimde sadece postmodern isimlendirmesinin modern kavramından türetilmiş olmasının bir gerektirmesi değildir. Ancak ve ancak modern anlamda bir özgürlük tasavvuru, postmodern bir farklılık politikasının üreticisi olabilirdi ve sonuç olarak da öyle olmuştur.

3.2.2. Postmodernizmin Modernizmi Gerektirmesi

Postmodernizmin düzen fikrine kendinde bir değer tanımaması, onu modern insanın yapay bir üretimi, salt bir tahakküm aracı olarak değerlendirmesi, varlığı bilinç yoluyla kavramaya çalışan insanoğlu için elbette kabul edilir olmayacaktır. Dahası, postmodernizmin bu radikal tavrı, modernizme dönüş için de bir gerekçe oluşturacaktır. Bu doğrultuda modern düzen anlayışının şekillendirdiği akıl kavramına karşı çıkan postmodern düşüncenin irrasyonel bir tavra kayması, onun en önemli eleştiri noktalarından birini oluşturmuş, modernizm savunusunu desteklemiştir.

Postmodern düşünce modern hakikat anlayışının ve düzen fikrinin farklılıklar üzerinde bir tahakküme sebep olduğu gerekçesiyle görecelilik, müphemlik, merkezsizlik, parçacılık savunusuyla düzen ve sistem fikrini reddetmek üzere ortaya çıkmıştır. Ancak farklılıklar ile düzen arasındaki ilişki tümüyle paradoksal değildir. Hatta düzen ve sistemin bulunması farklılıkların haklarının sağlanmasının asgari şartıdır. Elbette merkezi bir iktidarın veya toplumsal ilişkiler düzeninde olduğu üzere belli bir iktidar mekanizmasının bulunması, aynı lehine farkın ikincilleştirilmesi riskini beraberinde taşımaktadır. Ancak bu riski bertaraf etmek için düzensizliği, belirsizliği savunmak bir çözüm oluşturmayacaktır. Bu nedenle postmodernizmin farklılıklara yönelik duyarlılığı

ve bu yöndeki amacının gerçekleşmesi modernizmin savunduğu düzen ve sistem fikrini gerekli kılmaktadır.

Söylemlerdeki iktidar ilişkilerini, tahakküm olgusu üzerinden eleştiriye tabi tutan Foucault'nun çeşitli kurum ve disiplinlere karşı sert tavrının zamanla yumuşamış olması, postmodernizmin tek başına yeterli bir düşünce sistemi oluşturamayacağı, eksikliğini tamamlamak için aşırılık ve çelişkiler şeklinde kendini gösteren tepkisellikten farklı bir bağ üzerinden modern olanla irtibat kurması gerektiğini, başka bir ifadeyle postmodernizmin moderne ihtiyaç duyduğunu, onu gerektirdiğini ortaya koyan önemli bir örnektir.

Foucault, ilk çalışmalarında delilik, cinsellik, eğitim ve ceza kurumları vb. üzerinden yaptığı incelemelerde hakikati, daha çok iktidar ilişkileri bağlamında ele alıp tahakküm olgusunu ortaya çıkarmaya çalışırken, vefatına yakın dönemlerde hakikat oyunlarının iktidar oyunlarından ibaret olmadığını vurgulamış, ayrıca iktidarın tek başına kötü olmadığını göstermeye çalışmıştır. Örneğin bir eğitim kurumunda, daha fazla bilgi sahibi olan birinin, bir başkasına bilgi aktarmasının, hüner ve becerilerini iletmesinin asla bir kötülük olarak değerlendirilemeyeceğini, problemin öğretmenin otoritesinin keyfi ve yararsız kullanılması durumunda tahakküme karşı uyanık olmanın bilinmesi ile ilgili olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁴

3.3. Sentez

Öznenin yüklemnin içerisinden çıkarıldığı analitik düşüncenin aksine sentetik düşüncede özne yüklemnin dışarısında kalmaktadır. Bu nedenle analitik düşüncede çelişmezlik olmazsa olmaz temel bir ilke iken sentetik düşüncenin deviniminde çelişkinin kendisi işlevsel bir rol alabilmektedir. Hegel'in diyalektik anlayışına göre nihai bir kavrayışa ulaşmak, karşıtlıklar üzerinden gerçekleşmektedir. Bir düşünce karşıtını üretir, bu karşıtlık üzerinden olumsuzlanarak üçüncü bir düşünceye evrilir. Kişi önce kendisinden uzaklaşır, sonra kendi içinde bu uzaklaşmaya karşı çıkarak onu güçlendirecek olana ulaşır.¹⁵⁵ İnsanın ruhsal gelişimi gibi varlığın ve düşüncenin gelişimi de çelişkilerin

¹⁵⁴ Bk. Foucault, *Özne ve İktidar*, 235-238.

¹⁵⁵ Fritz Pappenheim, *Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx'a ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum*, çev. Salih Ak (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002), 314; Akt. Özge Önal, *Farkındalığın Kendine ve Diğerlerine Yabancılaşmaya Etkisi: Teknoloji Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma* (Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 30.

tecrübe edilmesi ile gerçekleşir. Hegel, modern düşüncenin temelini oluşturan aşkın, soyut ve tümel akılcılığa karşı toplumsal ve tarihsel koşulların etkili olduğu bir somut alanın varlığını vurgulamıştır.¹⁵⁶

Hegel, hakikatin bilinç alanında bulunduğunu kabul etmekle beraber diğerlerinden farklı olarak bilincin formel bir şekilde saf bir kendilik olarak kavranabilmesinin mümkün olmadığını iddia etmiştir. Ona göre, bilinç hayat olarak tezahür ettiğinde tecrübenin dolayımından geçerek, dışsallaşarak, kendine dışardan bir öteki olarak bakarak kendi ile çelişik bir duruma ulaşır. Bilincin içsel ve dışsal, soyut ve somut, özdeş ve çelişik bu iki halinin birleşmesi ile üçüncü bir hal olan senteze ulaşılır. Bu aşamada bilincin soyut yapısı somutun, kendi olmayanın dolayımından geçerek belirginleşmiş, açığa çıkmış olur. Teori ve pratik, bilinç ve hayat bu aşamada bir aradadır, ayrılmaz bir birlikteliğe ulaşır.¹⁵⁷

Hegel bilinç ve varlığı, ruh ve bedeni birbirinden ayrı ele alarak her birini kendi içinde çelişmezlik temelinde kavramaya çalışan analitik düşünceye karşı iki alanı bir bütün olarak çelişki üzerinden bir araya getirdiği sentetik düşünceyi geliştirmiştir. Hegel'e göre hakikat, bir tohum gibi olup gelişim esnasında farklı uğraklardan geçmektedir. Tohumun içinde taşıdığı bütün potansiyeller kendi içinde çelişkiler içermekte, geçirdiği değişimler birbirine zıt görünümeler ortaya çıkarmakta ise de kendisi olarak kalmaya devam etmektedir. En son görünümü oluşturan meyve ise içinde tohumlardan binlercesini ve bitkinin bütün potansiyellerini birleştirmiştir.¹⁵⁸

Modern ve postmodern hakikat anlayışları arasında yukarıda sıralanan benzerlik, tepkisellik, birbirini gerektirme şeklindeki kavramsal düzeni dördüncü olarak sentez aşaması izlemektedir. Zira her ne kadar iki paradigma arasındaki tespit edilen ilk üç aşama, ikisinin bir ve beraber olduğunu göstermiş olsa da ortaya çıkan söylemler ve sorunsallar, kolayca bir kenara bırakılabilecek veya bunlardan birine dahil edilebilecek türden değildir.¹⁵⁹ Bu durumda benzerlik ilişkisi kurulmuş bu iki paradigmanın, içerdikleri ve ürettikleri farklılıklar dikkate alınarak bir araya getirilme gereği ortaya çıkmaktadır. Hegel'in bitki metaforundan hareketle nihai bir hakikat anlayışının ne modern ne postmodern ama hem modern hem postmodern olup bir sentezde içerildiğini

¹⁵⁶ Selahattin Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi* (İstanbul: YKY, 2012), 101.

¹⁵⁷ Bk. Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, 102-105.

¹⁵⁸ Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, 106.

¹⁵⁹ Bk. Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 16.

söylemek mümkündür. Buradan hareketle içerdikleri aşırılık ve çelişkilerden de anlaşıldığı üzere modern ve postmodern düşüncelerin bağımsız bir doğruluğa sahip olmadığı, ancak hakikat anlayışına giden yolda uğraklar olarak değerlendirildiklerinde ikisinin de yanlışlanamayacağı sonucuna varılabilir.¹⁶⁰

Modernizm ve postmodernizmin içerdikleri eksiklikler, her ikisinin de nihai bir düşünceyi temsil etmekten uzak olduğunu gözler önüne sermiştir. İki düşünce sisteminin pek çok yönden, özellikle eksiklikleri bulunan hususlarda benzerlik göstermeleri, aralarındaki tepkisellik ilişkisinin bir getirisi olan karşıtlık durumuna işaret etmektedir. Karşıtlık durumu kendisini aşırılıklar ve çelişkiler olarak açığa vurmuştur. İki düşünce sisteminden birinin benimsenmesi durumunda açığa çıkan aşırılık ve çelişki durumları, zorunlu olarak diğerini gerektirecektir. O halde nihai çözüm, bu ikisinden hariç olarak, ama bu ikisinden hareketle belirlenmelidir. Zira tarihsel tecrübeyi dikkate almamak, aynı olumsuzlukların tekrar yaşanmasını sonuç verecektir. İki düşünce sistemi üzerinden üretilcek bir sentez ise, çelişkilerin ve aşırılıkların dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Modernizmin düzen lehine belirsizliği görmezden geldiği kesinlik anlayışı ve postmodernizmin düzeni yapay bir olgu olarak değerlendirdiği belirsizlik anlayışı, iki aykırı uç olarak karşımızda durmakta ve bunlardan birini seçmek, içerdikleri tepkisellik gereği diğerini kabullenmeye sevk etmektedir. Bu durumda yapılacak en doğru şey, iki olgu arasında diyalektik bir bağ kurarak senteze ulaşmaktır. Böylece düzenin mutlaklığına dayanan baskı ile belirsizliğe dayanan kaosu önüne geçilebilir. Buna göre insan, bireysel ve toplumsal yapısı gereği bir düzen arayışında olacaktır. Ancak aynı zamanda, aradığı düzen oranında belirsizliklerin de bulunduğunu, hatta bizzat arayışının bu belirsizlikleri ürettiğini bilecek, farklılıklara bu doğrultuda bir yaklaşım geliştirecektir.

Modernizmin düzen konusundaki belirleyici tavrının bir uzantısı olan akıl-akıldışı ayrımı ve postmodernizmin buna tepkisi de yine tahakküme karşı kaos şeklindeki ikilemi beslemiştir. Bunun çözümü de akla yönelik yaklaşımda, her ikisinin olumsuzluklarının dışarıda bırakıldığı bir sentez olmalıdır.

---

¹⁶⁰ Bk. Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, 111.

Özdeşlik, mutlaklık, kesinlik, tümellik, bütünlük merkezli bir hakikat anlayışı ile modernizm ve farklılık, görecelilik, müphemlik, tikellik, parçacılık merkezli bir hakikat anlayışı ile postmodernizm, iki aykırı ucu temsil etmektedir. Birincisi hakikatin bir ve tek olduğunu, diğeri ise akıllar sayısınca çok hakikat bulunduğunu iddia eder. Bu doğrultuda ikisi üzerinden ulaşılabilecek sentezi birlikteki çokluk veya çokluktaki birlik olarak formüle etmek mümkündür.

Modernizmin sağlamaya çalıştığı düzenlilik, belirlilik, insan hayatında istikrarın sağlanması için gereklidir. Bundan tamamen sıyrılmak, birey ve toplum hayatında kaosa sebep olur. Bu nedenle postmodernlerin savunduğu tarzda bir kesintililik fikri, tek başına kabul edilebilir olmasa da modern paradigmanın sert tutumunun bir sonucu olarak değerlendirildiğinde haklılık payı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda yapılması gereken, iki düşüncenin tecrübesinden elde edilen bir birliğe ulaşmak olmalıdır.

Modern ve postmodern düşünceler hakikatin ortaya çıkması ve tanımlanması için zorunlu aşamalardır. Tek başlarına bağımsız olarak değerlendirildiklerinde içerdikleri aşırılıklar, çelişkiler vb. tüm eksiklikler nedeniyle tam bir doğruluk değeri taşımazlar. Ancak hakikatin keşfedilmesi sürecinin bir parçası olarak değerlendirildiklerinde çelişkili varlıkları, düşüncenin devinimi için gerekli hale gelir. Nihai noktada ulaşılan hakikat algısında her ikisinin dolayımı da mevcuttur.

Sonuç olarak modernizmin hakikatin tekilliği anlayışının farklılıkları yadsıması ve onlar üzerindeki iktidar iddiasına karşılık postmodernizmin eleştirel ilkelerinin, modernizmin yol açtığı krizlerin kaynağını görebilmek bakımından anlamlı olduğu kabul edilmelidir. Ancak yıkıma uğratılan ilişkilerin yerine yenisini ikame etme aşamasında postmodern anlamda merkezsiz, parçacı bir yaklaşım yeterli değildir. Bu aşamada postmodern düşünce aşılarak onun karşı durduğu şekliyle bütünlükçü bir tavrın benimsenmesi, doğaya, insana, topluma ve devlete dair yeni bir tasarım oluşturulabilmesi için zorunluluk arz etmektedir. Günümüzde modernist ideolojide yer alan tüm teorilerin yapı sökümü uğratıldığı ve böylece postmodernizmin teorik düzlemde işlevini tamamladığı yönündeki iddia¹⁶¹ kabul edildiğinde, bu zorunluluk daha belirgin hale gelmektedir.

---

¹⁶¹ Kurtul Gülenç, “Küreselleşme, Postmodernizm ve Siyasal İslam”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 17 (2011), 134.

3.3.1. Sentezin Unsurları

Modern tecrübe ve onun postmodern eleştirisi dikkate alınarak sentez yoluyla oluşturulacak bir tasarımda bulunması gereken unsurlar, her ikisinin eksikleri göz önünde tutularak şu şekilde belirlenebilir;

3.3.1.1. Denge

İnsanı diğer canlılardan ayıran düşünme faaliyeti, tikellerden tümelere ulaşma işlevini görür. Akletme, tümelerle gerçekleşir. İnsan bu nedenle sadece tikellerin bilgisiyle sınırlı kalamaz. Tikellerle sınırlı kalamadığı gibi somut gerçekliğe ulaşma gereği sadece tümel olanla da yetinemez. Zira düşünmenin devam edebilmesi için tümelden tikele, tikelden tümele mantık yürütme zorunludur.¹⁶² Dolayısıyla ne tümelci, evrenselci, merkezci ne de tikelci, yerel, parçacı bir anlayışın hakikati kavramada tek başına iş görmesi düşünülemez. Farklılıklar, kendinde bir değere sahip olmakla birlikte bir bütünlük içinde konumlanmaktadır. Nihai bir kavrayış, ancak farklılık ve bütünlüğün sentezinde ortaya çıkar.

Modernizmin varlığı bütünlükçü teoriler üzerinden belirli bir kalıp içerisinde anlamlandırma çabasına karşılık postmodernizm, anlamın sirayet ettiğini ve dolayısıyla varlığın parçacı bir yöntemle anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Modern manada bir bütünlük, özdeşlik temelli bir mantıkla sağlanmaya çalışıldığı için anlamın dar kalıplar içerisine mahkum edilmesine, farklılıkların yadsınmasına ve dolayısıyla bireysel hakların ihmal edilmesine yol açacaktır. Bunun çözümü parçacı bir anlayışı benimsemek değildir. Postmodernizmin moderne karşı geliştirdiği eleştiriler değerlendirilmeli, ancak taşıdığı gerilimler de göz ardı edilmemelidir. Postmodern manada bir parçacı yaklaşım, anlamın dar kalıplarından kurtulmasına karşılık anlamın kaybedilmesi sonucunu ortaya çıkarır. Bu da insanlığın arayışının sonuçsuz kalması, hüsrarla noktalanması demektir.

Hakikatin yakalanması için belirli bir bütünlük tavrının bir yere kadar benimsenmesi kaçınılmazdır. Bunun yöntemi de felsefe tarihinde kökleri Antik Yunan'a kadar dayandırılacak olan, fakat modernizm tartışmasında Hegel'le gündeme gelen diyalektiktir. Diyalektik yöntem, düşünceyi tez antitez sentez üçlüsü içinde belirli bir bütünlük içerisinde kavramayı öngörür. Ancak bu bütünlük, modern özdeşlik mantığında

---

¹⁶² Akıl yürütme, tümel ve tikel iki önerme arasında orta terim üzerinden gerçekleşen bir faaliyet olması bakımından düşüncenin devamı her ikisini de zorunlu kılar.

olduğu gibi daima aynıdan türetilmez. Diyalektik, çelişkilerin, paradoksların da içerildiği, hatta merkezi bir konuma yerleştirildiği bir bütünlük anlayışını temin eder. Böylece hem aynıya karşılık farklılıkların yok sayılması hem de her birinin zemin kaybına uğraması tehlikeleri bertaraf edilmiş olur.

Modernizme göre zaman ve mekandan bağımsız olarak varlığın mutlak bir bilgisi vardır ve insan aklı ile bu bilgiye kesin bir şekilde ulaşılabilir. Modernizmin bu kesinlikçi, iddialı yaklaşımına tepki olarak postmodernizm, insan aklının bilgiye ulaşmasının kesinliğinden şüphe etmekle kalmaz, varlığı düşünce ile kavramanın imkanı ile beraber bilginin mutlaklığını da sorgular.

Doğada ve insan hayatında özdeşlik ve çelişmezlik ilkesine ters düşen olgular bulunmaktaysa da bunlardan hareketle mutlak bir bilginin bulunmadığını, nihai anlamda bir müphemliğin hakim olduğunu savunmak doğru değildir. Anlamlandırma faaliyetinde akıl, insanın yetilerinden sadece birisidir. İnsan, akıl dışında duyguların, sezginin, hayal gücünün, içgüdülerin, iradenin de etkisi altında olarak hayatı ve varlığı anlamlandırır. Bu yüzden aklın idrak edemediği şeylerin yok olduğunu söylemek acele ve yanlış bir karardır.

Görüldüğü üzere modern bilimsel katı yaklaşım, postmodern bilimsellik karşısı aşırı bir tutumu gerektirmiştir. Bu aşamada postmodern tutumun tercih edilmesi, içerdiği aşırılık sebebiyle tepkisellik gereği moderne dönüş söylemlerini üretecektir. Dolayısıyla çözüm bu ikisinden biri olarak kabul edildiğinde iki taraf arasında bir kısır döngü ortaya çıkacaktır. Çözüm, postmodernizmin önerdiği manada bilimsel tavrın terk edilmesi değildir. Bilimsel, nesnel yaklaşım doğa bilimlerinde ve sosyal bilimlere veri sağlama noktasında işlevselliğini korumalıdır. Bununla birlikte sosyal bilimlerde aslolan kültürün, değerlerin, bireysel ve toplumsal hafızanın belirleyici olduğu yerel yorumlama yöntemleri olmalıdır. Bu yorumlama yöntemleri, Batı kökenli ussal ve nesnel tavırdan gereğinden fazla etki almamalıdır. Ayrıca sosyal bilimlerin, doğa bilimleri oluşumunu tamamladıktan sonra pozitivist bir yaklaşımla oluşturulduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Buna göre gerekirse yerel, kültürel değerlerden hareketle yeniden içerik tanımlamaları yapılabileceği gibi farklı disiplinler de oluşturulabilir. Ancak aynı zamanda birikimsel bir alışveriş için diğer çalışmaların takibi de ihmal edilmemelidir.

Bilgi ve birikim alışverişinde oluşabilecek bir iktidar ilişkisinde postmodern tahakküm eleştirileri dikkate alınarak dışsal baskıların önlenmesi, ama aynı zamanda içerideki anarşist eğilimlerin dengede tutulması için belirli bir sistemin, dolayısıyla bir dereceye kadar içsel bir baskının öngörülmesi gereklidir.

3.3.1.2. Tutarlılık

Bir önerme ya doğrudur ya yanlıştır. Üçüncü bir ihtimal yani “ne doğrudur ne yanlıştır” veya “hem doğrudur hem yanlıştır” şeklinde ifade edebileceğimiz belirsizlik ihtimali, mantığın tutarlılık ilkesini yok saymaktır. Zira tutarlılığı kabul edeceksek belirsizliği reddetmemiz, belirsizliği kabul edeceksek tutarlılığı reddetmemiz gerekecektir. Hem tutarlılık hem belirsizliği aynı anda kabul etmek veya reddetmek mümkün olmadığına göre bireysel ve toplumsal yaşamın devam etmesi gereği tutarlılığın kabulü zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Tutarlılık, her ne kadar modernizme yönelik eleştiri noktalarından birini oluşturuyorsa da, insanoğlunun tabiatı itibarıyla daima arayışında olduğu, duyarsız kalamadığı bir durumdur. Modernizmin bu hususta eleştirilmesi ise, hiçbir bağlam gözetmeksizin, soyut, evrensel, nesnel bir akıl belirleyerek (modern akıl) onu gerçekliğin ölçütü yapmasından kaynaklanmaktadır.

İnsan tabiatının bir gereği olarak tutarlılık, ideal bir düşüncenin olmazsa olmazıdır. Bu nedenle ikinci bölümde birkaç numune üzerinden ortaya konulan modern ve postmodern hakikat anlayışlarının içerdikleri çelişkiler, sentez aşamasında giderilmek zorundadır. Ancak tutarlılık ve çelişkinin nihayetinde göreceli, müphem yanlarının olabileceği de unutulmamalıdır. Farklı söylemsel düzlemlerde farklı değerlendirilmeye elverişli tutarlı olma ve çelişme olguları, bu nedenle mutlak kıstaslar olarak kabul edilemezler.

3.3.1.3. Sağduyu

Modernizmin özdeşlik, evrensellik, bütünlük ilkelerine verdiği önem, ahlakın sosyal ve siyasal sistemlerin egemenliği altına girerek onlara bağımlı hale gelmesine sebep olmuştur. Postmodernizmin farklılığa, yerelliğe, parçacılığa vurgusu ise modernizme verdiği tepkiye benzer şekilde birey ve toplumun hayatiyetini tehdit edecek bir unsur haline gelebilmektedir. Zira farklılıkların eşit düzlemde değerlendirilmesi, gücü eline geçirenler lehine toplumdaki dengelerin sürekli bir şekilde altüst olması ve kaos durumunu ortaya çıkarmıştır. Her iki durum da insanlık onuruna ve sağduyuya uygun

düşmemektedir. Modernizm, usçu hakikat anlayışının bir getirisi olarak ahlakın oluşumunda yerleşik değerleri göz ardı edip sıfırdan rasyonel evrensel ilkeler belirlenmesini öngörür.¹⁶³ Ancak evrensel olarak nitelenen söz konusu ilkeler herkesin kabul edip benimsediği ilkeler değildir, genel iradeyi yansıtmaz. Buna karşılık postmodernizm, ahlakın yer ve zamana göre değişebilirliğini savunarak rölativist bir tutum geliştirmiştir. Rölativist bir ahlak anlayışı ise, terörün önüne geçilmesini sağlayacak araçlardan yoksun bırakır.¹⁶⁴

Ahlakın, sosyal ve siyasal hayatta üst düzeyde bir söz hakkına sahip olması ve böylece insanlık onurunun kurtarılması, modern ve postmodern düşünce tarzından başka üçüncü bir çözüm yolunu gerektirmektedir. Buna göre farklılıklar üzerindeki baskının kaldırılmasıyla birlikte farklılıkların bireysel serbestlikleri de sınırsız olmayacaktır. Zira insanlığın yetkinleşmesi için totalleştirici bir söylem kadar parçacı bir söylem de aynı derecede tehlikelidir. Bu nedenle en büyük güç olan ahlakın en iyi bir şekilde konumlandırılması gerekmektedir. Ahlaki yargıların kaynağı ise soyut genellemeler olamayacağı gibi bütün tikelliklerin etkisi altında olarak müphem de kalmaz.

3.3.1.4. Duyarlılık

Modernizmin düzen lehine savunduğu baskıcı rasyonalitesine karşı anlam ve biçim bakımından sınırlılıkları aşmak üzere sanat alanında ortaya çıkan ilk postmodern tepkilerin “yeni duyarlılık” olarak adlandırılması önemli işaretler içermektedir. Modern düşüncenin rasyonalite vurgusu ile özdeşlik lehine farklılıkları yadsımasına tepki olarak postmodernizm, farklılıklara rağbet ederek onlara yönelik bir duyarlılık inşa etmeye çalışmıştır. Ancak tepkiselliğin bir sonucu olarak söz konusu duyarlılık çabası, aynıya, özdeş olana yönelik bir ihmali beraberinde getirmiş, ciddiyetin ve etik duyarlılığın azalmasına sebep olmuştur.¹⁶⁵

“Postmodernizmin Modernizmi Gerektirmesi” başlığı altında ifade edildiği üzere postmodern düşüncede savunulduğu şekliyle farklılıkların haklarının sağlanması, konumlarının meşrulaştırılması bir düzenin varlığını gerekli kılar. Ancak düzen fikrinin belirtilen neticeyi vermesi, modernizmin düzeni bir araç olmaktan çıkararak amaç haline

¹⁶³ David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998), 56-57.

¹⁶⁴ West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, 58.

¹⁶⁵ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 28.

getiren nesnellik, bilimsellik, akıl temelli yaklaşımı ile mümkün gözükmemektedir. Farklılıkların bir aradalığı, inançların, etik ve politik değerlerin dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle düzen ve sistemin, kapsadığı fertlerin değerlerini göz ardı etmeyecek şekilde bir araç olarak konumlandırılması gerekmektedir. Kafatasçılık adı altında bilimsel bir şekle büründürülmüş ırkçı yaptırımların düzen lehine savunulması, bu durumun tarihsel tecrübeden uç örnekleri olarak karşımızda durmaktadır.

Dolayısıyla modern bilimsel görüşün etkisinde olan düzen fikri ve bunun dayanağı olan modern hakikat anlayışının postmodernist eleştirileri gerektirdiği açıktır. Ancak düzensizliğin postmodern farklılık felsefesi açısından da kabul edilebilir sonuçlar vermeyeceği göz önüne alınarak düzenin reddi değil, modern manadaki düzen fikrinin yerinden edilerek epistemolojik olarak yeniden konumlandırıldığı bir sentez gerekecektir.

3.3.2. Sentezin Sonuçları

Modern totalleştirici, mutlak, kesinlikçi hakikat anlayışı bireylerin farklılıklara karşı tahammülsüz bir tavır geliştirmesine neden olmaktadır. Postmodern parçacı, göreceli, müphemlik esaslı hakikat anlayışı ise, bireylerin kendi kişiliklerinde bütünlüğü sağlamalarını engellemektedir. Sonuç olarak birincisinde hoşgörü, ikincisinde de bireysel gelişim zarar görmektedir. Bu durum her iki olumsuzluğun giderildiği bir sentezi gerekli kılmaktadır.

Modernizm özgürlüklere, insan haklarına, hoşgörüye değer veriyor görünse de, aynılığa, eşitliğe yaptığı vurgu ile bunu yanlışlamaktadır. Çünkü bir hoş görmekten bahsedilecekse, ortada o eylemin muhatabı olacak farklılıkların bulunması gerekir. Farklılaşma ve değişim, insan doğasının sadece fizyolojik değil, aynı zamanda düşünsel olarak da etkisi altında kaldığı bir olgudur. Modern düşünce aşkın bir hakikatin varlığı yanında insanın da bu hakikati kesin bir biçimde bilebileceği iddiasıyla, insanın bilme eylemindeki sınırlılıklarını ve bireyden bireye değişen algıları göz ardı etmekle kalmaz, aynı zamanda bireyin kendi içinde geçirdiği dönüşümleri de ihtimal dışı bırakır, dahası onları baskı altına alır. Halbuki insan doğası, değişen koşullara bağlı olarak, hatta bazen hiçbir koşul değişikliği gerekmeksizin değişme ve dönüşme sağlayabilecek bir yapıdadır. Diğer taraftan postmodernizm ise, zaman, mekan, bağlam üstü sabit bir hakikatin olmadığı iddiasıyla insanın akli ve ruhunun ihtiyacı olan bilme eylemini imkansız kılarak onun bireysel varlığını inşa edeceği bir zeminden yoksun bırakmaktadır.

Farklılıklara karşı yaklaşım, insanlar arası ilişkilerin düzeninden önce kişinin psikolojik sağlığı için geliştirilmesine ihtiyaç duyulan bir durumdur. Modernizm evrenselci, soyut yaklaşımı ile bireyin farklılığını ihmal etmektedir. Modern bir perspektiften bakan birey, dünyanın genelini görebilmekte, kendini de bu genel içinde varsayarak bilincinde kendi farklılığını kavrayamamaktadır. Postmodernizm, bireylerin kendi varlıklarını kavrayabilmeleri için bu evrenselci söyleme karşı çıkmıştır. Ancak postmodern perspektiften bakan birey ise, kendine odaklanmakla birlikte genel içindeki yerini saptayamamaktadır. Halbuki insan olmak bakımından bir evrensellik, bir genellik içinde yer almaktadır. Bu nedenle parçacı, bireyselci yaklaşım, onun ruhunun özgürleşmesi idealini gerçekleştirmesinde nihai bir yol olamaz. Dolayısıyla her iki durumda da insanın hayata dair anlamlandırma faaliyeti eksik kalmaktadır. Bunun çözümü hiç şüphesiz evrensel ile yerelin, bütün ile parçanın, özdeşlik ile farklılığın bir aradalığının uyum içinde sağlandığı bir sentez ile mümkün olacaktır.

Modernizmin özdeşliği esas alan eşitlikçi yaklaşımı, insanların doğuştan eşit olduklarını iddia etmektedir. Bu eşitlikçi anlayış özgürlük ideali ile birleştirildiğinde güçlünün hakimiyet kurabildiği bir yapı ortaya çıkmaktadır. Postmodernizm her bir insanın farklılıklarını yok sayan bu yaklaşımda güçlünün hakimiyetine, ilişkilerdeki tahakküme dikkat çekerek farklılıkların varlığını vurgulamaktadır. Ancak bu defa özgürlük ideali ile hareket eden farklılıklar adedince hakimiyet iddiası ortaya çıkarak kaos ortamı oluşum göstermektedir. Bunun çözümü özdeşlik ilkesinin ve farklılık vurgusunun yerli yerinde kullanılmasından geçmektedir. Özdeşlik ilkesi insanların yaratılış bakımından değil onurları bakımından eşit olduklarını simgelemeli, farklılıklar da bu onur eşitliği altında kendine yer bulmalıdır.

İnsanın erginliğe ulaşması, aşırılıkların bir sentezini gerektirir. Örneğin, kibirlilik ile eziklik duygusu iki aşırı insan psikolojisini ifade eder. Birincisinde kendinden başkasını küçük görme, ikincisinde kendinden başkasını büyük görme durumları içerilmektedir. Bunların sentezi, her iki aşırılığın giderildiği ağırbaşlılık halidir. Dikkat edildiğinde birinci ve ikinci durumlarda, kişinin kendisini ötekine dair bir yargı üzerinden konumlandırması söz konusudur. İki durumda da insanın kendine ve ötekine karşı saygısı yoktur. Ağırbaşlılıkta ise bir yargılama faaliyeti bulunmamakta, kişi başkalarına karşı olduğu gibi kendisine de saygı duymaktadır. Benzer şekilde modernizmin hümanistik söylemleri, bireyi farklılıkları ikincilleştiren bir yargı üzerinden konumlandırır.

Postmodernizm ise farklılıkları eşitlik üzerinden yargılayarak bu defa kişinin kendi değerini ihmal etmesi sıkıntısını ortaya çıkarır. İnsanlığın erginliği, her bir bireyin saygınlığının, onurunun korunmasına bağlıdır ve bunun gerçekleşmesi de modern ve postmodernin sentezi ile mümkündür.

Konuya sosyolojik açıdan bakıldığında modern mutlak hakikat anlayışı, hakim düşünce lehine toplumdaki farklılıkların ötekileştirilmesine sebep olmakta ve böylece birlikte yaşama kültürüne zarar vermektedir. Diğer taraftan göreceli bir hakikat anlayışını savunan postmodernizm ise, farklılıkların bir arada yaşamasını sağlasa da, ancak geçici, yüzeysel bir birliğe ve beraberliğe imkan tanımaktadır. Bu da aidiyetlerin ve dolayısıyla kimliklerin zayıflamasına sebep olmaktadır. Birincisinde ilişkilerde karşı tarafın görüşünü zorla değiştirmek üzere müdahaleci bir tavır öngörülürken diğerinde tahammül sınırlarını aşan durumların bile ilgisizlikle karşılanması, seyirci kalınması tavrı ortaya çıkmaktadır. Bu ikisinin sentezi ise karşılıklı anlamaya, rahatsızlığın nedenlerini karşı tarafa aktarmaya ve değiştirilmesi istenen durum varsa bunu makul ve makbul gerekçelerle ifade etmeye dayalı toplumsal bir işbirliği, birlikte yaşama kültürü ve hoşgörü geliştirmek olmalıdır.¹⁶⁶ Aslında modernizm de hoşgörü savunusu yapmıştır. Ama bu hoşgörü zamanın tarihsel koşullarının getirdiği pratik ihtiyaçtan kaynaklı olarak yalnızca din alanında olmuştur.¹⁶⁷ Aksi takdirde tek bir doğrunun var ve genelgeçer olduğunu kabul eden modernizmde yapısal anlamda bir hoşgörü anlayışı bulunmamaktadır.

Toplumda farklılıklar makul ise hoşgörü gösterilir. Makul değilse, toplumun geneline vereceği zararların önüne geçebilmek için ötekileştirmeksizin reddedilir. Kurallar ve onlara bağlı yaptırımlar, insanların barış ve güven içinde beraberce yaşayabilmeleri için zorunludur.¹⁶⁸ Bir devlet teşkilatının bulunmadığı üç beş kişilik bir toplulukta bile belli kurallar ve onlara bağlı olarak en azından hoş görmeme şeklinde tezahür eden sosyal yaptırımlar doğal olarak gelişmektedir. Tek başına yaşamadığı müddetçe kişinin bu düzen ilişkilerinden bağımsız kalması düşünülemez. Bu gereklilik, insandaki sosyal dayanışma

¹⁶⁶ Raşit Çelik, “John Rawls’un Siyasal Liberalizmi ve Hoşgörü Üzerine”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 27 (30 Ekim 2016), 186.

¹⁶⁷ Çelik, “John Rawls’un Siyasal Liberalizmi ve Hoşgörü Üzerine”, 189.

¹⁶⁸ Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel Kavram ve Kurumları* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2017), 3.

duygusuna dayanır. Bu duygu, yaşamını koruma güdüsüne bağlı olarak diğer insanlarla işbölümü veya işbirliği yapma zorunluluğundan ortaya çıkar.¹⁶⁹

Sosyal dayanışma, yaşamın korunması ihtiyacını karşılaması bakımından her ne kadar akıl ve bilincin bir gereği olan rasyonel bir olgu kabul edilebilirse de, hayvanlar aleminde de gözlemlendiği üzere daha çok içgüdüsel bir karakter arz eder. Bu nedenle modernizm için olduğu kadar, akıl ve rasyonalitenin tahakkümüne direnen ve arzusun özgürlüğünü savunan postmodernizm için de vazgeçilmezdir.

3.3.3. Modernlik Tartışmalarında Bir Yöntem Olarak Sentezin Konumu ve Geçerliliği

Bu tez çalışması, modern ve postmodern teorilerin yetersizliklerine işaretlerle onlardan farklı yeni bir teorinin gereğini ortaya koymaktadır. Bu yeni teorinin oluşumuna öncülük edecek mantıksal bir sistem olarak ise Hegel'in diyalektik yöntemini önermektedir. Modern dönem filozofu olarak fikirleri postmodernistlerin yoğun eleştirilerine hedef olmuş bir filozofun yönteminin çalışmaya yön vermesi bir çelişki olarak görülebilir. Ancak bu çelişkili görüntünün ardında yine bu tezde savunulan düşüncenin bir uygulaması yer almaktadır. Zira çalışmamızda iki teoriden radikal kopmaların sağlıklı olmadığı, bunun yerine olumsuzluk ve yetersizliklerin dikkate alınarak iki düşüncenin tecrübelerinden yararlanılması gerektiği sık sık vurgulanmıştır.

İlerleme tezi, modern totalleştirici, merkezileştirici eğilimin tarihsel alana yansımalarından biridir. Hegel tarihin ilerleme esasına dayalı bir süreklilik ifade ettiğini kabul etmiştir. Fakat diğer modern düşünürlerin çoğundan farklı olarak tarihteki sürekliliği zıtlıklar üzerinden temellendirmiştir. Hegel'e göre, olay ve olguların birbirini takip etmesi, ideal olana varıncaya dek aşırılıkların ve tezatların birbirini doğurması şeklinde bir döngüden kurtulamayacaktır. Bu anlamda Hegel'in düşüncesinin yasalılığına ve totalleştiriciliğine dair onun kendi açığa çıkardıklarından daha fazlasını örttüğü yönündeki postmodern iddia¹⁷⁰ geçerliliğini yitirmektedir. Çünkü o, diyalektik yöntemiyle teorisinde karmaşıklığa da yer açmakta, ona tarihsel bir işlev tanımaktadır. Böylelikle bir taraftan postmodernistlerin modern dogmatikliğe yönelik yapıcı

¹⁶⁹ Ülker Yükselbaba, "Émile Durkheim'a Göre Toplum, Düzen ve Hukuk: Hukukun ve Cezanın Evrimi", *İÜHFMLXXV/1* (2017), 200-201.

¹⁷⁰ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 73.

eleştirilerinin gereği yerine getirilirken diğer taraftan onların düzeni tamamen yok sayan anarşik düşüncelerine geçit vermeyecek bir sistematiklik de korunmuş olmaktadır.

Modern ve postmodern hakikat iddiaları bağlamında Hegel'in yöntemini konumlandırmak gerekirse, onun tümel ile tikel, bütünlük ile parçacılık, teklik ile çokluk ilişkilerinde ikisi arasında bir gerilim hattında ancak birinciler seviyesinde bir yerde durduğu söylenebilir. Zira Hegel'in sistem fikrini benimsediği bilinmektedir. Bu çalışmada Hegel'in söz konusu konumunun doğruluk veya yanlışlığının savunulmadığı, yalnızca yönteminin modernlik-postmodernlik tartışmalarındaki çözümleyici karakterine işaret etmek ve bunun gerekçelendirmesini yapmakla yetinildiği belirtilmelidir.

Yaşadığı zamanın mutlak, kesinlikçi bir hakikat anlayışı etrafında şekillenmiş düşünce dünyası ile birlikte değerlendirildiğinde Hegel'in görüşleri, ileri bir noktayı temsil etmektedir. O modern özdeşlik anlayışına yeni bir açılım getirerek aynıda farkın etkisini göstermiştir. Bu nedenle felsefe tarihinde Hegel bir dönüm noktasıdır. Yapılacak çalışmalar olumlu veya olumsuz anlamda Hegel'in dolayımından geçmeye ihtiyaç duymaktadır.¹⁷¹ Bu çalışma, modernlik-postmodernlik tartışmalarında Hegel'in felsefi yöntemini dört aşamalı mantıksal silsileyi takip etmek suretiyle doğrulamaktadır.

3.3.4. Postmodern Düşünürlerde Sentez Eğilimi

Diyalektik sentez, postmodern düşünürler tarafından totalleştiricilik, merkezleştiricilik, yasallık, düzen ve süreklilik fikriyle ilişkilendirilerek eleştirilmiştir. Ancak başlangıçta sert bir şekilde ortaya atılan bu postmodern tepkisel fikirler, zamanla ve özellikle uygulama alanına geçildiğinde yumuşatılmış ve kısmi de olsa bir düzen oluşturulma gereği kabul edilmiştir.

Postmodernizmin nihai bir düşünceyi temsil edemeyeceğini iddia eden bir düşünür de Baudrillard'dır. O bu husustaki düşüncelerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Postmodernizm, tüm geçmiş kültürleri, insanların yıktıkları her şeyi, insanların neşeyle yıktıkları ve şimdi yaşayabilmek, ayakta kalabilmek için üzüntü içerisinde yeniden inşa etmeye çalıştıkları her şeyi geri getirmeye çalışır. Gerçekten eğilim bu yöndedir. Ama burada bitmeyeceğini umuyorum. Bundan

---

¹⁷¹ Bk. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, 12-13.

daha orijinal bir çözüm olmasını umuyorum. Bu çözüm şimdilik etrafta görünmüyor.”¹⁷²

Evrenin diyalektik bir denge durumunda olmadığını düşünen Baudrillard’ın burada bahsettiği orijinal çözüm, bizim bu çalışmada savunduğumuz üzere diyalektik bir sentez değildir şüphesiz. Ancak tarihsel süreç, deneyimler üzerinden ilerlemektedir. Yeni orijinal çözüm olarak bahsedilen şeyin bu deneyimler üzerinde şekillenmesi de kaçınılmaz olacaktır. Bu anlamda Baudrillard’ın savunduğu düşüncenin zımnen bir sentez fikrini içerdiği söylenebilir.

Postmodern düşünürlerde sentez eğilimini Foucault’nun tarihe bakışında da görebiliriz. Foucault, başlangıçta ilerleme merkezli sürekliliğin benimsendiği modern anlayışa karşı kesintililiği savunmuşsa da, sonraları ortaya koyduğu düşüncelerden anlaşıldığı üzere süreklilik ve kesintililik arasında bir diyalektiği kabul etmiştir.¹⁷³ Benzer bir yaklaşım Lyotard’ta da görülmektedir.¹⁷⁴

---

¹⁷² Akt Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 184.

¹⁷³ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 75.

¹⁷⁴ Best - Kellner, *Postmodern Teori*, 87.

SONUÇ

Birey ve toplum hayatında yol açtığı olumsuzluklardan hareketle bir kriz durumu içerisinde olduğu iddia edilen modern düşüncenin, olumlu olumsuz yanlarıyla değerlendirilmeye konu edildiği çağdaş literatürde, modernizmi savunmak veya ona alternatif oluşturmak üzere pek çok farklı düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Postmodernizm, modern düşünceye alternatif oluşturmak üzere ortaya çıkıp modernlik tartışmalarında yoğun bir şekilde kendinden söz ettiren bu düşünce akımlarından biridir.

Postmodern düşünürlerin modernizme yönelik eleştirilerinin araştırıldığı bu çalışma sonunda, her ne kadar biri diğerini reddetmek üzere ortaya çıkmış olsa da iki düşünce arasındaki benzerliklerin farkına varılmış ve bu benzerliklerin anlamı üzerinde çalışılmış olup sonuç olarak dört aşamalı bir kavramsal tasavvura ulaşılmıştır. Çalışmamız bu kavramsal tasavvurun aşama aşama açıklanması üzerine planlanmış ve kavramlar arasındaki bağlantıların kurulmasında Hegel'in diyalektik dizgesi üzerinden bir gerekçelendirme yolu tercih edilmiştir.

Bu doğrultuda giriş bölümünde araştırmanın problemleri arasından postmodernistlerin (mahiyet ve sonuçları bakımından) modern hakikat anlayışına yönelik eleştirilerinin neler olduğu sorusu, tekillik çoğulluk bağlamında modern ve postmodern hakikat anlayışlarının ele alındığı birinci bölümde cevaplanmaya çalışılmıştır. Postmodernistlerin düşünceleri ile eleştirdikleri modern düşünce arasındaki benzerliklerin neler olduğu sorusu ise ikinci bölümün yazılma sebebini oluşturmuştur. Modern ve postmodern düşünceler arasındaki pekçok benzerlik, burada aşırılık ve çelişki olmak üzere iki ana kategori ekseninde toplanmak suretiyle sistematik bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece bu bölümde ayrıca postmodern düşüncenin olumsuzluklarının neler olduğu sorusu da cevap bulmuş olmaktadır. Son olarak üçüncü bölümde aralarında organik bir bağ kurulmak suretiyle çıkarımı yapılan tepkisellik, birbirini gerektirme ve sentez aşamalarının argümanlarına yer verilerek senteze ulaşmanın imkan ve gerekliliği temellendirilmiş, böylece girişte ifade edilen modern ve postmodern hakikat anlayışları arasında Hegelyan bir sentez ilişkisinin kurulup kurulamayacağı sorusu da cevaplanmıştır.

Ulaşılan bulgulardan hareketle sonuç olarak şu çıkarımları yapmak mümkündür: Modernizm ve postmodernizmin her ikisi de, sağduyu sınırlarından uzak aşırılık

durumlarını üretmek suretiyle nihai bir noktayı temsil etmekten uzak olduğunu göstermiştir. Ancak hiç şüphesiz çözüm bu ikisi olmadığı gibi bu ikisinden başkası da değildir. Zira sonucun aşırılığa varması, her birinin farklı bir hassasiyeti fazlaca öne çıkarması sebebiyledir. Bu durumda dengenin sağlanması ancak her iki tecrübenin dikkate alınmasıyla olacaktır.

Postmodernizm, hakikatin çoğulluğunu, farklılığını, göreceliliğini, müphemliğini, yerellik ve bağlamsallığını, irrasyonelliğini, parçacı ve merkezsiz oluşunu savunurken aslında modern tekil, özdeş, mutlak, kesin, evrensel, rasyonel, bütünlüklü ve merkezi hakikat anlayışının soyut ve aşkın yapısına karşı bir gerilim sergilemektedir. Postmodernizm, taşıdığı gerilimin, tepkiselliğin bir gereği olarak bir taraftan reddettiklerini diğer taraftan içine almaktadır. Hegel'in hakikatin keşfinde bilincin, bilinç olmayan üzerinden olumsuzlanması, dolayımlanması ile kavranacağı düşüncesinden hareketle bilincin özünde yer alan hakikatin de farklılıklar, görecelilikler, belirsizlikler, çeşitli bağlamlar, irrasyonellikler, parçacı, merkezsiz düşünceler üzerinden dolayımlanması, olumsuzlanması ile kavranılabileceği söylenebilir. Nihai noktada hakikat olarak algılanan ise, tekil ile çoğulun, özdeş ile farklılığın, mutlak ile görecelinin, kesin ile belirsizin, evrensel ile bağlamsalın, bütün ile parçanın, ussal ile usdışının bütünlüşmüş halidir. Hakikat bu ikisinden birinin tekelinde değil, her ikisinin birliğindedir.

Postmodernizmin tepkiselliğinin getirdiği çelişkili yapı, modern düşüncenin kendisinden önceki düşünceye karşı tavrında da benzer şekilde ortaya çıkmaktadır. Evrenin gizil güçler tarafından yönetildiği yönündeki skolastik inanç, matematiksel bilimlerin ilerlemesiyle birlikte yerini ona tamamen zıt olarak mekanik bir evren anlayışına bırakmıştır. Bu anlayışla birlikte bilim ve felsefede aklın merkeze alındığı analitik düşünce tarzı benimsenmiştir. Modernizm, mutlak bir doğrunun varlığını iddia etmekle birlikte bu doğrunun yalnızca olgular dünyasında test edilebileceğini, aklın sınırları dışında kaldığı için de olgular haricinde bir hakikat alanının bulunmadığını iddia etmektedir. Hem mutlak doğru bir hakikatin varlığını savunup hem bunu olgular alanıyla sınırlandırması, belirsizliğe yer bırakmayacak şekilde teorik temellendirme çabasına girmesi ve farklı hakikat tasavvurlarına karşı net bir ret tavrı benimsemesi nedeniyle modern düşünce kendi içinde çelişkili ve aşırılıkçı bir görünüm sergilemektedir.

Geniş anlamıyla modernizm, Batı medeniyetinin, kökleri Antik Yunan felsefesine kadar uzanan düşünsel yapısını ifade etmektedir. Modernizme yönelik postmodern eleştiri, bütün bu düşünce tarihini hedef alır. Bu durumda postmodernizmi tek başına savunmak 2500 yıllık tecrübenin yok sayılması anlamına gelir ki bu makul bir tavır değildir. Postmodernizmi tamamen reddetmek de sağduyuyla bağdaşmaz. Zira sanat ve kültürde ilk izleri ortaya çıkan bu olgu, tarihsel sürecin bir ürünü olup görmezden gelinmesi mümkün değildir.

Modern ve postmodern söylemler incelendiğinde her ikisinin de insanın özgürlüğüne vurgu yaptığı görülmektedir. Ancak bunun gerçekleştirilmesi için birincisinde aynılığa vurgu yapılırken, ikincisinde farklılığa atıfta bulunmaktadır. Bunun bir açıklaması şu olabilir. Modernizmde tek bir doğrunun varlığı anlayışı bulunduğundan kişi, başkaları kendi öğretilerine uyduğu ölçüde doğruya ve dolayısıyla özgürlüğe ulaşmış kabul edilmekte iken kişiler adedince doğruların olduğunu kabul eden postmodernizmde bireylerin farklılığı kutsanarak özgürlüğün bu farklılıklara hoşgöründe ortaya çıkabileceği savunulmuştur. Özgürlük, bu çalışmada yöntemi benimsenen düşünür Hegel'in de kabul ettiği ve tarihin ilerlemesini kendisine bağladığı bir hedeftir. Hegel'in diyalektik yöntemi dikkate alınarak modern ve postmodern özgürleşme teorilerinden hareketle ulaşılabilecek sentez, eşitlik ve farklılık arasındaki diyalektik ilişkiler üzerinden gerçekleştirilebilir.

Düşünce tarihi, özgürleşme ideali yönünde olumlu ve olumsuz düşünceler arasındaki diyalektik bir süreci temsil eder. Bu süreçte, yerleşik düşünceler, onları eleştirenler tarafından tasfiye edilerek ideal olana doğru bir hareket sağlanır. Her yeni düşünce önceki olumsuzluğu gidermek üzere uygunsuz olarak radikal bir şekilde ortaya çıkar ve zamanla yaşamın bir parçası haline gelerek eleştireliliğini yitirir. Bu durum, yeni bir eleştirel adımı gerektirir.

Eleştirel düşünce, özgürlük idealinin gerçekleşmesi önündeki engellerin tek tek kaldırılmasını sağlar. Kendisinden önceki düşünceleri baskıcı oldukları için reddeden modernizm, özgürlük yolundaki bir adımdır. Modern düşüncenin pratikle uyum halinde yerleşiklik kazanmasıyla birlikte yaşamla tutarlı bir ilişki içine girerek eleştireliliğini yitirmesi, yeni bir eleştirel adım olarak postmodernizmi gerektirmiş ve üretmiştir. Ancak modernizmde olduğu gibi postmodernizmdeki özgürlük anlayışı da, yıkıcı etkileri nedeniyle tam bir olumlulukla nitelenemez.

Böylece bu çalışmada modern ve postmodern hakikat anlayışları arasındaki benzerliklerin ortaya çıkarılmasını ve bu benzerliklerden hareketle farklılıkların sınıflandırılıp sistematize edildiği bir sentezin gerekliliğini gösterme şeklinde ifade edilebilecek olan amaç gerçekleştirilmiş olmaktadır. Oluşturulacak sentezin yöntemi ve mahiyetini tespit, çalışmanın sınırlılıkları dahilinde mümkün değilse de, ortaya konulan mantıksal düzen ve düşüncelerin senteze yönelik araştırmalar için bir başlangıç düzeyini teşkil etmesi beklenmektedir.

Aydınlanma ile birlikte insanlık tarihinin modernlik tecrübesi, insana dair pek çok alanda olumlu olumsuz yönleriyle tezahür etmiştir. Ancak yaklaşık bir asırdan beri, bu tecrübe ürettiği olumsuzluklar üzerinden eleştirilere maruz kalmaktadır. Postmodern teoriler, çağdaş felsefede modernizme yöneltilen bu eleştirilerin başlıcalarını oluşturmaktadır. Bu teorilerin etkileri, dünya genelinde sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda görülmeye başlanmıştır. Ancak modernizm gibi ona tepki olarak ortaya çıkan postmodernizmin de eksiklikleri, olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Öyleyse her ikisi de nihai bir hakikat algısı oluşturmaktan uzaktır. Çözüm için, ikisinin diyalektik birliğine, yani ikisi üzerinden ulaşılabilecek diğer bir düşünce sistemine ihtiyaç vardır.

Hakikat ne yalnız akıl ne yalnız duygu ile, ne yalnızolguda ne yalnız değerde, ne yalnız bütün ne yalnız parçalı bir şekilde, ne yalnız tek ve mutlak ne yalnız çok ve göreceli olarak elde edilir. Hakikat bütün bunların sentezidir. Sonlu ile sonsuzun, somut ile soyutun, beden ile ruhun, öz ile görünüşün, bilim ile metafiziğin, dahası rasyonel ve irrasyonelin birlikteliğidir. İnsan hayatına bakan yönüyle hakikatin mekanik bir bakış ile tam, bütüncül bir haritasının yapılabileceğini iddia etmek gibi, bunun mümkün olmadığını söyleyerek birey ve topluma dair bütün teorileri kökten bir bozuma uğratmak da uygun bir yaklaşım tarzı olmayacaktır.

Araştırmanın ilk aşaması olan modern postmodern arasındaki benzerlik ilişkisinin tespit edilmesinde elde edilen bulgular, iki düşünce yapısının birbirine karşıt olarak konumlandırılmasından farklı olarak belirli olumsuzlukların ortaya çıkmasında birbirlerini destekledikleri yönündeki kanaati sonuç vermesiyle, modernlik - postmodernlik ilişkisinin, birey ve toplum hayatında ciddi bir tehdit oluşturabileceğini düşündürmüştür. Söz gelimi, modernizm, bütünlükçü teoriler üretmesi nedeniyle postmodern düşünürler tarafından baskıcı olarak nitelendirilmekte iken, diğer taraftan

postmodernizm bütün otoriteleri reddedip yerine bedeni ve hazzı geçirmek suretiyle bu defa beden ve haz merkezli bir otoriterliğin de savunusunu yapmış olmaktadır. Benzer şekilde postmodernizm, parçacı, görecelikçi tavırlarından dolayı modern düşünürler tarafından anarşiye yol açtıkları iddiasıyla eleştirilirken, diğer taraftan modernizm baskıcı büyük teoriler kurmak suretiyle bizzat anarşiye kendisi de sebep olmaktadır.

Bu araştırmada modernizm ile postmodernizm arasındaki ilişki, benzerlikleri odağında değerlendirilerek ikisinin diyalektik sentezinin imkanı ve gereği gösterilmiştir. Alternatif bir seçenek olarak aynı araştırmanın, benzerlikler yerine farklılıkların merkeze alınarak tekrarlanması durumunda yine farklılıkların dayandığı benzerlik zemininin kendini ele vereceği ve yakın sonuçlara ulaşılacağı tahmin edilmektedir. Benzerliklerden hareketle tepkisellik ve ardından birbirini gerektirme aşamalarını çıkarımlamak dışında farklı bakış açıları geliştirmek ve apayrı bir perspektife ulaşmak da mümkündür. Zaten özdeşlik ile farklılık arasında konumlandırılabilir olan diyalektiğin kendisi, buna açık olmayı gerektirir. Dolayısıyla farklı yollarla bu araştırmanın tekrar edilmesi durumunda aynı sonuçlara ulaşılması zorunluluğunu savunmak anlamsızdır.

Modern ve postmodern teorilerin karakteristikleri üzerinden ulaşılabilecek bir senteze dair yeri geldikçe bazı pratik sonuçlar öngörülüyse de bunun teorik yapısını belirlemek, çalışmanın sınırlılığı dahilinde mümkün olmamıştır. Ancak iki düşüncenin niteliklerinden hareketle senteze dair teorik düzeyde bazı fikirler öne sürülebilir. Örneğin modernist tutum, teorik ve pratik bütünlüğü önemsemekte, ancak bu bütünlüğü ve kesinliği oluşturmak lehine farklılıklara yönelik bir baskıyı ortaya çıkarmakta iken postmodernist tutum, bütünlükçü, kesinlikçi modern tavra karşı eleştirel yönelimi ile düşüncenin özgürleşmesine imkan sağlayan bir zemin oluşturmakta, ancak eleştirerek yıktığı şeylerin yerine yenisini getirmekle ilgilenmemektedir. İki düşünce sisteminin söz konusu eksiklikleri dikkate alındığında çözüm olarak yöntem ve ilke bakımından postmodern, içerik bakımından modern bir perspektifin savunulması mümkündür.

Modern ve postmodern yaklaşımlar, birey ve toplum hayatının uygunsuz, yerli yerinde olmayan, hakkaniyetsiz, rahatsız edici, paradoksal görünümleri karşısında düşünce dünyasına akseden tepkiler olarak değerlendirildiğinde, bunun, felsefi açıdan yabancılaşma olgusu ile irtibatı fark edilebilir. Yabancılaşma, somut ve soyut unsurlardan oluşmuş insan varlığının bu ikisinden birinden uzaklaşması olarak tasvir edildiğinde,

çözümün, ikisi arasındaki diyalektikle mümkün olacağını söylemek, çalışmamızın bulguları doğrultusunda zor gözükmektedir. Buradan hareketle yabancılaşma olgusunun psikolojik, sosyal, kültürel, estetik, politik ve ekonomik boyutlarıyla Hegelyan bir üçleme (tez antitez sentez) mantığı içerisinde ele alınması ihtiyacına işaret etmek yerinde olur.

Araştırmamız modern ile postmodern ilişkisini öncelikle teorik bir zeminde ifade etmeyi amaçladığından söz konusu ilişkinin olgusal düzeyde yansımalarına yönelik -yüzeysel denilebilecek bazı fikirler dışında- çıkarımlara ulaşılması oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Ortaya konulan iddianın özellikle sosyoloji alanında yapılacak çalışmalar yoluyla somut örneklikler üzerinden desteklenmesi, teori-pratik dengesinin kurulması bakımından önemlidir. Konunun pratik yönünün aydınlatılması bağlamında ayrıca postmodernizmin arkeoloji yöntemi üzerinden tarihsel olarak incelenmesi de mümkün ve gereklidir. Zira postmodernizmi ve onun felsefe tarihindeki yerini anlamak için, öncelikle postmoderni mümkün kılan tarihsel şartların kavranması gerekir. Postmodernizm, totaliter tahakkümcü yapıların hakim olduğu, ulus devletin güç merkezli kurumlarının birey ve toplum hayatını belirlediği bir ortamda tezahür etmiştir. Postmodern teorinin ikinci plana itilen farklılıkları dikkate almaya çağıran çoğulcu hakikat anlayışı böyle bir çağın ürünüdür. Modern özneyi mümkün kılacak düzen ve bu düzeni sağlayacak sistemin ürettiği bir ihtiyaç olarak postmodernizme yer açan zaman sürecini öncesinden ayıran farkların neler olduğu, bize postmodernin varlık zeminini gösterecektir. Bu doğrultuda Foucault'nun modernizm için yaptığına benzer şekilde postmodern süreci öncesinden ayıran farkları ortaya çıkarmak için konuyu kurumlar bağlamında ele almak da yararlı olabilir. Mesela hukuk alanı buna elverişli görünmektedir. Mahkemeler, yasalar, hukuk okulları, avukatlık, hakimlik fenomeni gibi kurumların arkeolojik incelemesi, hukuk anlayışındaki değişimin postmoderne yansımaları, hatta onun oluşumuna etkisi bakımından fikir verebilir. Tezin sınırlılığı sebebiyle kapsam dahiline alınamamış olan bu tür araştırmaların başka yeni çalışmalar için hareket noktası teşkil etmesi umulmaktadır.

Bu çalışmanın odağı, modern postmodern tartışmasında benimsenilecek felsefi duruşun teorik temellerine işaret etmekse de ikincil bir düzeyde de olsa diyalektik yöntemin düşüncede ve yaşamdaki çözümleyici karakterinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Diyalektik, hem varlığın hem de düşünmenin devinimi betimler. Bu nedenle hakikat arayışında diyalektik yöntemden bağımsız kalmak mümkün değildir. Ancak çağdaş

felsefede bu durum ihmal edilmiş görünmektedir. Güncel bir konu olarak modernlik tartışmasında diyalektiğin işlevselliğinin gösterilmesi ile bu çalışmanın, tartışmanın çözümüne bir katkı sunmanın yanı sıra, bu yöntemin gündeme getirilmesine bir vesile olması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2005.
- Akkaş, Sema Önal. “Francis Bacon’un ‘Novum Organum’ Adlı Eseriyle Düşünce Tarihine Getirdiği Yenilikler”. *Felsefe Dünyası* 19 (1996), 53-66.
- Akkol, Nuray. “Değişen Doğa Algısı ve Armağan Etme Bağlamında Ekolojik Sanat”. *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 7/44 (2018), 421-427.
- Altuner, İlyas. “Descartes Felsefesinde Kuşkudan Bilgiye Geçiş ve Zihnin Kendini Kavrayışı”. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 1/1 (30 Haziran 2011), 94-109. <https://dergipark.org.tr/en/pub/beytulhikme/47475>
- Anlı, Ömer Faik. “Hakikat (Doğruluk) Bağlamında Sosyal Bir İnşâ Olarak Bilimsel Bilgi -Bilimsel Kuram – Verili Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Post-Modern Eleştiriler”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (Bahar 2011), 53-77.
- Arlı Çil, Dilek - Demirci, Özgür. “Kartezyen Anlam Görüşünün Eleştirisi Olarak Felsefi Soruşturmalarda Dil ve Anlam”. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 19/1 (2020), 121-134.
- Aşkın, Zehragül - Durgun, Serpil. “Heidegger ve Adorno’nun Perspektifinden Teknik Kavramının Değerlendirilmesi”. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 17 (2011), 41-55.
- Aytaç, Ömer. “Modern Bürokratik Kurumlar ve Baskı Düzenleri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (2005), 249-278.
- Bacon, Francis. *Novum Organum Tabiatın Yorumu ve İnsan Âlemi Hakkında Özlü Sözler*. çev. Sema Önal. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Bauman, Zygmunt. *Modernlik ve Müphemlik*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. çev. Ümit Altuğ - Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Best, Steven - Kellner, Douglas. *Postmodern Teori*. çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Bilge, Necip. *Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel Kavram ve Kurumları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2017.
- Bilgiç, Meriç. “Kant ve Hegel Diyalektiklerinde Rol Değişimi”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (Güz 2014), 231-244.
- Can, Nevzat. “Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine”. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 13 (2009), 101-112.
- Cevirici, Sema. *Postmodern Düşüncede Temsil Krizi*. İstanbul: DBY Yayınları, 2020.
- Cevizci, Ahmet. *17. Yüzyıl Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Cummings, Philip W. Cummings. “Thesis-Antithesis-Synthesis: Legend or Fact?” *The Journal of Critical Analysis* 6/2 (Nisan 1976), 62-70.
- Çakır, Buket. “Belirsizlik ve Korkunun Yeni Düzenin Oluşmasına Katkısı”. *Istanbul Journal of Sociological Studies* 36 (13 Eylül 2011), 63-82. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusoskon/118896>

- Çalışkan, Selami. "Modern Bilimde Pratiğin Kurucu Etkisi: Homo Faber-Homo Economicus Dayanışması". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19/36 (2014), 107-143.
- Çelebi, Vedat. "Michel Foucault'da Bilgi, İktidar Ve Özne İlişkisi". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5/1 (01 Haziran 2013). <https://dergipark.org.tr/en/pub/sobiadsbd/135768>
- Çeler, Yasin. *Francis Bacon'un Yeni Mantık (New Organum) Anlayışı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2007.
- Çelik, Raşit. "John Rawls'un Siyasal Liberalizmi ve Hoşgörü Üzerine". *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 27 (30 Ekim 2016), 183-200. <https://doi.org/10.20981/kaygi.287753>
- Çeliker, Murat. "Postmodern Söylemin Modernizmle Olan İkilemi ve Postmodern Grafik Tasarım Yöntemlerinde Göstergelerarasılık Süreci". *Sanat, Gerçeklik ve Paradoks*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Matbaası, 2015.
- Dalkılıç, Bayram - Akyüz, Yakup. "Organon ve Novum Organum'da Temel Ögeler ve Tümevarım Yöntemi". *Hikmet Yurdu* 10/20 (2017), 25-50.
- Deleuze, Gilles. *Anlamanın Mantığı*. çev. Hakan Yücefer. İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2. Basım, 2020.
- Deleuze, Gilles - Guattari, Felix. *Anti-Odipus: Kapitalizm ve Şizofreni 1*. çev. Fahrettin Ege vd. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Deleuze, Gilles - Guattari, Felix. *Kapitalizm ve Şizofreni 2: Kapma Aygıtı*. çev. Ali Akay. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.
- Demir Güneş, Cevriye. "Michel Foucault'da Söylem ve İktidar". *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 21 (Güz 2013), 55-69.
- Deniz, Şefik. "Öznellik ve Eleştirisi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 219-230.
- Derrida. "Tek Başıma Hata Yapmam Gerekecek". çev. Kadri Mustafa Orağlı. *Toplumbilim Gilles Deleuze Özel Sayısı* 5 (1996), 103-105.
- Descartes, René. *Felsefenin İlkeleri*. çev. Mesut Akın. İstanbul, 14. Basım, 2015.
- Dinçer, Kurtuluş. "Tarihsizlikten Tarihselliğe". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (01 Eylül 2006), 147-154. <https://dergipark.org.tr/en/pub/flsf/617474>
- Düzgün, Oğuz. "Bir Modernizm Eleştirisi İmkânı Olarak: Descartes". *Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2018), 51-65. <https://dergipark.org.tr/en/pub/banusad/440654>
- Ekinci, Özgül. *Lyotard'da Bilginin Meşrulaştırılması Sorunu*. Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014.
- Erdem, Doğan Yıldırım. *Resim Sanatında Modernizm Akılcılığı ve Postmodern Yönelimler*. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Evren, Süreyya. "Foucault ile Anarşizmin Rabitaları: Michael Kohlhaas ve Tahrir Bağlamında Kolektif Parrhesia". *Cogito* 70-71 (2012), 211-223.
- Foucault, Michel. *Özne ve İktidar*. ed. Ferda Keskin. çev. Işık Ergüden - Osman Akınhay. thk. Güçlü Ateşoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Gözel, Özkan. "'Öteki Metafiziktir': Levinas'ta Varlık ve Öte/ki". *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim* 38-39 (2004), 56-70.
- Grant, Iain Hamilton. "Postmodernizm ve Politika". çev. Mukadder Erkan - Ali Utku. *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*. ed. Stuart Sim. 17-30. Ankara: Babil Yayıncılık, 1. Basım, 2006.

- Gülenç, Kurtul. “Küreselleşme, Postmodernizm ve Siyasal İslam”. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 17 (2011), 121-136.
- Gündoğdu, Hakan. “Foucaultcu Eleştiri Nasıl Anlaşılmalı?” *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 21 (Güz 2013), 37-54.
- Güngör, Feyza Şule. “‘Deliliğin Tarihi’ Bağlamında Toplumsal Ötekiliğin İnşasına Dair Bir Değerlendirme”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (Bahar 2018), 131-144.
- Güngör, Feyza Şule. “Levinas’ın Öteki Etiğini Badiou’nun Hakikat Etiği Perspektifinden Yeniden Düşünmek”. *Mediterranean Journal of Humanities* 8/2 (2018), 365-377.
- Güven, Ahmet. “Premodern’den Postmodern’e Benliğin ve Kutsalın Dönüşümü: Narsisist Benliğin Kutsal Algısı”. *İnsan ve İnsan* 2/5 (01 Aralık 2015), 0-0. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.280000>
- Güven, Süleyman. “Postmodern Kimliklerin Kurulumu”. *Selçuk İletişim* 9/1 (2015), 266-286.
- Hancock, B. vd. *An Introduction to Qualitative Research*. Nottingham: The NIHR RDS EM, 2007.
- Hegel, J. W. F. *Tarihte Akıl*. çev. Önay Sözer. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 3. Basım, 1995.
- Hilav, Selahattin. *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*. İstanbul: YKY, 1. Basım, 2012.
- Kahraman, Yakup. “Kurucu Öge Olarak Modern Özne Anlayışının Teşekkülü”. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 31 (2018), 128-144.
- Kara, Ahmet. *İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm*. Ankara: Vadi Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Karatoprak, Halil İbrahim. “Descartes ve Bacon Bağlamında Modern Bilincin Epistemolojik Çıkmazı Olarak Rasyonalizm ve Ampirizm”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12/31 (ts.), 169-181.
- Kaya Erdem, Burcu. *Batı Metafiziğinden Postmodernizme Ötekinin Kökleri*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2019.
- Kaya Keha, Mine. “Descartes’ın Epistemolojisi ve Foucault’nun Eleştirisi: Akıl ve Akıl Dışılık Bağlamında Bir Eleştiri”. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 14 (2010), 111-122.
- Kesken, Jülide - Karadeniz, A. Ersan. “Akılcılığın Akıldışılığı: McDonaldlaştırma Bağlamında Modern Örgütleri Anlamak”. *Journal of Yaşar University* 6/23 (01 Haziran 2011), 3769-3781. <https://doi.org/10.19168/jyu.10588>
- Kılıç, Sinan. “Lyotard: Fark ve Çokluğun Anlatısı Postmodernite”. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 3 (01 Temmuz 2015), 106-137. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/temasa/253731>
- Kojéve, Alexandre. *Hegel Felsefesine Giriş*. çev. Selahattin Hilav. İstanbul: YKY, 2. Basım, 2001.
- Kotan, Cem. “Postmodern Siyasal Eşitlik Sorunu: Kimlik-Farklılık İlişkisi ve Demokratik Siyaset”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (30 Kasım 2021), 287-316. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.1009212>
- Koyuncu, Ahmet Ayhan. “Özgürlüğün Bir İmkânı Olarak Belirsizlik: Bauman Bağlamında Eleştirel Bir Değerlendirme”. *EKEV Akademi Dergisi* ICOAEF Özel Sayısı (2019), 21-38.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan. “Özne ve Hakikat Bağlamında Modern ve Postmodern Epistemolojinin Eleştirisi: Vasat’ı Yakalama Üzerine Bir Deneme”. *II. Türkiye*

- Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I.* 7-19. Bursa: Star Ajans Matbaacılık, 2013.
- Küçükalp, Kasım. *Çağdaş Felsefede Farklılık Tartışmaları*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Küçükalp, Kasım. "Deleuze'ün Felsefe Kavrayışı". *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 12 (2009), 131-145.
- Küçükalp, Kasım. "Derrida'nın Mevcudiyet Metafiziği Eleştirisi". *Felsefe Dünyası* 63 (YAZ 2016), 5-19.
- Küçükalp, Kasım. "Modern Epistemolojik Kriz ve Postmodern Epistemoloji". *Bilimname : Düşünce Platformu* I/2 (Şubat 2003), 85-95. <http://ktp2.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=20928750&tarama=kriz>
- Küçükalp, Kasım. *Nietzsche ve Postmodernizm*. İstanbul: Kibele Yayınları, 2010.
- Küçükalp, Kasım - Cevizci, Ahmet. *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*. İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Liotard, Jean-François. *Libidinal Ekonomi*. çev. Emre Sunter. İstanbul: hil yayın, 2011.
- Maybee, Julie E. "Hegel's Dialectics". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta. Metaphysics Research Lab, Stanford University, Winter 2020., 2020. <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/hegel-dialectics/>
- Mueller, Gustav E. Mueller. "The Hegel Legend of 'Thesis-Antithesis-Synthesis'". *Journal of the History of Ideas* 19/3 (Haziran 1958), 411-414. <https://doi.org/10.2307/2708045>
- Narlı, Mehmet. "Postmodern Roman ve Modern Gerçekliğin Yitimi". *Türkbilig* 18, 122-132. Erişim 23 Ocak 2022. <https://dergipark.org.tr/en/pub/turkbilig/issue/52803/697280>
- Öktem, Ülker. "Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI (1999), 311-332. <http://ktp2.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=22749375&tarama=descartes>
- Önal, Özge. *Farkındalığın Kendine ve Diğerlerine Yabancılaşmaya Etkisi: Teknoloji Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Özaydın, Özge. "Modernliğin Akılcılık ve Evrenselcilik İddialarının Felsefi Kökeni". *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 12/1 (2011), 74-83.
- Özçınar, Şahin. "Düşüncenin Tarihsel Sürecinde Hegel'in Varlık, Yokluk ve Oluş Diyalektiği". *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 22 (2014).
- Özdikmenli Çelikoğlu, İlkin. "Habermas'ın Modernite Savunusu: Eleştirel Bir Okuma". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/3 (2011), 239-258.
- Pappenheim, Fritz. *Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx'a ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum*. çev. Salih Ak. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002.
- Püsküllüoğlu, Ali. *Tekil*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 6. Basım, 1996.
- Sadıkoglu Yolcu, Çiğdem. *Descartes'ta Bilgi ve Doğruluk Problemi*. Kırklareli Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016.
- Serttek, Gül Esin. *Deleuze'ün Sinema Felsefesinde Zaman İmgesi*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2013.
- Sözen, Edibe. *Söylem Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Paradigma, 1999.

- Stein, Sebastian. "Hegel and Kant on Rational Willing: The Relevance of Method". *Hegel Bulletin* 35/2 (2014), 273-291.
- Şimşek, Mehmet Emin. *Moderniteden Postmoderniteye Uzanan Bir Köprü: Zygmunt Bauman*. Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014.
- "Delilik Bir Toplumda Var Olur". çev. M. Taha Tunç. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar* 12/2 (Temmuz 2019), 178-180.
- Ural, Şafak. "Diyalektik Düşünce ve Mantık". *Felsefe Arkivi* 28 (1991), 1-26.
- Usta, Yasin. *Aydınlanma Düşüncesi ve Eleştirel Teoride Bilgi ve Özgürlük İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014.
- Uzunlar, Bahattin. "Deleuze'ün Artaud Okumasında İçkin Yaşam Arayışı". *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 29 (30 Ekim 2017), 195-214. <https://doi.org/10.20981/kaygi.342438>
- Ünlüsoy, Abdullah. "İnsan Bilimlerinde Olgu-Değer Ayrımının Meydana Getirdiği Problemler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2017), 234-252.
- West, David. *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*. çev. Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998.
- Yalvaç, Faruk. "Hegel, Dünya Tarihi ve Özgürlük Mücadelesi Olarak Uluslararası İlişkiler". *Uluslararası İlişkiler* 6/21 (Bahar 2009), 3-37.
- Yaylı, Hasan. "Mekanik düşünceden ekolojik düşünceye: Yeni bir insan-doğa ilişkisi tasarımı doğuşu". *Sosyoloji Konferansları* 34 (2006), 67-82.
- Yücedağ, İbrahim. "Bir Sentez Girişimi Olarak Gerçekliğin Sosyal İnşâsı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/2 (2013), 15-26.
- Yükselbaba, Ülker. "Émile Durkheim'a Göre Toplum, Düzen ve Hukuk: Hukukun ve Cezanın Evrimi". *İÜHFM* LXXV/1 (2017), 191-226.